

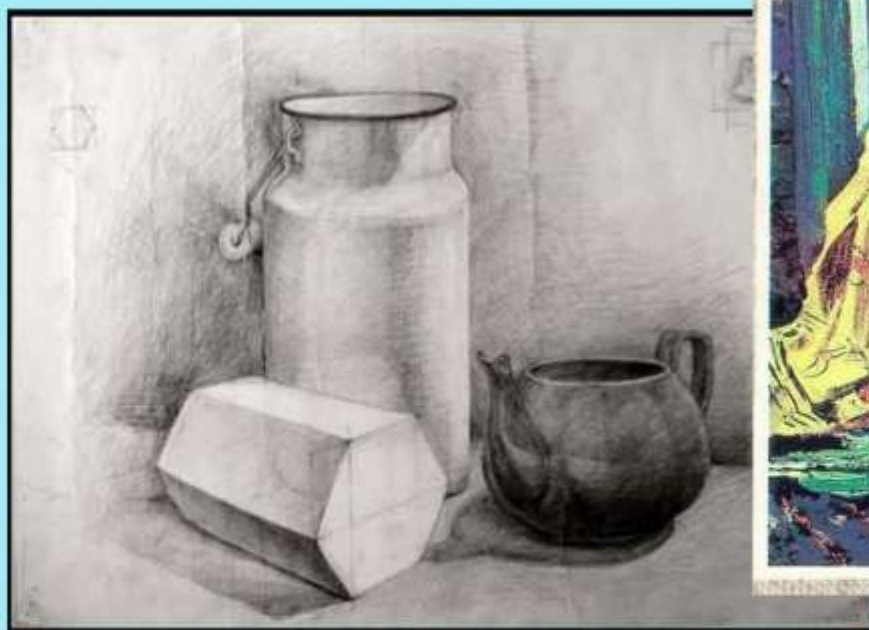
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА МУҲАНДИСЛИК ГРАФИКАСИ (Тасвирий санъат)

Тасвирий санъат фанларини
ўқитишнинг назарий асослари

МОДУЛИ БЎЙИЧА
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ
МАЖМУА

ТОШКЕНТ-2021

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи: Б.Б.Байметов–Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти профессори, п.ф.н., Ўзбекистон бадиий академияси аъзоси.

Такризчилар: Н.Х.Толипов–Низомий номидаги ТДПУ “Тасвирий санъат ва уни ўқитиш методикаси” кафедраси доценти, п.ф.н.

Хорижий эксперт: п.ф.д., профессори К.Ералин – “К.А.Яссавий номидаги халқаро қозоқ-турк университети”.

Ўқув-услубий мажмуа ТДПУ Кенгашининг 2020 йил 27 августдаги 1/3.6- сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	11
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	30
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	116
VI. ГЛОССАРИЙ.....	126
VI. ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	140

I. ИШЧИ ДАСТУР

КИРИШ

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сон Фармонидаги устувор йўналишлар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий ва педагогик компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади. Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари вақонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимлари ва масофадан ўқитиш усулларини ўзлаштириш бўйича янги билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутди.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Олий таълим муассасалари педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курсининг **мақсади** педагог кадрларнинг ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада таъминлашлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини мунтазам янгилаш, малака талаблари, ўқув режа ва дастурлари асосида уларнинг касбий компетентлиги ва педагогик маҳоратини доимий ривожланишини таъминлашдан иборат.

Модулнинг **вазифаларига** қуйидагилар киради:

“Тасвирий санъат” йўналиши бўйича олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курси тингловчиларида тасвирий санъат фанининг замонавий долзарб муаммолари ҳақидаги тасавурларни ҳосил қилиш;

педагог кадрларнинг тасвирий санъат фани бўйича касбий билим, кўникма, малакаларини узлуксиз янгилаш ва ривожлантириш механизмларини яратиш;

замонавий талабларга мос ҳолда олий таълимнинг сифатини таъминлаш учун зарур бўлган педагогларнинг соҳага оид касбий компетентлик даражасини ошириш;

педагог кадрлар томонидан замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали ўзлаштирилишини таъминлаш;

махсус фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш;

“Тасвирий санъат” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

– тасвирий санъат фанининг замонавий назарий қарашлари ва етакчи концепцияларини;

– тасвирий санъат фанининг ўзаро алоқадор фанлар билан интеграцияси;

– фаннинг бадиий таълимидаги мақсад-вазифалари;

– фаннинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари;

– олий таълим тизимида тасвирий санъат таълими соҳасидаги кадрларнинг тайёргарлик даражасига қўйиладиган талабларни;

– таълим мазмунини модернизациялашни;

– таълимнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини;

– **таълимдаги инновацияларни билиши керак.**

– фанлардаги инновациялардан таълим жараёнида фойдаланиш;

– дарсларда тингловчиларнинг фаоллигини оширишга хизмат қиладиган интерфаол таълим шакллари, методлари ва воситаларидан самарали фойдаланиш;

– фанни ўқитишда ривожланган мамлакатлардаги илғор тажрибалардан фойдаланиш;

– таълим жараёнида тингловчиларнинг билимларини объектив баҳолаш механизмлари, рейтинг назоратда қўллашга қаратилган дидактик воситалар: стандарт ва ностандарт ўқув ва тест топшириқлари мажмуасини ишлаб чиқиш;

– таълим жараёнида тингловчиларда мустақил равишда билимларни янада орттириб боришга бўлган эҳтиёжни шакллантириш, мустақил иш вазифаларини табақалаштириш, мустақил иш ва ижодий изланишларини ташкил этиш, уларга раҳбарлик қилиш **кўникмаларига эга бўлиши лозим.**

– ўқитувчининг педагогик фаолиятини лойиҳалаштириш;

– модератор ўқитувчиларнинг илғор иш тажрибаларини ўрганиш асосида ўзининг педагогик фаолиятини такомиллаштириш;

– фанларни ўқитиш жараёнида тингловчиларнинг билимларини холисона баҳолаш механизмларини, рейтинг назоратда қўллашга қаратилган дидактик воситалар: стандарт ва ностандарт тестлар ҳамда ўқув топшириқлари мажмуасини ишлаб чиқиш;

– ўқув ахборотни қайта ишлаш, муаммоли вазият, Кейс-стади топшириқларини тузиш;

– таълим жараёнида тингловчиларда мустақил равишда билимларни янада орттириб боришга бўлган эҳтиёжни шакллантириш, мустақил иш вазифаларини табақалаштириш, мустақил иш ва ижодий изланишларини ташкил этиш;

– дидактик таъминотни такомиллаштириш каби **малакаларига эга бўлиши лозим.**

- тасвирий санъат фанининг замонавий йўналишларига оид назарий қарашлар, етакчи концепцияларини педагогик фаолиятда қўллаш олиш;
- машғулотларда инновацион ва ахборот технологиялар, тингловчилар ўқув фаолиятини фаоллаштирувчи методларни қўллаш;
- таълим жараёнида тингловчиларнинг фаоллигини оширишга хизмат қиладиган интерфаол таълим шакллари, методлари ва воситаларидан педагогик амалиётда самарали фойдаланиш;
- ривожланган мамлакатларда тасвирий санъат фанини ўқитиш методикасидаги илғор тажрибаларни таълим-тарбия жараёнига модернизация қилган ҳолда қўллаш *компетенцияларига эга бўлиши лозим.*

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Тасвирий санъат” йўналиши бўйича маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

-маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

-ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Тасвирий санъат фанларини ўқитишнинг назарий асослари” модули мазмуни ўқув режадаги “Махсус фанларни ўқитишда бадиий таълим дидактикаси”, “Махсус фанларни ўқитишнинг инновацион муҳитини лойиҳалаш”, “Педагогик тадқиқот натижаларини таҳлил қилувчи ахборот тизимлари” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Асосий қисмда (маъруза) модулнинг мавзулари мантиқий кетма-кетликда келтирилади. Ҳар бир мавзунинг моҳияти асосий тушунчалар ва тезислар орқали очиб берилади. Бунда мавзу бўйича тингловчиларга етказилиши зарур бўлган билим ва кўникмалар тўла қамраб олиниши керак.

Асосий қисм сифатига қўйиладиган талаб мавзуларнинг долзарблиги, уларнинг иш берувчилар талаблари ва ишлаб чиқариш эҳтиёжларига мослиги, мамлакатимизда бўлаётган ижтимоий-сиёсий ва демократик ўзгаришлар, иқтисодий эркинлаштириш, иқтисодий-ҳуқуқий ва бошқа соҳалардаги ислохотларнинг устувор масалаларини қамраб олиши ҳамда фан ва технологияларнинг сўнгги ютуқлари эътиборга олиниши тавсия этилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар тасвирий санъат фанининг

замонавий концепциялари ва фаннинг долзарб назарий муаммолари, таракқиёт тенденциялари ва инновацияларини ўрганиш, амалда қўллаш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Жами аудитория соаги	Жумладан	
			назарий	амалий
1.	Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услугий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари. Интеллектуал салоҳиятга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш технологияси ва таълимнинг мазмуни. Тасвирий санъат фанларининг умумий ва хусусий тушунчалари	4	2	2
2.	Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланишнинг асосий тамойиллари. Тасвирий санъат асарларини яратишда борлиқни идрок этиш масалалари	4	2	2
3.	Илғор таълим технологиялари ва воситаларига асосланган таълим жараёнини ишлаб чиқиш. Тасвирий санъат фанларининг назарий асослари ва қонуниятлари	4	2	2
4.	Юқори малакали тасвирий санъат ўқитувчилари тайёрлашда ахборот-коммуникация технологияларининг ўрни ва аҳамияти. Тасвирий санъат ривожланиш тарихи ва таракқиёт босқичлари.	4	2	2
5.	Реалистик тасвирий санъат асарларини яратишда перспектива қонунларидан фойдаланиш.	2		2
6.	Тасвирий санъатдан талабаларни мустақил таълим олиш фаолиятига йўналтириш	2	-	2
Жами		20	8	12

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-Мавзу: Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услугий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари. Интеллектуал

салоҳиятга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш технологияси ва таълимнинг мазмуни. Тасвирий санъат фанларининг умумий ва хусусий тушунчалари

Бўлажак рассом – педагогни ўқитиш ва тарбиялаш тизими. Бу йўналишдаги дастлабки мактаблар. Олий педагогик тизимда тасвирий санъат фанларини ўқитиш методикаси. Илмий асосланган билимларни ўзлаштиришда бадиий ижоднинг амалиётда синалган тажрибаларини ўрганиш. Ўтмиш тарихда ижод этиб ўтган буюк тасвирий санъат ижодкорларининг фаолиятида эришган тажрибалари. Ёш рассом-ўқитувчиларга таълим беришда педагогнинг касбий маҳоратлари ва тажрибалари.

2-мавзу. Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланишнинг асосий тамойиллари. Тасвирий санъат асарларини яратишда борлиқни идрок этиш масалалари

Олий педагогик таълимда тасвирий санъат ўқитувчиларига шаклларни тасвирлашда борлиқни идрок этиш масалалари. Борлиқни идрок этиш тасвирий санъатга ўргатишда асосий вазифа. У рассомда жисм шаклини масофадан кўриш ва тасвирлаш қобилятини шакллантириди. Жисм шаклини масофадан (кенгликда) кўриш ва тасвирлаш – жисмни «тўла ҳажмда», уч ўлчамли шаклда (баландлиги, эни ва қалинлигини) кўриш демакдир. Чамалаш қобилятини шакллантириш. Кўриш орқали эслаб қолиш. Шаклнинг нисбатлари ва чизиқли-конструктив тузилишини штрихлаш.

3-мавзу. Илғор таълим технологиялари ва воситаларига асосланган таълим жараёнини ишлаб чиқиш. Тасвирий санъат фанларининг назарий асослари ва қонуниятлари. Қаламтасвир тасвирий санъатнинг асоси сифатида.

Ўқув қаламтасвирининг назарий асослари ва тасвирлашнинг асосий қонун қоидалари. Перспектива реалистик тасвирлашнинг асоси сифатида. Талабаларни натурадан, хотира ва тасаввурдан расм чизишга ўргатишда реалистик тасвирий санъат қонун-қоидалари. Борлиқни реалистик тасвирлаш. Расм чизишни ўрганиш талабаларга атрофдаги жисмларнинг ҳажмини ҳаққоний тасвирлашга ўргатиш, уларнинг эстетик дидларини ўстиришда катта аҳамиятга эга.

Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг етук малакага эга бўлишларида назарий тайёргарлигининг ўрни.

Тасвирий санъат ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Тасвирий санъатнинг ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари. Ўзбек миллий тасвирий санъатининг ташкил топиши ва ўқитилиш тарихи. Ўзбекистонда тасвирий санъат тараққиёт босқичлари. Тасвирлаш борасидаги дастлабки малакаларнинг келиб чиқиши. Тасвир бажаришни ўргатишнинг дастлабки усуллари. Қадимги Мисрнинг юксак ривожланган маданияти. Қадимги Юнон мўйқалам усталарининг ўз ўқувчиларига табиатни кўпроқ кузатиб идрок қилиш, унинг гўзалликларидан

лаззатланишга ўргатганлари. Уйғониш даврининг тасвирий санъатнинг ривожланишида очган янги даври.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-амалий машғулот: Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари. Тасвирий санъат фанларининг умумий ва хусусий тушунчалари.

Тасвирий санъат фанларининг умумий ва хусусий тушунчалари. Олий педагогик мактаб тизими, тасвирий санъат эстетик тарбиянинг бир қисми шаклида, тасвирий санъатда илмий асосланган билимлар, бадий ижоднинг амалиётда синалган тажрибаларини ўрганиш

Ўтмиш тарихда ижод этиб ўтган буюк тасвирий санъат ижодкорлари, тасвирий санъатдаги бадий таълимида ўрганиладиган асосий предмет, рассомлар асарларини ўрганиш ва таҳлил қилиш.

2-амалий машғулот. Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланишнинг асосий тамойиллари. Тасвирий санъат асарларини яратишда борлиқни идрок этиш масалалари

Расм чизишни ўргатишда жисм шаклини масофадан кўриш ва тасвирлаш, ижодий қобилатларни шакллантиришда жисм шаклини масофадан кўриш ва таҳлил қилиш, жисмни «тўла ҳажмда», уч ўлчамли шаклда (баландлиги, эни ва қалинлигини) кўриш масалалари, натурани ҳаққоний унинг ўлчамларини тўғри ифодалаш, кўз билан ўлчаш (масофа ва жисм ўлчамларини кўзда чамалаш) қобилиятини ривожлантириш, кўзни тўғри қаратиш орқали жисм ўлчами ва масофани аниқлаш, кўз билан чамалаш қобилиятини ривожлантириш, чамалаш қобилиятини шакллантириш ва доимий равишда кўз билан нисбатни аниқлаш машқлари.

3-амалий машғулот Илғор таълим технологиялари ва воситаларига асосланган таълим жараёнини ишлаб чиқиш. Тасвирий санъат фанларининг назарий асослари ва қонуниятлари

Уйғониш даврининг буюк рассоми ва олими **Леонардо да Винчининг** асарларини ўрганиш, қаламтасвир машғулотлари бошқа мутахассислик фанларнинг асоси сифатида, бўлажак ўқитувчи-рассомларни тайёрлашда тасвирлашнинг назарий қонунларининг аҳамияти. Борлиқни реалистик тасвирлашнинг талабаларда атроф-муҳитга нисбатан дунёқарашларини ўстиришдаги аҳамияти, реалистик тасвирлаш санъати, борлиқни ҳаққоний образларда ифода этиш маҳоратларини ривожлантириш.

4-амалий машғулот. Юқори малакали тасвирий санъат ўқитувчилари тайёрлашда ахборот-коммуникация технологияларининг ўрни ва аҳамияти. Тасвирий санъатнинг ривожланиш тарихи.

Тасвирий санъатнинг тарихий ривожланиш босқичлари, Заравутсой, Чуст, Далварзинтепа, ҳайкалтарошлик намуналари, эрамиздан аввалги III-II асрларга мансуб кулолчилик буюмлари ҳамда деворларга ишланган расмлар, ҳайвонларнинг тасвирлари.

5-амалий машғулот. Реалистик тасвирий санъат асарларини яратишда перспектива қонунларидан фойдаланиш.

Шаклларнинг перспектив кўринишини қуришда табиат жисм ҳақидаги тасаввурларимиз, жисмлар шаклининг кўз олдимизда ўзгаришида перспектив қонунларнинг ўрни, жисмлар шаклининг перспектив қисқариши ва антик давр кўлёмаларидаги маълумотлар, Леонардо да Винчининг «Расм ҳақидаги илмий мақола»сида чизиқли ҳамда фазовий перспектива қонунлари тўғрисидаги фикрлари, Альбрехт Дюрернинг перспектив қисқариш қонун-қоидалари ҳақидаги маълумотлари, П. Лосенконинг перспективанинг назарий жиҳатларини таҳлили.

6-амалий машғулот. Тасвирий санъатдан талабаларни мустақил таълим олиш фаолиятига йўналтириш

Талаба фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган педагогик технология – муаммоли таълим, турли хил ўйинлар. Ўқув материални дидактик жиҳатдан такомиллаштириш ва қайта ишлашга асосланган педагогик технология. Ўқув жараёнини самарали бошқариш ва ташкил қилишга асосланган педагогик технология – табақалаштирилган, индивидуаллаштирилган, дастурлаштирилган таълим технологиялари, таълимнинг жамоа усули, гуруҳли, компьютерли таълим технологиялари. Ривожлантирувчи таълим технологиялари – талаба шахсининг ижобий сифатларини, айрим соҳадаги билимларини, ижодий қобилиятларини ривожлантириш. Таълим-тарбия жараёнини лойиҳалаш, лойиҳаланган педагогик технологияни педагогик жараёнга татбиқ этиш.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Бугунги кунда ўқитишнинг замонавий методлари таълим жараёнида кенг қўлланилмоқда. Ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш ўқитиш жараёнида юқори самарадорликка эришишга олиб келади. Таълим методларини танлашда ҳар бир дарснинг дидактик вазифасидан келиб чиқиб танлаш мақсадга мувофиқ саналади.

Анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда, унга турли-туман таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирадиган методлар билан бойитиш таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражасининг кўтарилишига олиб келади. Бунинг учун дарс жараёни оқилона ташкил қилиниши, таълим берувчи томонидан таълим олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рағбатлантирилиб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда ақлий хужум, кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, муаммоли вазият, йўналтирувчи матн, лойиҳа, ролли ўйинлар каби методларни қўллаш ва таълим олувчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Бу методлар интерфаол ёки интерактив методлар деб ҳам аталади. **Интерфаол методлар** деганда таълим олувчиларни фаоллаштирувчи ва мустақил фикрлашга ундовчи, таълим жараёнининг марказида таълим олувчи бўлган методлар тушунилади. Бу методлар қўлланилганда таълим берувчи таълим олувчини фаол иштирок этишга чорлайди. Таълим олувчи бутун жараён давомида иштирок этади. Таълим олувчи марказда бўлган ёндошувнинг фойдали жиҳатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- таълим самараси юқорироқ бўлган ўқиш-ўрганиш;
- таълим олувчининг юқори даражада рағбатлантирилиши;
- илгари орттирилган билимнинг ҳам эътиборга олинishi;
- ўқиш шиддатини таълим олувчининг эҳтиёжига мувофиқлаштирилиши;
- таълим олувчининг ташаббускорлиги ва масъулиятининг қўллаб-қувватланиши;
- амалда бажариш орқали ўрганилиши;
- икки тарафлама фикр-мулоҳазаларга шароит яратилиши.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи

“КИЧИК ГУРУҲЛАРДА ИШЛАШ” МЕТОДИ - таълим олувчиларни фаоллаштириш мақсадида уларни кичик гуруҳларга ажратган ҳолда ўқув материални ўрганиш ёки берилган топшириқни бажаришга қаратилган дарсдаги ижодий иш.

Ушбу метод қўлланилганда таълим олувчи кичик гуруҳларда ишлаб, дарсда фаол иштирок этиш ҳуқуқига, бошловчи ролида бўлишга, бир-

бирдан ўрганишга ва турли нуктаи- назарларни қадрлаш имконига эга бўлади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи қўлланилганда таълим берувчи бошқа интерфаол методларга караганда вақтни тежаш имкониятига эга бўлади. Чунки таълим берувчи бир вақтнинг ўзида барча таълим олувчиларни мавзуга жалб эта олади ва баҳолай олади. Қуйида “Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг тузилмаси келтирилган.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Фаолият йўналиши аниқланади. Мавзу бўйича бир-бирига боғлиқ бўлган масалалар белгиланади.
2. Кичик гуруҳлар белгиланади. Таълим олувчилар гуруҳларга 3-6 кишидан бўлинишлари мумкин.
3. Кичик гуруҳлар топшириқни бажаришга киришадилар.
4. Таълим берувчи томонидан аниқ кўрсатмалар берилади ва йўналтириб турилади.
5. Кичик гуруҳлар тақдимот қиладилар.
6. Бажарилган топшириқлар муҳокама ва таҳлил қилинади.
7. Кичик гуруҳлар баҳоланади.

«Кичик гуруҳларда ишлаш» методининг афзаллиги:

- ўқитиш мазмунининг яхши ўзлаштиришга олиб келади;
- мулоқотга киришиш кўникмасининг такомиллашишига олиб келади;
- вақтни тежаш имконияти мавжуд;
- барча таълим олувчилар жалб этилади;
- ўз-ўзини ва гуруҳлараро баҳолаш имконияти мавжуд бўлади.

«Кичик гуруҳларда ишлаш» методининг камчиликлари:

- баъзи кичик гуруҳларда кучсиз таълим олувчилар бўлганлиги сабабли кучли таълим олувчиларнинг ҳам паст баҳо олиш эҳтимоли бор;
- барча таълим олувчиларни назорат қилиш имконияти паст бўлади;
- гуруҳлараро ўзаро салбий рақобатлар пайдо бўлиб қолиши мумкин;
- гуруҳ ичида ўзаро низо пайдо бўлиши мумкин.

“ДАВРА СУХБАТИ” МЕТОДИ – айлана стол атрофида берилган муаммо ёки саволлар юзасидан таълим олувчилар томонидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдириш орқали олиб бориладиган ўқитиш методидир.

“Давра суҳбати” методи қўлланилганда стол-стулларни доира шаклида жойлаштириш керак. Бу ҳар бир таълим олувчининг бир-бири билан “кўз алоқаси”ни ўрнатиб туришига ёрдам беради. Давра суҳбатининг оғзаки ва ёзма шакллари мавжуддир. Оғзаки давра суҳбатида таълим берувчи мавзунини бошлаб беради ва таълим олувчилардан ушбу савол бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришларини сўрайди ва айлана бўйлаб ҳар бир таълим олувчи ўз фикр-мулоҳазаларини оғзаки баён этадилар. Сўзлаётган таълим олувчини барча диққат билан тинглайди, агар муҳокама қилиш лозим бўлса, барча фикр-мулоҳазалар тингланиб бўлингандан сўнг муҳокама қилинади. Бу эса таълим олувчиларнинг мустақил фикрлашига ва нутқ маданиятининг ривожланишига ёрдам беради. Қуйида “Давра суҳбати” методининг тузилмаси келтирилган.

Давра столи тузилмаси

Ёзма давра суҳбатида ҳам стол-стуллар айлана шаклида жойлаштирилиб, ҳар бир таълим олувчига конверт қоғози берилади. Ҳар бир таълим олувчи конверт устига маълум бир мавзу бўйича ўз саволини беради ва “Жавоб варақаси”нинг бирига ўз жавобини ёзиб, конверт ичига солиб қўяди. Шундан сўнг конвертни соат йўналиши бўйича ёнидаги таълим олувчига узатади. Конвертни олган таълим олувчи ўз жавобини “Жавоблар варақаси”нинг бирига ёзиб, конверт ичига солиб қўяди ва ёнидаги таълим олувчига узатади. Барча конвертлар айлана бўйлаб ҳаракатланади. Якуний қисмда барча конвертлар йиғиб олиниб, таҳлил қилинади.

“Давра суҳбати” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Машғулот мавзуси эълон қилинади.
2. Таълим берувчи таълим олувчиларни машғулотни ўтказиш тартиби билан таништиради.

3. Ҳар бир таълим олувчига биттадан конверт ва жавоблар ёзиш учун гуруҳда неча таълим олувчи бўлса, шунчадан “Жавоблар варақалари”ни тарқатилиб, ҳар бир жавобни ёзиш учун ажратилган вақт белгилаб қўйилади.

Таълим олувчи конвертга ва “Жавоблар varaқалари”га ўз исми-шарифини ёзади.

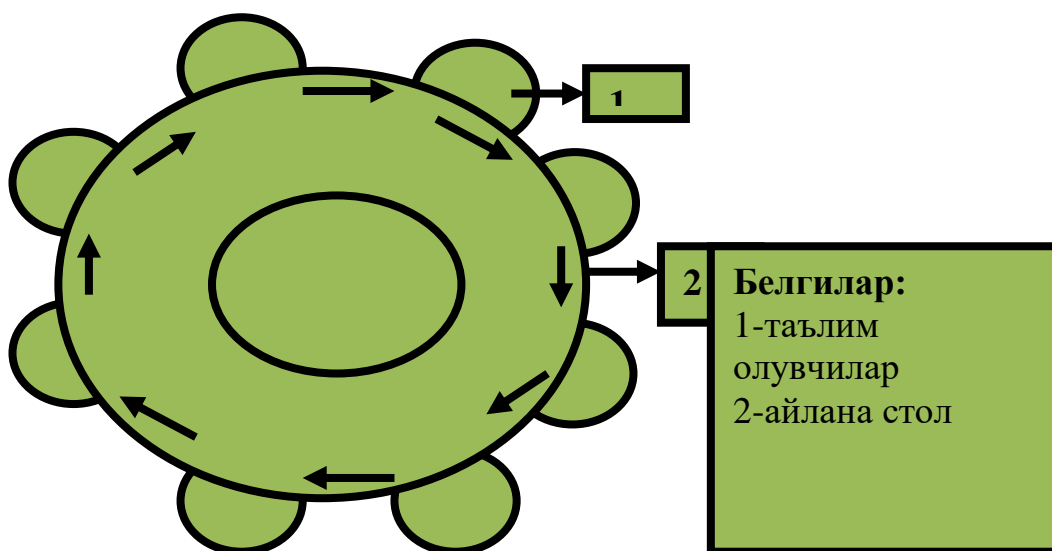
4. Таълим олувчи конверт устига мавзу бўйича ўз саволини ёзади ва “Жавоблар varaқаси”га ўз жавобини ёзиб, конверт ичига солиб қўяди.

5. Конвертга савол ёзган таълим олувчи конвертни соат йўналиши бўйича ёнидаги таълим олувчига узатади.

6. Конвертни олган таълим олувчи конверт устидаги саволга “Жавоблар varaқалари”дан бирига жавоб ёзади ва конверт ичига солиб қўяди ҳамда ёнидаги таълим олувчига узатади.

7. Конверт давра столи бўйлаб айланиб, яна савол ёзган таълим олувчининг ўзига қайтиб келади. Савол ёзган таълим олувчи конвертдаги “Жавоблар varaқалари”ни баҳолайди.

8. Барча конвертлар йиғиб олинади ва таҳлил қилинади.

Ушбу метод орқали таълим олувчилар берилган мавзу бўйича ўзларининг билимларини қисқа ва аниқ ифода эта оладилар. Бундан ташқари ушбу метод орқали таълим олувчиларни муайян мавзу бўйича баҳолаш имконияти яратилади. Бунда таълим олувчилар ўзлари берган саволларига гуруҳдаги бошқа таълим олувчилар берган жавобларини баҳолашлари ва таълим берувчи ҳам таълим олувчиларни объектив баҳолаши мумкин.

“БАҲС-МУНОЗАРА” МЕТОДИ - бирор мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказиладиган ўқитиш методидир.

Ҳар қандай мавзу ва муаммолар мавжуд билимлар ва тажрибалар асосида муҳокама қилиниши назарда тутилган ҳолда ушбу метод қўлланилади. Баҳс-мунозарани бошқариб бориш вазифасини таълим олувчиларнинг бирига топшириши ёки таълим берувчининг ўзи олиб бориши мумкин. Баҳс-мунозарани эркин ҳолатда олиб бориш ва ҳар бир таълим олувчини мунозарага жалб этишга ҳаракат қилиш лозим. Ушбу метод олиб борилаётганда таълим олувчилар орасида пайдо бўладиган низоларни дарҳол бартараф этишга ҳаракат қилиш керак.

“Баҳс-мунозара” методини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш керак:

- ✓ барча таълим олувчилар иштирок этиши учун имконият яратиш;
- ✓ “ўнг қўл” қоидаси (қўлини кўтариб, руҳсат олгандан сўнг сўзлаш)га риоя қилиш;
- ✓ фикр-ғояларни тинглаш маданияти;
- ✓ билдирилган фикр-ғояларнинг такрорланмаслиги;
- ✓ бир-бирларига ўзаро ҳурмат.

Қуйида “Баҳс-мунозара” методини ўтказиш тузилмаси берилган.

Методнинг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Таълим берувчи мунозара мавзусини танлайди ва шунга доир саволлар ишлаб чиқади.
2. Таълим берувчи таълим олувчиларга муаммо бўйича савол беради ва уларни мунозарага таклиф этади.
3. Таълим берувчи берилган саволга билдирилган жавобларни, яъни турли ғоя ва фикрларни ёзиб боради ёки бу вазифани бажариш учун таълим олувчилардан бирини котиб этиб тайинлайди. Бу босқичда таълим берувчи таълим олувчиларга ўз фикрларини эркин билдиришларига шароит яратиб беради.
4. Таълим берувчи таълим олувчилар билан биргаликда билдирилган фикр ва ғояларни гуруҳларга ажратади, умумлаштиради ва таҳлил қилади.
5. Таҳлил натижасида қўйилган муаммонинг энг мақбул ечими танланади.

"ФСМУ" методи

“ФСМУ”–(фикр, сабаб, мисол, умумлаштириш) методи мунозарали масалаларни ҳал этиш ҳамда ўқув жараёнининг баҳс-мунозарали ўтказишда

қўлланилади, чунки бу метод тингловчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш, ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга ҳамда шу билан бирга баҳслашиш маданиятига ўргатади. Бу метод янги мавзуни чуқур ўрганишдан аввал тингловчиларнинг фикрлаш фаолиятини жадаллаштириш ҳамда кенгайтириш учун хизмат қилиши мумкин. Шунингдек, ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш, ўзлаштириш, умумлаштириш, тингловчиларни шу мавзу бўйича тасавурларини ёзма шаклда, далил ва исботлар билан ифодалашга ундайди.

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қийёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади;
- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Тасвирий санъат фанидан давлат таълим стандартлари талабларини халқаро андозалар асосида такомиллаштириш ва

сертификатлаштириш таълим самарадорлигининг энг муҳим омилларидан биридир”.

1-Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ технологияси орқали таҳлил қилинг.

2-Топшириқ: Бухоро амирлиги, Хива хонлиги, Кўқон хонлиги давлат бошқарувининг асосий фарқлари?

"ХУЛОСАЛАШ" (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айна пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда тингловчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

Иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

Машғулотнинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни тарқатади;

Ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

Нвбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, ўқитувчи томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу якунланади.

Намуна:

Тасвирий санъат фанидан Давлат таълим стандарти			
Собиқ стандарт		Янги стандарт	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:			

“SWOT-таҳлил” методи

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Намуна: Тасвирий санъат фанларини ўқитишда “Хулосалаш” методнинг SWOT таҳлилини ушбу жадвалга туширинг.

S	Тасвирий санъат фанларини ўқитишда “Хулосалаш” методидан фойдаланишнинг кучли томонлари	
W	Тасвирий санъат фанларини ўқитишда “Хулосалаш” методидан фойдаланишнинг кучсиз томонлари	
O	Тасвирий санъат фанларини ўқитишда “Хулосалаш” методдан фойдаланишнинг имкониятлари (ички)	
T	Тўсиқлар (ташқи)	

Намуна: Анъанавий ва замонавий таълим шаклларини “SWOT-таҳлил” методида таҳлил қилинг.

S	Оддий дарсда ўқитувчи, тингловчиларга кўп маълумот бера олмайди	Замонавий дарсда камрок маълумот берилади, бироқ улар тингловчилар онгига сингдириб
----------	---	---

		берилади
W	Ўқитувчи асосан аълочи, қизиқувчи тингловчилар билан гаплашади, яъни дарсда оз сонли тингловчилар қамраб олинади	Замонавий таълимда дарсда кўп сонли тингловчилар қамраб олинади
O	Оддий дарсда фақат ўқитувчи режа асосида ва тайёрлаб келган маълумотлари атрофида гаплашилади	Замонавий дарсда муҳокама жараёнида янги-янги масалалар, муаммолар юзага чиқиши, ғоялар туғилиши мумкин
T	Ўқитувчи учун асосий тўсиқ – дастурдан чиқиб кета олмаслик, тингловчи учун қизиқмаса ҳам ўқитувчини эшитиб ўтириш мажбурияти	Кенг муҳокама учун вақтнинг чегараланганлиги, тингловчиларни мавзудан четга буришга интилишлари

"Инсерт" методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

➤ ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;

➤ янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;

➤ таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда тингловчилар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“–” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади

ва машғулот яқунланади.

“Пинборд” методи

Пинборд (инглизчадан: pin – маҳкамлаш, board – ёзув тахтаси) мунозара усуллари ёки ўқув суҳбатини амалий усул билан мослашдан иборат. Муаммони ҳал қилишга оид фикрларни тизимлаштириш ва гуруҳлаштириш (классификация)ни амалга оширишга, жамоа тарзда ягона ёки аксинча қарама-қарши позицияни шакллантиришга имкон беради.

Ўқитувчи таклиф этилган муаммо бўйича ўз нуқтаи назарини баён қилишни сўрайди. Тўғридан-тўғри ёки оммавий ақлий ҳужумнинг бошланишини ташкил қилади (рағбатлантиради). Фикрларни таклиф қиладилар, муҳокама қиладилар, баҳолайдилар ва энг оптимал (самарали) фикрни танлайдилар. Уларни таянч хулосавий фикр (2 та сўздан кўп бўлмаган) сифатида алоҳида қоғозларга ёзадилар ва доскага маҳкамлайдилар.

Ўқитувчи билан биргаликда флипчарт (махсус доска ва махсус қоғоз ёпиштириш имконини берадиган скотч) ёрдамида фикрлар жамланади, классификация қилинади, муҳокамада эса оптимал ечимлар бўйича аниқланади.

Гуруҳ намоёндалари доскага чиқадиладар ва маслаҳатлашган ҳолда:

- 1) яққол хато бўлган ёки такрорланаётган фикрларни олиб ташлайдилар;
- 2) баҳсли бўлган фикрларни ойдинлаштирадилар;
- 3) фикрларни тизимлаштириш мумкин бўлган белгиларини аниқлайдилар;
- 4) шу белгилар асосида доскадаги барча фикрларни (қоғоз ва варақларидаги) гуруҳларга ажратадилар;
- 5) уларнинг ўзаро муносабатларини чизиқлар ёки бошқа белгилар ёрдамида кўрсатадилар: жамоанинг ягона ёки қарама-қарши позициялари ишлаб чиқилади.

Маданият

моддий маданият	маънавий маданият

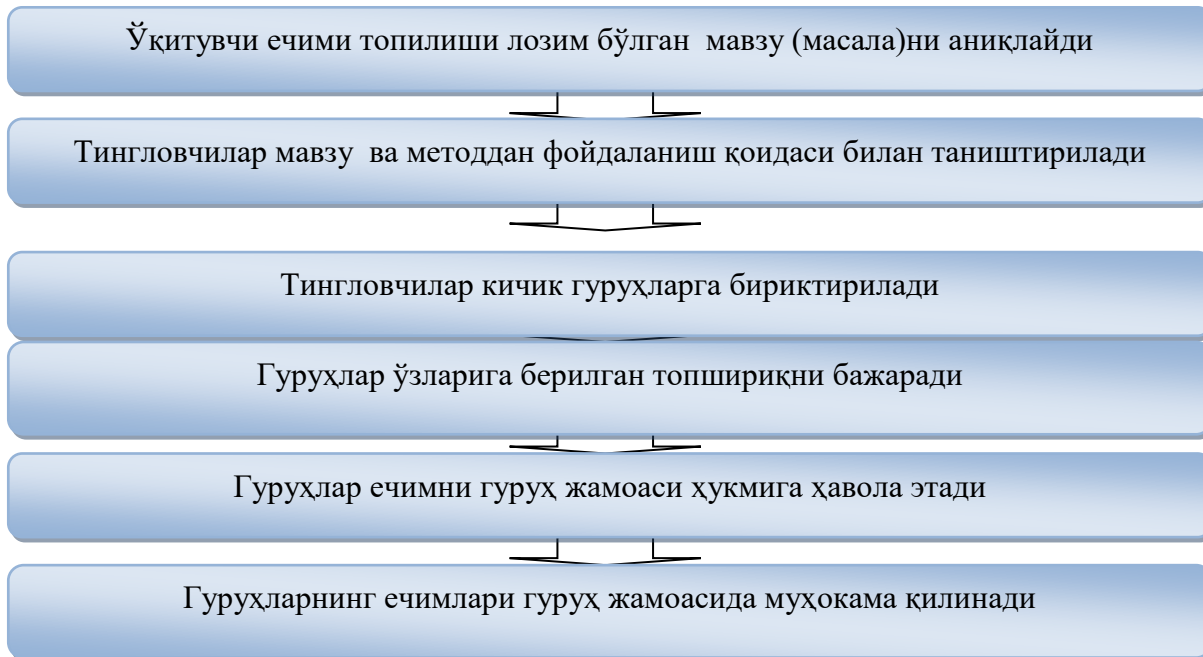

“Концептуал жадвал” методи

Концептуал жадвал методи - турли ғояларни, қарашларни ўзаро таққослаш ва уларни турли тоифалар бўйича таққослаган ҳолда баҳо беришга қаратилган органайзер ҳисобланади. Метод тингловчиларни ўрганилаётган мавзу (масала ёки муаммо)ни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича

таққослашга ўргатади. Ундан фойдаланишда тингловчиларнинг мавзу юзасидан мантиқий фикрлаш, маълумотларни тизимли баён қилиш қобилиятлари ривожлантирилади.

Машғулотлар чоғида методдан фойдаланиш қуйидаги тартибда кечади:

Ўрганилаётган мавзу моҳиятини жиҳатлар	ёритувчи	Мухим белгилар, тавсифлар		
		1-белги (тавсиф)	2-белги (тавсиф)	3-белги (тавсиф)
1-жиҳат				
2-жиҳат				
...				

Намуна:

Тасвирий санъат дарсларида интерфаол усулларида фойдаланишнинг жиҳатлари	таълим	Мухим белгилар, тавсифлар		
		1-белги (тавсиф)	2-белги (тавсиф)	3-белги (тавсиф)
“Ассесмент”				
“Инсерт”				
“Тушунчалар”				
“Брифинг”				
“Баҳс-мунозара”				
“Муаммоли вазият”				

"Тушунчалар" методи

Методнинг мақсади: мазкур метод Тингловчилар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- тингловчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тулиқ изоҳини уқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тугри жавоблар билан узининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: "Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили".

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Перспектива		
Конструкция		
Ҳажмлар		
Композиция		
Шакл ҳажмдорлиги		
Ранг гаммаси		
Психологик портрет		
Ранг колорити		

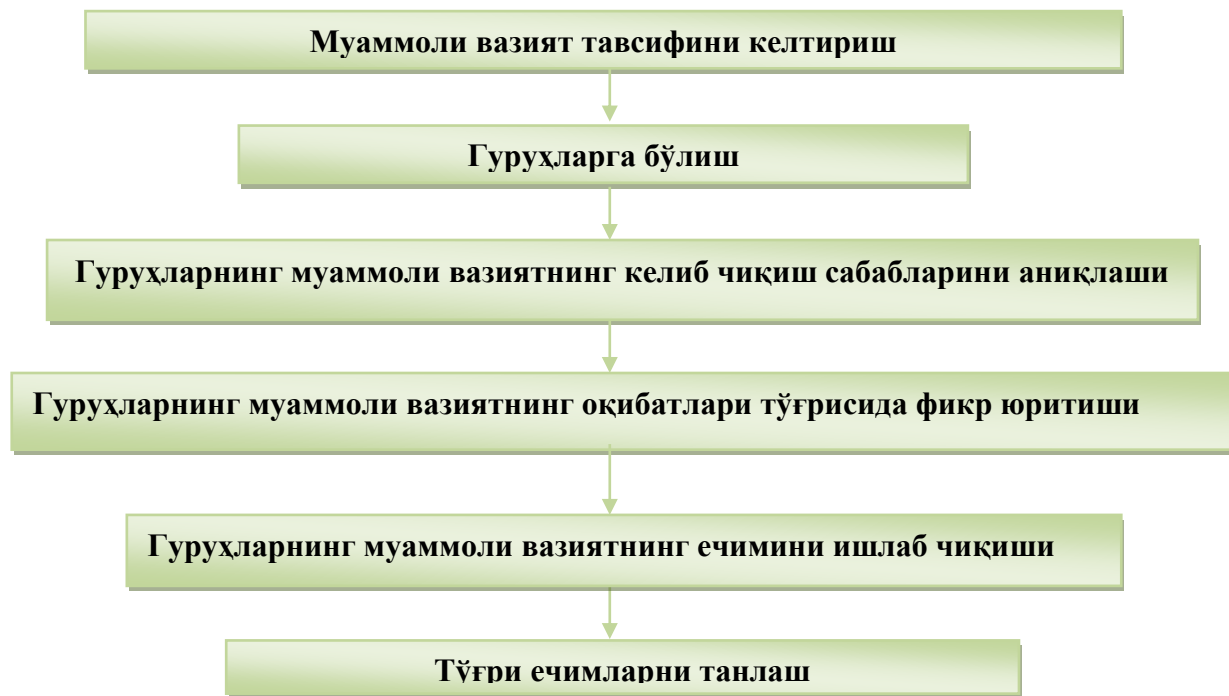
Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

"Муаммоли вазият" методи

"Муаммоли вазият" методи - таълим олувчиларда муаммоли вазиятларнинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилиш ҳамда уларнинг ечимини топиш бўйича кўникмаларини шакллантиришга қаратилган методдир.

"Муаммоли вазият" методи учун танланган муаммонинг мураккаблиги таълим олувчиларнинг билим даражаларига мос келиши керак. Улар қўйилган муаммонинг ечимини топишга қодир бўлишлари керак, акс ҳолда

ечимни топа олмагач, таълим олувчиларнинг қизиқишлари сўнишига, ўзларига бўлган ишончларининг йўқолишига олиб келади. “Муаммоли вазият” методи қўлланилганда таълим олувчилар мустақил фикр юритишни, муаммонинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилишни, унинг ечимини топишни ўрганадилар. Қуйида “Муаммоли вазият” методининг тузилмаси келтирилган.

“Муаммоли вазият” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Таълим берувчи мавзу бўйича муаммоли вазиятни танлайди, мақсад ва вазифаларни аниқлайди. Таълим берувчи таълим олувчиларга муаммони баён қилади.
2. Таълим берувчи таълим олувчиларни топшириқнинг мақсад, вазифалари ва шартлари билан таништиради.
3. Таълим берувчи таълим олувчиларни кичик гуруҳларга ажратади.
4. Кичик гуруҳлар берилган муаммоли вазиятни ўрганадилар. Муаммонинг келиб чиқиш сабабларини аниқлайдилар ва ҳар бир гуруҳ тақдимот қилади. Барча тақдимотдан сўнг бир хил фикрлар жамланади.
5. Бу босқичда берилган вақт мобайнида муаммонинг оқибатлари тўғрисида фикр-мулоҳазаларини тақдимот қиладилар. Тақдимотдан сўнг бир хил фикрлар жамланади.
6. Муаммони ечишнинг турли имкониятларини муҳокама қиладилар, уларни таҳлил қиладилар. Муаммоли вазиятни ечиш йўллари ишлаб чиқадиладар.
7. Кичик гуруҳлар муаммоли вазиятнинг ечими бўйича тақдимот қиладилар ва ўз вариантларини таклиф этадилар.

8. Барча тақдимотдан сўнг бир хил ечимлар жамланади. Гуруҳ таълим берувчи билан биргаликда муаммоли вазиятни ечиш йўлларининг энг мақбул вариантларини танлаб олади.

"Т-жадвал" технология

Технология таянч тушунчаларни бир-бири билан ўзаро солиштириш, қиёслаш асосида ўрганилаётган мавзу ёки масаланинг муайян жихатини бир неча асосий белгиларга кўра батафсил ёритиш мақсадида қўлланилади. Кўп ҳолларда технология мавзу мазмунида ёритиладиган бир неча ҳолатларнинг афзаллик ёки камчиликларини, самарадорли ёки самарасизлигини, бугунги кун ва истиқбол учун аҳамиятини таққослаш мақсадида қўлланилади.

Агар улар ёзилган фикрга қўшилсалар, биринчи устунда “+“ акс ҳолда учинчи устунда “-“ белгисини қўядилар.

Изоҳ: Ўқитувчи: Янги мавзунини баён қилади ва тингловчиларга икки қарама-қарши жихат ҳақида бошланғич маълумотларни беради;

- топшириқни яқка тартибда бажаришларини сўрайди ва 10 дақиқа вақт ажратади;

- вақт тугагач тингловчилардан изоҳларсиз ўз фикр – мулоҳазаларини ўқиб эшиттиришларини айтади;

- барча хулосалар тинглангач, умумлаштирилади ва якуний хулоса шакллантирилади.

Тингловчи: - мавзунини диққат билан тинглайди;

- ўзи учун зарур бўлган маълумотларни дафтарига қайд қилиб боради;

- берилган схема асосида тушунчага нисбатан ўзининг мустақил фикрини билдиради;

- якуний хулосаси билан ўтирганларни таништиради;

- регламентга риоя қилади.

Кутиладиган натижа: Тингловчилар мавзу юзасидан зарурий билимларни ўзлаштиради, курснинг моҳияти ҳақида тасаввурга эга бўлади

“Т-жадвал” технологияси

Ўрганилаётган масала (ғоя, омил)	
+ (ха, ижобий) афзаллиги (ютуғи)	- (йўқ, салбий) камчилиги
1.	1.
2.	2.
...	...

“Инновацион технологияларни дарсда фойдаланиш”

Афзалликлари	Камчиликлари
“Қайтар алоқа”нинг таъминланиши	кўп вақт талаб этилиши

мотивациянинг юқори даражада бўлиши	тингловчиларни назорат қилиш имкониятининг пастлиги
ўтилган материалнинг яхши эсда сақл қолиниши	объектив баҳолашнинг қийинлиги
мулоқатга киришиш кўникмасини такомиллашиши	ўқитувчининг ўзидан ҳам ривожланган фикрлаш қобилиятига ва муаммолар ечиш кўникмасига эга бўлишининг талаб этилиши
ўз-ўзини ва бошқаларни баҳола кўникмасининг шаклланиши	ижодий шовқин бўлиши
мустақил фикрла	қайтар алоқанинг таъминланмаслиги
ХУЛОСА	

“Блиц-ўйин технологияси”

Сана ва воқеаларни тўғри хронологик кетма-кетликда жойлаштиринг.

Саналар –асрлар.

Тасвирлашга нисбатан бўлган қизиқиш инсонларни қадимдан ўзига жалб этиб келган. Чунки у ибтидоий давр одамларига ўзаро мулоқот қилиш, сўзлашиш учун зарур бўлган. Тарихдан маълумки, тасвирларнинг аксарияти овчилик билан шуғулланиб келган қадимги одамларнинг ҳайвонларни қандай ов қилганликларига асосланган. Улар ҳайвонларнинг юрган йўлларини кузатиб, қоя ва ғорларда турли тасвир ва белгилар қолдирганлар. Вақт ўтиши билан уларнинг тасвирлаш қобилиятлари ривожланиши натижасида кейинчалик ҳар хил ов манзаралари ўзига ҳос дастлабки композиция ечимига эга тарзда акс эта бошлаган.

Йил, сана	Содир бўлган воқелик

“Венн диаграммаси” стратегияси

Стратегия тингловчи (тингловчи)ларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш (синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. У кичик гуруҳларни шакллантириш асосида аниқ схема бўйича амалга оширилади.

Стратегия тингловчи (тингловчи)лар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билим, маълумот ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ундан муайян бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

“Ҳамкорликда ўқитиш” методи

Ҳамкорликда ўқитишнинг асосий ғояси – бирор нарсани бирга бажариш эмас, балки ҳамкорликда ўқиш, ўрганишдир!

Ҳамкорликда ўқитишнинг самарадорлиги:

1. Ахборотга танқидий ёндашув ва ўз нуқтаи назарини далиллар билан асослашни шакллантиради. Бу кўникмалар ҳамкорликда ўқиётганларда бир-бири билан рақобат қилаётган ёки индивидуал ўқиётганларга қараганда яхшироқ ривожланган. Хаттоки, ҳамкорликда бажарилган ёзма ишлар чуқур мазмунга эгаллиги билан фарқланади.

2. Ижодий қобилиятлар ривожланади. Ҳамкорликда ўқиётган гуруҳ аъзолари бетакрор ғояларни кўпроқ ишлаб чиқади, турли мақсадларга эришишда ва дарс жараёнида пайдо бўлган ҳар хил ўқув масалаларининг янги ечимларини топишда ижодий қобилиятлар ривожланиб боради.

3. Бир вазиятда олинган билимлар бошқа вазиятда қўлланишига кўмаклашади. Бугун гуруҳ бажарган топшириқни эртага ҳар тингловчи мустақил бажара олиши мумкин.

4. Дарс мазмунига ижобий ёндашув шакллантирилади. Ҳамкорлик билимларга кўпроқ қизиқиш учун ҳам шароитлар яратади. Машғулот ўтказиш усули қанчалик такомиллашган бўлса, тингловчиларнинг ўрганилаётган масалага қизиқиши ва фаолли ортиб боради.

5. Топшириқларни бажариш учун кўпроқ вақт сарфланади. Ҳамкорликда ўқиётганлар топшириқларни бажариш учун рақобат қилаётган ёки индивидуал ўқиётганларга нисбатан кўпроқ вақт сарфлайдилар.

Ҳамкорликда ўқитишнинг асосий афзалликлари:

- ҳамкорликда ўқиётган тингловчилар бир-бирининг муваффақиятига кўмаклашади;
- ёрдам ва мадад берадилар ва ёрдамни қабул қиладилар, гап фақат ўқиш тўғрисида эмас, балки инсоний, дўстона муносабат тўғрисида кетаяпти;
- ахборот ва “моддий ресурслар”, яъни топшириқни бажариш учун зарур бўлган барча нарсалар билан алмашади;
- ўртоқлари берган маълумотларни ўзлаштиради ва қўллашга ҳаракат қиладилар. Оғзаки тушунтиришлар, ахборотни ўйлаб кўриш ва умумлаштириш, ўз билимлари ва кўникмаларини бошқаларга узатиш – буларнинг ҳаммаси билимларни тартибга солиш, уларни яхшироқ англаб ўзлаштириш ва умумий мақсадга эришишга шахсий улушини қўшишга олиб келади;
- тингловчилар бир-бири билан музокара олиб боришга ва далиллар келтиришга ўрганади. Интеллектуал майдондаги зидликлар қизиқувчанликни ривожлантиради, билимларни ўзлаштириш ва уларни қайта англаш, ўрганилаётган муаммога чуқурроқ киришишга ундайди ҳамда бошқа кўп фойдали сифат ва кўникмаларни шакллантиради;

- тингловчилар яхшироқ ўқишга интилишда бир-бирига кўмаклашади. Ўқишда ўртоқларига ёрдам бераётган тингловчи ўзи ҳам сезиларли даражада яхшироқ ўқийди;

- бир-бирига таъсир этади. Ҳамкорликда ўқиётган гуруҳ аъзолари ўртоқларига таъсир этишнинг ҳар қандай имкониятидан фойдаланадилар ва ўз навбатида таъсир учун очиклар;

- аниқ ифодоланган мотивацияга эга. Билимларни ўзлаштиришга интилиш умумий мақсадга эришишга қаратилган ҳамкорликдаги меҳнат туфайли кучаяди;

- ўзаро ишонч шароитини яратади ва талабларни юқори даражада ушлаб туради. Гуруҳ аъзолари ўз ўртоқларига ишонадилар ва ўзларини ўртоқлари ишончини қозонадиган тарзда тутадилар, бу катта муваффақиятларга эришиш учун шароитлар яратади. Ўзаро ишонч – ҳар бирининг юқори ютуқлари учун яхши асос.

Ҳамкорликдаги ўқиш тамойиллари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- гуруҳга битта топширик;

- битта рағбат: гуруҳ барча иштирокчилари ҳамкорликдаги иш баҳоси (умумий натижага эришиш учун барча гуруҳ аъзолари сарфлайдиган кучи баҳоланади) ва академик натижалари йиғиндисидан ташкил топган битта баҳо олади, яъни гуруҳ (команда) муваффақияти ҳар бир иштирокчининг ҳиссасига боғлиқ;

- ҳар бирининг ўз муваффақияти ва гуруҳнинг бошқа аъзолари муваффақияти учун шахсий масъулияти;

- ҳамкорликдаги фаолият: гуруҳий музокара, ҳамкорлик, ўзаро ёрдам бериш каби ўзаро ҳаракат усуллари асосида ташкил топади;

- муваффақиятга эришишда тенг имкониятлар: ҳар бир ўқиётган ўз шахсий ютуғини такомиллаштириш, шахсий имкониятлари, қобилиятларидан келиб чиққан ҳолда ўқишга берилган бўлиши зарур, чунки у бошқалар билан тенг баҳоланади.

Гуруҳда ишлаш қоидалари:

Ҳар ким ўз ҳамкасблари нутқини хушмуомалалик билан тинглаши зарур;

Ҳар ким фаол, биргаликда ишлаши, берилган топшириққа масъулиятли ёндашиши зарур;

Ҳар ким ёрдамга муҳтож бўлганда уни сўраши зарур;

Ҳар кимдан ёрдам сўралса, ёрдам қилиши зарур;

Ҳар ким гуруҳ ишини натижаларини баҳолашда иштирок этиши зарур.

Бошқаларга ёрдам бериб, ўзимиз тушунамиз!

Биз битта кемадамиз: ёки бирга сузиб чиқамиз, ёки бирга чўкиб кетамиз!

Гуруҳда топшириқни бажариш йўриқномаси:

1. Гуруҳ лидерини сайланг.

2. Топшириқ билан танишинг ва уни қандай қилиб бажаришингизни

муҳокама қилинг.

3. Топширикни бажаринг.
4. Тақдимотга тайёрланинг.
5. Тақдимот ўтказинг.
6. Гуруҳ ишини баҳоланг.

1-босқич

Гуруҳ иш жойини тайёрлаш – стол ва ўриндиқлар шундай жойлаштириладики, бунда таълим берувчи аудиторияда эркин ҳаракатлана олсин, ҳар бир гуруҳ аъзоси бир жойда бўлишлари ва бир-бирларини кўришлари ва эшитишлари керак, зарур ўқув қўлланмалар барчага етарли бўлиши керак.

2-Асосий босқич

1. Таълим олувчиларни гуруҳларга тақсимлаш – танланган кичик гуруҳларга бирлаштириш йўли асосида таълим олувчиларни гуруҳларга бўлади.

2. Ўқув топшириқларини тарқатиш – муаммоли вазиятни таклиф қилади, таълим олувчилар билан биргаликда уни эчиш йўли ва тартибини муҳокама қилади, гуруҳларда ҳамкорликдаги фаолиятни тақдим этиш шаклини маълум қилади. Ҳар бири ва бутун гуруҳнинг натижаларини баҳолаш мезонларини тушунтиради.

3. Ўқув топшириқларни бажариш бўйича йўриқномани тушунтириш. Гуруҳлар бўйича ишни бажариш учун зарур материалларни тарқатади. Топширикни баажаришда қандай қўшимча материалларидан фойдаланиш мумкинлигини тушунтиради. Гуруҳларда ишлаш қоидаларини эслатади.

Доскада гуруҳли ишни бажариш бўйича йўриқномани ёзади ёки тарқатади.

4. Таълим олувчилар билан қайтар алоқани амалга ошириш Таълим олувчилар билан гуруҳли ишни бажариш бўйича йўриқномани муҳокама қилади; ҳаммалари уни тушунганларига ишонч ҳосил қилади.

5. Гуруҳларда ўқув топширикни бажариш жараёнини ташкил этиш – ўқув топширикни бажариш бўйича ишни бошланиши ҳақида эълон қилади; Гуруҳ ишини назорат қилади. Гуруҳ ишини режалаштириш, вазифаларни гуруҳ аъзолари ўртасида тақсимлаш, вазифани бажариш бўйича яқка тартибда ишлаш, яқка тартибда топилган ечимларни муҳокама қилиш, гуруҳ учун умумий ечимни ифодалаш, гуруҳ иши натижаларини тақдимотини тайёрлаш, аниқ топширикни баажариш учун зарур бўлган алоҳида бўлиб ишлашга, кўникмаларни шакллантиришга эътиборини қаратади. Иш боришини шарҳлайди, ютуқларни баҳолайди, айрим аниқ, ва самимий танбеҳ қилади.

6. Гуруҳ иши тақдимотини ташкил қилиш – бажарилган иш натижалари тўғрисида маълумот бериш учун гуруҳ вакилларини тайинлайди. Баҳолаш мезони ва кўрсаткичларини эслатади.

3-Назорат –яқуний босқичи

Яқун ясаш – натижалар текширувини ўтказиш: гуруҳнинг ҳар бир иштирокчиси билан гаплашади; Гуруҳ ишини таҳлил қилади, топширик

бажарилишининг якунини қилади, эришилган мақсад тўғрисида хулосалар чиқаради.

Ҳамкорликда ўқитишнинг самарадорлиги

1. Ахборотга танқидий ёндашув ва ўз нуқтаи назарини далиллар билан асослашни шакллантиради.

2. Ижодий қобилиятлар ривожланади.

3. Бир вазиятда олинган билимлар бошқа вазиятда қўлланишига кўмаклашади.

4. Дарс мазмунига ижобий ёндашув шакллантирилади.

5. Топшириқларни бажариш учун кўпроқ вақт сарфини талаб этади.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу. Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари. Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари. Интеллектуал салоҳиятга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш технологияси ва таълимнинг мазмуни. Тасвирий санъат фанларининг умумий ва хусусий тушунчалари

Режа

1.Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари

2.Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари.

3.Интеллектуал салоҳиятга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш технологияси ва таълимнинг мазмуни. Олий педагогик таълимда тасвирий санъат ўқитувчиларининг ижодий қобилиятларини шакллантиришда тасвирий санъатнинг тутган ўрни.Тасвирий санъатда борлиқни идрок этиш.

Таянч иборалар: *Тасвирий санъат, композиция, конструкция, тон, чизиқли қуриш, ранг муносабатлари, портрет, жанр, услуб, классика, ренессанс, антик давр, ҳайкалтарошлик, картина қаламтасвир, формат, олий таълим, рассомлик санъати, кейс технологияси, инновацион таълим.*

1. Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари.

Фан ва таълимнинг ишлаб чиқариш билан уйғунлиги барча соҳаларда тараққиётни таъминлайди. Бу борада табиийки, фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг интеграцияси муҳим ва долзарб вазифа. Бу эса ўз-ўзидан инновацион кластерга йўл очади. Бугунги кунга келиб инновацион кластер – фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси мезони экани аён бўлиб қолди. Айни кунларда Республикамизнинг деярли барча вилоятлари ўз катта – кичик кластерларига эга.Кластер стратегиясини амалда қўллаш асосида миллий ва минтақавий иқтисодий рақобатбардошлигини ошириш ғояси ётади (М.Портер ва М.Энрайт) ва унинг қуйидаги устувор жиҳатлари борлигини очиб беради:

- корхона (фирма)лар учун таъминотчиларга, малакавий ходимларга, ахборотларга, хизмат ва таълим марказларига тўғридан-тўғри боғланишлари сабабли меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга имкониятлар яратилади. Кластерлашган минтақалар корхоналарида меҳнат унумдорлиги 1,5 баробаргача, иш ҳақи эса 30 фоизгача кўплиги ўз тасдиғини топган;

-- таълим ва илмий-тадқиқот марказлари янги илмий-услубий ишланмаларни яратиши, уларни қисқа муддатда синовдан ўтказиши, ишлаб чиқаришга жорий этиши учун шарт-шароитлар мавжуд бўлади;

- ишлаб чиқариш илмий изланишлардаги ходимлар ва мутахассислар меҳнатларини кўпроқ рағбатлантиришга ва янги товарларни яратишга имтиёзли шароитлар бўлади.

Таълим тизимида ҳам кластер мавжуд. Бу эса шахсни камол топиши ва етук кадр бўлишига қаратилган бўлиб, унинг боғлиқлиги – боғча, мактаб, лицей, колледж, олий ўқув юрти, докторантура, малака ошириш каби жараёнларни қамраб олувчи бутун умр давомидаги таълим занжирини бириктириб қўлади.

Ҳақиқатдан ҳам Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида бу занжир ўзини намоён этади. Лекин мустақиллик даврининг бошлари, ўтиш даврлари ва ундан кейинги даврларда республикамизда иқтисодий, таълим соҳаларида жуда мураккаб жараёнлар босиб ўтилди. Булар бир қараганда стабил ҳолатда кетгандек кўринсада, ҳозирга келиб ишлаб чиқаришда маҳаллий техника ва технологиялар замон талабларидан ортда эканлиги, касб-хунар коллежлари ҳамда ОТМларнинг битирувчиларини билим ва кўникма даражалари замон талабларидан пастда эканлиги яққол сезилиб қолди. Демак, бу ерда таълим занжирини кетма-кетлигида узилиш бўлмаса ҳам, занжирнинг алоҳидаги бўғинлари ичида катта узилишлар рўй берган. Булар таълим олувчига нисбатан талабнинг сусайганлиги, таълим олувчининг олий маълумотга эҳтиёж сезмагани, рақобат зарурияти бўлмагани, сифатли таълим шаклини бузилиши (ўқитувчилар кўнимсизлиги), ўқув юртларининг моддий – техника базасини еттишмовчилиги ва бошқалар бўлди.

Шунинг учун ҳам юртбошимиз ҳозирги кунда миллий иқтисодиётимизни “Кластер усули”да ривожлантириш бўйича қўйган мақсад ва режасига асосланган ҳолда, худди шу усул билан ОТМ ва бошқа ўқув юртларида “Рақобатбардош кадр тайёрлаш кластери” ташкил этиш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунда таълим тизимида кенг кириб келган инновацион таълим технологиялари жамиятимизда етук мутахассисларни касбий тайёрлаш тизимида ижобий таъсир этмоқда. Қуйида тасвирий санъат фанларини ўқитишни такомиллаштиришда кейс технологиясининг намунасини таклиф этамиз: Кейс услуги ва технологияси.

2. Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари. Тасвирий санъат фанларининг умумий ва хусусий тушунчалари

Бўлажак рассом – педагогни ўқитиш ва тарбиялаш тизими аниқ ва илмий асосда бўлиши керак. Бу йўналишда дастлабки таълим ва тарбия умумтаълим мактаблари доирасида амалга оширилади. Олий педагогик мактаб - деганда, энг аввал таълим ва тарбиянинг аниқ тизими, бу тизимга ҳамда дарс ўтиш методларига ўқувчиларнинг ихтиёрий равишда бўйсунгани, илмий асосланган билимларни ўзлаштиришда жиддийлик,

аниқлик ва бадиий ижоднинг амалиётда синалган тажрибаларини ўрганишни назарда тутамиз.

Ўтмиш тарихда ижод этиб ўтган буюк тасвирий санъат тарихида биздан аввал ўтган ижодкорлар тасвирий санъатдаги фаолиятида эришган тажрибалари бадиий таълимда ўрганиладиган асосий предмет ҳисобланади. Бу санъатни ўрганиб олишни хоҳловчи, бу санъат даргоҳига энди кириб келаётган рассом энг аввал илгари ижод қилган рассомлар асарларини ўрганиб чиқиши ва олган билимлари ҳамда кўникмалари асосида ўз шахсий ижодий қобилиятини ривожлантириши керак.

Ёш рассом-ўқитувчиларга таълим беришда педагог томонидан илгариги тажрибалар ўрганила бориб, предметнинг шакли ва мазмунини тўғри ифода этиш учун ёрдам берувчи янгиликлар киритиб борилади. Бироқ, мактаб ўқув маскани сифатида, ўқувчилар олдиға фақатгина, янгилик излаш, фақатгина ижодий масалаларни ҳал этиш вазифаларини қўймайди, балки ўқув муассасасининг асосий масаласи ўқув тизими талабларини ҳал этиш бўлиб қолади.

Ҳар қандай ўқув предметининг ривожланиши ҳеч нарса бўлмаган жойдан бошланмайди. XVII асрнинг академик расм чизишнинг назарий қоидалари уйғониш даври рассомларининг талқинларидаёқ ифода этила бошланган. XVIII асрда юзага келган академик расм чизиш ва уни ўқитиш назариясига маълум ўзгартиришлар киритилиб, энди бадиий амалиёт янги шароитларида амалға оширилди. XIX асрда академик расм чизиш назариёти ва амалиётида ўқув масалаларини комплекс ҳал этиш бўйича фаол изланишлар бошланди.

Бадиий мактаб академик йўналишида ўқувчиларни фақатгина билим ва кўникмалар билангина қуроллантириш эмас, балки ижодий фаолиятға ҳам иштирок эттириш кўзда тутилади.

Баъзи бир бошловчи рассомлар қонун, қоидаларға амал қилмайдилар ва мактаб ўзининг анъанавий кўрсатмалари билан уларнинг индивидуаллиги ривожланишиға ҳалақит беради, деб ўйлаб дарҳол мураккаб ижодий масалаларни ҳал этишға уринадилар. Тарихий манбаъларнинг гувоҳлик беришича ўқув муассасаси сифатида ўзининг дарс ўтиш илмий усуллари билан ижодий қобилиятлар ривожланишиға ҳеч қачон ҳалақит қилмаган, аксинча, у ёш рассомлар ривожланиши, таълим олиши ва шаклланишиға ёрдам берган. Тасвирий санъатнинг ҳамма турлари учун асосий асос бўлган расмларни чизишни ўрганиб олишда мактаб айниқса, зарур ҳисобланади. Шунинг учун ҳеч ким мактабни ўз усуллари билан ўзбошимчалик қилиб, рассомлар студиясига айланттиришға ҳаққи йўқ. Тасвирий санъатни ўқитишда қонун қоидаларға қарши бўлганлар - одатда ёш, бошловчи рассомлар орасида учрайдики, бу уларнинг ижодий ривожланишиға ҳалақит беради. Ҳавоскор рассомлар кўрғазмаларида жуда ҳам мазмунли асарлар учрайдики, уларға мазкур ижодкорлар мактабда ўқимай ҳам эришлари мумкин. Бундай танқидларға жавоб қайтариб Х.Е.Репин шундай ёзган: «Мен ўзим ҳам янги

усулда кўплаб янгиликларни кўриб турибман, лекин мактаб бўлиши керак – ахир ҳаваскорликни мактаб принципи қилиш мумкин эмас-ку»¹.

Таълим психология ва педагогикадаги ижодий қобилиятлар ва ижодий фаолликнинг ривожланиши билан таълим жараёнида катта натижалар бериши мумкин.

Қадимда «Эркин ижод» усули тарафдорлари, болаларнинг оддий-содда расмлари шуниси билан ажойибки у дунёни ўзгача қабул қилиб ифода этади, унда бола ўзининг ижодий ташаббусини қизгин намоён этади деб ҳисоблайдилар. Ёш рассом тасвирий санъатда ижод қилар экан, ижодий яратувчиликдан завқланади ва биз педагоглар уни бутун ҳаётига сақлаб қолишимиз керак.

Бадий таълимни ривожланишида олий мактабнинг зарурлигини эътироф этиб, расм чизишда академик таълимни реалистик тасвирий санъатнинг асоси сифатида зарурлигини таъкидлашимиз зарур. Тасвирий санъат қонун – қоидалари рассомнинг ижодий имкониятларини оширишда реалистик санъат усуллариининг имкониятларидан тўлароқ фойдаланишимиз керак.

Бошловчи рассом аввал натурани кўришда унинг ҳар бир босқичини қоғозга қандай туширилишини ва унинг асл тасвирини ҳаёлий тарзда яратиши керак. Яъни, предмет шакли, ўзига хослик хусусиятлари ҳақида тасаввурларини аниқлаши, унинг умумий схемали шакли, шундан кейин, педагог тушунтирган нарса ҳақида кузатишлар олиб бориши ва қайта тушуниб олган натурани ҳақиқий ва эмоционал – мазмунли ифода этилишига яқинлашиб бориши лозим. Масалан бошловчи рассом бурун тасвирини чизар экан, унинг шаклини дарҳол тўғри кўрсатиб бера олмайди, чунки у преспектива ҳодисаларини (бурун призматик шаклининг фазодаги ҳолатини) ҳисобга олмайди, ёруғликнинг шаклда жойлашиши қонуниятларини кўра билмайди.

Бу борада таниқли педагог Д.Н.Кардовский таклиф этган «кесиш» усулларида фойдаланиб, бурун тўртта текисликлар билан - олдинги, пастки ва икки ён томон текисликлари билан чегараланган призмадан ташкил топишини тушунтира бошлаганида талаба учун энди буруннинг - призматик преспектив кўринишни тўғри тасвирлаш унча қийинчилик туғдирмайди, кейин эса бурун шаклининг реалистик, натурадаги тасвирига аста - секин яқинлашиб асосий текисликлар бўйича ёруғликни тўғри тақсимлайди.

Баъзи педагоглар натурани куришда бундай йўлини қўлламайдилар, унда схематизм талабада ижодий турғунликка олиб келишини сабаб қилиб кўрсатадилар. Академик тарзда тасвирлага қарши чиқиб, мураккаб шаклни содалаштириш схемаларга, қоидаларига қарши чиқадилар ва улар тасвирни босқичларда ва изчиллик тизими бўйича ишланса ижодий жараён йўқолади деб таъкидлайдилар.

Ҳамма ўқувчилар академик расм чизишнинг бир хил қонун ва қоидаларини ўрганишларига қарамай, ҳар бир расм чизувчи натурани ўз

¹ Н.Н.Ростовцев. Основы академического рисунка. М., «Просвещение» 1989. 76 стр.

билганича қабул қилади ва шунинг учун тасвирда тўла бир хиллик бўлиши мумкин эмас. Рассом шу билан бирга натурадан нусха олувчи сифатида эмас, балки уни қайта қурувчи сифатида иштирок этади. Бунга яна шуни ҳам қўшиш мумкинки, у янги ўқув масаласини ҳал этишга киришар экан, ўзи учун кўплаб янгиликлар яратади, демак, ўзини ижодий намоён этади. Реалистик расмни яратиш жуда мураккаб ижодий жараён ҳисобланади ва энг аввал бу жараён объектнинг ҳаёлий образини моддий яратиш билан боғлиқ бўлади, яъни ҳақиқий уч ўлчамли предметни тасвирий икки ўлчамли қоғоз варағи текислигига кўчириш билан боғлиқдир. Кўриб турган образни тасвирийга ўтказиш жараёни ижодий фикрлашсиз мумкин эмас: бунда рассом таққослашга, солиштиришга, умумлаштириш, мулоҳаза қилишга мажбурдир. Ўзининг кўп асрлик мавжудлик даврида бадиий рассомчилик мактаби ёш рассомлар ижодий қобилиятини ривожлантириш соҳасида улкан педагогик тажриба тўплаган.

Интеллектуал салоҳиятга эга бўлган мутахассис кадрлар тайёрлаш технологияси ва таълимнинг мазмуни.

Ўтмишда рассом-педагогларнинг тажрибалари диққат билан ўрганиш ва умумлаштиришни талаб этади, уларнинг асосида биз расм чизиш академик машғулотларида ижодий қобилиятини ривожлантириш янги илмий асосланган усулларини ишлаб чиқишга киришимиз мумкин бўлади. Ўтмишдаги рассомлар ютуқлари, тажрибаларини эътиборга олмаслик, мактабни йўқ бўлишига, санъатнинг "нодон"лашишига олиб келади. назарий ва амалиётнинг табиий равишда бирлиги ёш рассомнинг фаол ривожланишига, унинг ижодий қобилияти ўсиб боришига ёрдам беради. Рассомнинг илмий билимлари қанчалик кўп бўлса, унинг ҳақиқийликка баҳо бериши шунчалик мукаммал, техник маҳоратининг даражаси шунчалик бой, унинг ижодий фаолияти маҳсулоти шунчалик ифодали ва ёрқин бўлади. Рассомчилик мактабида илмийлик тамойили ижодий қобилиятлар ривожланиши фаол омили сифатида энг аввал илмий билимлар тизимини ўзлаштириб олишдан иборат бўлади, бу эса бошловчи рассомга табиат ва ҳодисалар реал ҳақиқий шаклини кўриш қонуниятини тўғри тушунишга ёрдам боради, шу билан реалистик санъат усулларини ҳам эгаллашга ёрдам беради. Буни Қадимий Юнонистонда ва кейинчалик Европа академияларида XVII-XIX асрларда ҳам рассом-педагоглар яхши тушунишган. Тарихчиларнинг гувоҳлик беришларича, Сиккион расомчилик мактаби эшигига шундай деб ёзиб қўйилган экан: "Бу ерга тасвирий санъат қонунларини билмайдиган инсонлар қўйилмайдилар". Инглиз бадиий академиясининг буюк рассоми ва педагоги Джошуа Рейнольдс шундай деган: "Бизнинг санъатимиз - фақатгина бу худо берган истеъдод эмас, лекин у механик ҳунар ҳам эмас, унинг асоси аниқ фанларга таянади"². Биз илгари айтиб ўтганимиздек, мактаб шароитида рассом фаолияти аниқ масалани ечишда ўтади, улар унда эстетик талаблар уйғотади, шу билан бирга табиий

² Н.Н.Ростовцев. Основы академического рисунка. М., «Просвещение» 1989. 88 стр.

куч билан қониқиш изловчи талаб уйғотади. Қўйилган масаланинг ечими, агар илгари ҳам бир неча бор ҳал этилган, ўқувчига яхши маълум билимлар доирасидан чиқмаса, осон ва оддийгина келиб чиқади. Бундай ҳолатларда масала одатий ҳал этилади. Шундан кейин анъанавий тажриба етарли бўлмаган давр келади, янги йўллар излаш, фикрлар ўзгарувчанлиги, фахм-фаросат керак бўлади. Нима келиб чиққани ва яна нималар қилиш мумкинлигини доимо текшириб бориш даври келади. масалан, гипсли бош расмини чизишдан тирик бошнинг расмини чизишга ўтишда талаба инсон бошининг шаклий тузилиш қонуниятларини билиб олиб ва қараш нуқтасига боғлиқ равишда конструктив кўриниш схемасининг ўзгаришини била туриб (перспектив кўринишни), тасвири кўриш биринчи босқичларида ўз масаласини осонгина ҳал қила олади. Аммо кейинчалик, тирик бошнинг индивидуал хусусиятларини етказиб беришда мавжуд билим ва кўникмалар етарли бўлмай қолади ва у ўз фахм -фаросатига мурожаат этади. Бундай ҳолатда етишмайдиган билимларни натурани диққат билан кузатиш ва илгари эгаллаган илмий билимларидан ижодий фойдаланиш йўли билан олиш мумкин. Ўқувчида ижодий фахм-фаросатни турли йўллар билан ривожлантириш мумкин.

П.П.Чистяков академик кўринишдаги натурадан расм чизишда тана ўзининг ҳамма қисмларида тўғри ифода этилганлигини диққат билан кузатиш керак деб, маслаҳат беради, ҳеч қаерда хаёл суриб ўтириш керак эмас, бир-биридан бир озгина фарқ қилувчи ҳар бир мускулнинг тузилишининг ўзига хослик хусусиятларини тўғри илғаб олиш учун эса - бунда интуитив сезгирлик зарур бўлади. Бундай ҳолларда сезги тўғри йўл кўрсатади, хатони билади ва унга ишора қлади, жойини кўрсатади, қаерни тузатиш лозимлигини айтади.

Қадимги академик мактаб намоёндалари шундай васият қилганлар: натурадан расм чизар экансан, кўзингга кўринган ҳамма нарсани тўғридан-тўғри кўчириб тушираверма, балки нима учун шундайлигини ўйла, бошқача эмаслиги ҳақида мулоҳаза қил.

Уйғониш даври рассомлари “Қўл билан эмас, балки бош билан чизамиз” - деб айтганлар. Улар бу фикрга тажрибага таяниш, билиш ва тасвирлаш табиатини интуитив тушуниш асосида келганлар. Бугунги кунда психология фани инсоннинг фикрлаш фаолияти табиатини очиб бермоқда. Бошловчи рассом одам боши шакли тузилишининг хусусиятларини тушуниб олишига ёрдам бериб, академик мактаб методикаси бир қатор тартиб билан мураккаблашиб борувчи ўқув масалаларини кўзда тутган методикани таклиф этади: мумтоз намунадаги гипсдан ясалган бошлар расмини (Диадумен, Антий, Венера, Апполон, Гаттимелат, Колеон) ва ниҳоят турли характерли тирик бошнинг расмини чизишга ўтишни кўзда туттади (кекса, ёш одамни, эркак аёлни). Ҳар гал ўқув топшириқларини бажаришида бошловчи рассом янгиликни билиб олади, бошқача ўрганади, одамлар юзига профессионал назар билан қарайди, портретни тасвирлаш санъатида янги кўникмаларни эгаллайди, бошқача айтганда турли мақсадлар фаол ижодий фаолиятга кириб келади. Ўқув расмини чизишда биринчи асосий методик

кўрсатмани педагог бериши керак. Кейинчалик рассмнинг ижодий фаоллиги кучайиб, унда ўз кўрсатмалари пайдо бўлади, ундан келиб чиққан ҳолда у иш юритади. Улар ўз-ўзидан қўйилган масалани ечиши ва эстетик талаблари чуқурлашиб борган сари юзага келади. масалан, бешинчи курс талабалари “яланғоч одам танасини мураккаб ҳаракатда, фазовий фонда чизишда” академик рассомни фақатгина ҳамма қонун ва қоидалар билангина эмас, балки етарлича мазмунли ифодада беришлари керак, бунга эса фақатгина фаол ижодий фаолият билангина эришиш мумкин. Биргина ўқув кўрсатма бу ерда камлик қилади. Мувафақиятга эришиш учун эса яна “қобилиятлари бутун тизимини фаоллаштириш”, “маълум фаолият учун зарур ҳамма хислатларининг ўзаро боғлиқлигини мустаҳкамлаш ва айнан ана шу фаолиятда улардан фойдаланиш маҳоратини шакллантириш” ҳам керак бўлади. Бунга эса талабалар тажрибали педагог ёрдамида эришишлари мумкин, педагог эса бунинг учун умумий кўрсатмалардан индивидуал кўрсатмаларга ўтиши керак ва ҳар бир талаба қобилиятини ҳисобга олиши керак. Ижодий фаолиятни фаоллаштириш учун ҳар бир ўқувчидан тушуниб олиб чизишни, натурани оддийгина кўчириб қўймасликни талаб этиш керак: манзарали кўриниш бўйича, анатомия, соялар назарияси соҳасидаги ўз илмий билимларидан ижодий фойдаланиш талаб этилади. Ҳар бир ўқув расми маълум масалани ечишни мақсад қилиб олади, бу эса ўзининг бир мақсадни кўзлашига қарамасдан, бир неча ечимларга эга бўлади мактабда ўқувчи педагог ёрдамида ана шу ечим йўллари билиб олади.

Расм чизишга ўргатиш мактабида турли хил ишларни бажариш жараёнида ҳақиқий материаллардан фойдаланиб олиб борилади. Бунда - узоқ пухта ўрганиш, тез хомаки расм ва лавҳалар чизиб олиш ҳамда хотира билан расм чизиш, тасавури ва хаёлий расм чизиш жараёнлари амалга оширилади.

Натурани ижодий тасаввур этишда педагог ўқувчиларга натурадаги асосий мазмунни кўриб олишга, уларни ҳис этишга, объектни образли қабул қилишга ёрдам бериши керак.

Тасвирни кўришда идрок этиш икки психологик вазиятни ҳисобга олиш керак: предметни кўриш ва тасвирни тушуниш. Энг асосийси шундан иборатки, бу идрок этишларни бошқариш керак, уларни ўзгартириш ва йўналтириш керак.

Мақсад – бу расм устида ишлаш жараёнида эришилиши керак бўлган аниқ натижадир. Масалан, талаба бош расмини чизар экан, у ўз олдига бошнинг конструктив тузилиши шаклининг хусусиятлари ва қонуниятларини тушунишни мақсад қилиб қўяди. У А.Дюрернинг қуйма – конструктив бош шакли схемасини асос қилиб олади. Олдинига ҳеч нарса чиқмайди, шаклнинг асосини ифода этувчи ёрдамчи чизиқлар, конструктив схемадан фойдалана олмайди, улар шаклни тасвирлашга ёрдам бермайди, балки аксинча, ҳалақит қилади. Бироқ ифодасини ишга солиб, педагог ёрдамида у аста – секин текисликда шаклни кўриш усулини ўзлаштира боради, шакл ҳақидаги субъектив тасаввурлари нотўғрилигини тушунади ва бош шаклини куриш қонуниятлари ҳақидаги объектив тасаввурларга келади, бу эса ижодий жараён ҳисобланади.

Кўпчилик ҳолларда «эркин тарбия» тарафдорларида расм чизишдан якуний мақсад ишнинг якуний натижаси сифатида белгиланмайди, чунки уларнинг «ўқув жараёнида» аввалги тажрибаларни ижодий ўрганиб чиқиш бўлмайди, расм устида ишлаш аниқ методик кетма – кетлик йўқ, шаклни кўриш объектив қонуниятларини таҳлил қилинмайди. Улар ишонадиларки, ижодий расмда энг аввал рассомнинг ҳақиқатга субъектив муносабати ифода этилиши керак: агарда рассом объектив қонуниятларни тушинишга ҳаракат қилса, унда у рассомга, нусха олувчига айланиб қолади. Шунинг учун уларда мақсадни аниқ белгилаш йўқ ва бўлмайди ҳам, чунки мақсад рассомнинг ҳаракатлари аниқ натижаларини кўзда тутди.

Академик мактаб талабаларининг ижодий қобилиятлари ривожланиши учун тўсиқ бўлиши мумкин эмас. Биринчи курсга талаба расм чизиш санъатида ҳали ҳеч бир тажрибасиз, расм чизиш кўникмаларини ёмон эгаллаган ҳолатда келади. Фақатгина педагогнинг ёрдами билангина, унинг моҳирона методик раҳбарлиги ҳисобига талаба зарур билим ва кўникмаларни ўрганиб, эгаллаб боради. Талаба қанчалик истеъдод эгаси бўлмасин, у ўз ўзидан ривожланиб ва мукамаллашиб бора олмайди, бунинг учун таълим олиш, мақсадга мувофиқ фаолият билан шуғулланиши керак. Буни азалдан рассом – педагоглар жуда яхши тушунишган.

П.П.Чистяков шундай деб ёзади: «Умуман олганда предметнинг тўғри ва тартибли шакли расм чизишда ҳаммасидан ҳам муҳим ва қимматлидир. Истеъдодни худо берар, қонунлар эса натурада бўлади. Ҳамма нарса қонун бўйича қурилган, демак, аралаш эмас, оддий ва қонуний усулни талаб этади».

Макабда ўқитиш жараёнида ижодий фаоллик характери куйидаги бадий – ижодий қобилиятларни ривожлантириш деб қаралади: булар ўхшашликни кўрсатиб бера олиш, натурада ўзига хосликни кўра олиш, нисбатини – шаклнинг қурилиши қонуниятлари ва унинг материаллик асосини етказиб бериш, анатомик қурилиши, юзаси тузилишини тасвирлаб бера олиш маҳоратини фаоллаштиришдан иборат. Ишга бундай ёндошиш бошловчи рассомга академик қоидалар ва қонунларни эслаб қолиш ва тушиниш кераклигини, амалий ишларда бу билимлар ва кўникмалар зарурлигини тушуниб олишига ёрдам беради.

Олинган билим ва кўникмалар бошловчи рассомлар ижодий фаолиятини нафақат фаоллаштиради, балки ўз фаолиятини каби ўз ўртоқлари фаолиятини ҳам объектив баҳолаш тажрибасига эга бўлишга ёрдам беради, бадий – эстетик баҳолаш шахсий ўлчовлари шаклланишига ёрдам беради. Академик расм чизиш машғулотларида ўқувчилар ўйлаб топишлари, ихтиро қилишлари керак, айёрлик қилишлари керак эмас. Улар ушбу натурада уларни нима ҳаяжонлантираётган нарса ўз ҳиссиётлари билан жавоб қайтаришлари керак, лекин буларни ўз расмида аниқ ифода этишлари лозим. Ёш рассомнинг илмий дунёқараши кенгайиши унга мавжуд билимлари, маҳорат ва кўникмаларидан ишонч билан фойдаланишга имкон беради. Унинг ижодий фаолиятининг аниқ кўрсаткичлари амалий фаолияти натижалари - ўқув расмлари ҳисобланади. Бунга қўшимча сифатида яна шуни айтиш керакки, ўқувчи тасвири академик ҳолатини ўрганиб

боришида, у ўзи учун кўп янгиликларни очади, ўзини янги иш усуллари билан бойитади. Тажрибали rassom учун аллақачон маълум ва одатий бўлган нарсалар бошловчи rassom учун янги, ажойиб, биринчи бор учраётган бўлади. Албатта, биргина билим ҳамма нарсани ҳал қилмайди. Чистяков бу ҳақда шундай деб ёзган: «Санъат бу фан эмас, санъат фандан фойдаланади, санъат қонунлари билиши ва уларни ишда қўллаши керак, ана шунинг учун ҳам санъат бу – маҳоратдир».

Назорат саволлари

1. Қадимги тасвирий санъат намоёндаларининг ўқитиш методикасига кўшган ҳиссалари.
2. Тасвирий санъатда “Эркин ижод” усули ҳақиқи фикрларни таърифланг.
3. Бадиий амалиётда “Кардовский” усунини таърифланг.
4. Сапожников усули қандай?
5. А.Дюрер ким? У қандай усулни таклиф қилган?
6. Академик расм деганда нималарни тушинасиз
7. Европадаги биринчи бадиий академиялар
8. А.Дюрернинг бош шакли схемасини тушунтириб беринг
9. Қайси даври rassomлари “Қўл билан эмас, балки бош билан чизамиз” - деб айтганлар?
10. Сиккион расомчилик мактаби эшигига қандай сўзлар ёзиб қўйилган эди?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б. Қаламтасвир. ОўЮ талабалари учун дарслик. Мусиқа, - Т.;
5. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, - Т.: 2006.
6. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», -Т.: 2012 (4- қайта нашри).
7. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.
8. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.

9. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.
10. Baymetov, B. B., & Sharipjonov, M. S. O. (2020). Development Of Students' Descriptive Competencies In Pencil Drawing Practice. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei. 261-267.
11. Baymetov Botir Boltaboevich. Methods of Portraiture in the Process of Making Sketches and Drawings of the Human Face in Higher Pedagogical Education. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020 ISSN: 1475-7192. DOI: 10.37200/IJPR/V24I5/PR2020625 Received: 14 Apr 2020 | Revised: 22 Apr 2020 | Accepted: 12 May 2020. 6408-6415
12. Baymetov Botir Boltaboevich. Formation of the skills of portraying the future teacher of fine arts in pencil drawing 1122-1127. academia: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>
13. Baymetov Botir Boltaboevich, Sharipjonov Muhiddin Shokirjon ugli. Formation of creative competences of the fine art future teachers describing geometrical forms (on sample of pencil drawing lessons). 1996-2001. academia: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>

2-мавзу. Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланишнинг асосий тамойиллари. Тасвирий санъатдан бўлажак ўқитувчиларги муаммоли машғулотларни ташкил этиш. Тасвирий санъат асарларини яратишда борлиқни идрок этиш масалалари

Режа:

1. Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланишнинг асосий тамойиллари. Тасвирий санъатдан бўлажак ўқитувчиларги муаммоли машғулотларни ташкил этиш
2. Олий педагогик таълимда тасвирий санъат ўқитувчиларига шаклларни тасвирлашда борлиқни идрок этиш масалалари.
3. Тасвирий санъатдан талабалар ижодий қобилиятларни шакллантиришда индивидуал ёндашув.

Таянч иборалар: *Тасвирий санъат, композиция, конструкция, тон, чизиқли қуриш, ранг муносабатлари, портрет, жанр, услуб, классика, ренессанс, антик давр, ҳайкалтарошлик, картина қаламтасвир, формат, олий таълим, рассомлик санъати.*

1. Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланишнинг асосий тамойиллари. Тасвирий

санъатдан бўлажак ўқитувчиларга муаммоли машғулотларни ташкил этиш технологиялари.

Бугунги кунда ўқитувчининг вазифаси-ўқув жараёнини талабаларда фақат репродуктив фикрлашни эмас, балки, ижодий фикрлашни ҳам шакллантирадиган йўсинда ташкил қилишдир. Бунда ўқитишнинг муаммоли усули қўл келади. Муаммоли таълим-бу ўқув материални талаба онгида илмий изланиш асосида билиш вазифалари ва муаммоларини вужудга келтирадиган йўсинда ўргатиш услубидир. Талабанинг фикрлаш фаолиятида муаммоли вазиятлар вужудга келади ва улар болани объектив равишда изланишга ва мантиқий тўғри илмий хулосалар чиқаришга давъат этади.

МУАММО-илмий билишни ривожлантириш зарурлигини ифодалашнинг субъектив шаклидир. У муаммоли вазиятда, яъни жамият ривожланиши жараёнида билиш ва билмаслик ўртасида объектив равишда вужудга келадиган зиддият.

МУАММОЛИ ВАЗИЯТ-талабанинг маълум психик ҳолатидир. Бундай ҳолат маълум топшириқларни бажариш (масала ечиш, саволга жавоб топиш) жараёнида зиддиятларни англаш туфайли вужудга келади. Ана шу зиддиятни англаш талабаларда ишни бажаришнинг усули ёки шартлари тўғрисидаги янги билимларни излаш эҳтиёжини уйғотади.

Муаммоли вазият муаммодан фарқли равишда унга талабани жалб этишдан иборатдир. Дидактика ва психологияга доир адабиётларда муаммоли вазиятларнинг типларини таснифлаш асосида уларнинг яратишнинг энг муҳим йўллари ва услларини ишлаб чиқилган. М.Махмутов муаммоли вазият типларини таърифлаш билан биргаликда уларнинг яратишнинг қўйидаги асосий усулларини ифодалайди.

1. Талабаларнинг назарий тушунчаларини талаб қиладиган ҳодисаларга, фактларга, шунингдек, ҳодисалар ўртасидаги ташқи номувофиқликларга дуч келиши уларни ана шу номувофиқликларни тушунтиришга интилишга ундайди ва бу интилиш билимларни фаол ўзлаштиришга олиб келади.

2. Талабалар ўқув юрти уйида ёки ишлаб чиқаришда амалий топшириқларни бажараётганда вужудга келадиган таълимий ва ҳаётий вазиятлардан фойдаланиш. Бундай ҳолатда муаммоли вазиятлар талабанинг ўз олдига қўйган амалий мақсадга мустақил равишда эришиш учун ҳаракат қилишда муаммони ўзлари вужудга келтирадилар.

3. Ҳодисани тушунтиришга ёки уни амалда қўллаш йўлларини излашга доир таълимий-муаммоли топшириқлар қўйиш.

4. Талабани ҳаётий тасаввурлар билан фактлар ва ҳодисаларни таҳлил қилишга қизиқтириш.

5. Тахминлар, хулосаларни баён қилиш ва уларни тажрибаларда текшириш.

6. Талабаларни фактлар, ҳаракат ва ҳодисаларни таққослашга ҳамда қарама-қарши қўйишга давъат этиш.

7. Талабаларни янги фактларни умумлаштиришга, таққослашга рағбатлантириш. Бунда, одатда муаммоли вазият вужудга келади, чунки

таққослашда янги фактларнинг қандайдир алоҳида, тушунтириб бўлмайдиган белги ва хусусиятлари аниқланади.

8. Фанлараро алоқаларни ташкил этиш. Кўпинча ўқув материали муаммоли вазиятни вужудга келтиришни таъминлайди. Бундай ҳолат бошқа ўқув фанларидаги ўрганилаётган материалга боғлиқ факт ва материаллардан фойдланиш лозим.

Шундай экан таълим жараёнини ўқитувчи ва талаба ҳамкорлигида онгли, маълум мақсадга йўналтирилган фаолият деб қараш тўғридир. Унинг таркибий қисмлари: мақсадга йўналганлик, эҳтиёж-интилиш, мазмун, фаолият, жараён, назорат-тузатиш ва натижаларни баҳолашдан иборат. Муаммоли дарсда янги ўрганилаётган қонун-қоидага оид фактлар тўплаш, уларни таққослаш ва таҳлил қилиш, билимларни ўрганиш ва мустақкамлаш параллел равишда олиб борилади.

Таълим тизимида фаолият кўрсатаётган ҳар бир ўқитувчи дарс жараёнида муаммоли таълим усулини қўллаш учун, аввало, қуйидаги кетма-кетликни аниқ билиб олиши зарур:

- муаммо кўйиш;
- муаммони характерловчи шароитни ўрганиш;
- кўйилган муаммони ҳал қилиш;
- топилган ечимнинг тўғрилигини асослаш;
- муаммонинг ечимини излаш ва ҳал қилиш жараёнида пайдо бўлган янги билимларини англаш;
- муаммони тизимлаш, мотивлаштириш ва умумлаштириш;
- муаммо ечимини ўрганиш, унинг янада ихчам ва қулай йўллариини излаш.

Таълим технологияси бўйича қилинадиган барча ишлар ўзига хос амалий асосга эга. Таълим лойиҳасини тайёрлаш ўқитувчи ва ўқувчининг келажақда биргалиқда амалга оширадиган фаолиятини олдиндан белгилайди.

Ўқитувчи таълим лойиҳасини амалга оширишда, энг аввало, талабанинг фикрлаш фаолиятида мантиқий тўғри, илмий хулосаларни чиқаришга ва ўзлаштиришга рағбатлантирадиган муаммоли вазиятларни вужудга келтиришни назарда тутмоғи лозим.

Аслида, ҳар қандай таълим талаба учун муаммодир. Чунки таълим олиш жараёнида талаба унга ҳозирча номаълум бўлган нарса билан танишади ҳамда маълум бир тушунчани эгаллайди. Шундай экан, ўқитувчи талабаларнинг фикрлаш фаолиятида муаммоли вазиятларни яратиш орқали уларда ҳар нарсани билишга ҳавас, мустақиллик, ўқишга қизиқиш ва ижод қилишга интилиш каби шахсий фазилатларни тарбиялаб бориши лозим.

Муаммоли вазиятни вужудга келтириш, ундан фойдаланиш усуллариини яратиш, таълим тизимининг ҳар бир босқичида ўрганилаётган фанлар, уларнинг хусусиятлари, талабаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда яратилади. Бир хил ёшдаги талабаларнинг жисмоний ва ақлий хусусиятларига кўра тушуниши, фикрлаши, ишни бажариши қобилияти турлича бўлади. Шунинг учун муаммоли вазиятни яратишдан аввало талабани руҳий жиҳатдан пухта тайёрлаш зарур.

Психологларнинг таъкидлашича, фикрлаш доимо муаммо ёки саволдан, ажабланиш ёки тушуна олмасликдан ва зиддиятдан бошланади (С.О.Рубинштейн). дарс жараёнида муаммоли вазифаларни ҳал этишда аниқ вазиятларни таҳлил қилиш, баҳолаш ва кейинчалик қарор қабул қилишга эътибор бериш лозим.

Муаммоли вазиятларни ҳал қилиш усулларида асосий етакчи функциялар:

- ўргатувчи: билимларнинг долзарблигини аниқлашга асосланади.
- ривожлантирувчи: таҳлилий тафаккурни, алоҳида фактлар орқали ҳодиса ва қонунийликни кўра билишни шакллантиради.
- Тарбияловчи: коммуникатив кўникмаларни шакллантиради.

Демак, муаммоли вазият талабаларнинг мустақил ишларини такомиллаштиришга асосланган бўлиб, уларда илмий тушунчаларни, амалий кўникмалар ва малакаларни шакллантириш, бошқа материалларни чуқур ва мантиқий таҳлил қилишга асослангандир. Агар, сиз муаммоли дарс ўтишни истар экансиз, авваламбор, муаммоли вазиятларни яратиш йўлларини билишингиз керак бўлади. Бунда қуйидагиларга эътибор беринг.

- аниқ саволлар қўясиз: умумлаштиришга, исботлашга, аниқ мантиқий фикр юритишга ундовчи:

- талабаларга фикрлашга ундовчи саволлар берилиб, унинг ечимини мустақил равишда ўзларига топишни таклиф этасиз;

- назарий ва амалий топшириқлар орқали талабаларни таққослашга, умумлаштиришга, хулосалар чиқаришга, берилган фактларни солиштиришга даъват қиласиз;

- бир саволга турли нуқтаи-назардан қараш лозимлигини тушунтирасиз ва берилган жавобларни асослашга ундайсиз;

- талабаларга ҳодисаларни турли вазият орқали кўриб чиқишни таклиф этасиз ҳамда амалий иш жараёнида дуч келадиган қарама-қаршиликларни маълум қиласиз.

Шундай қилиб, муаммо ҳеч қандай тайёргарликсиз, тўғридан-тўғри қўйилмайди. У бутун дарсда бош масала сифатида баён қилинади. Қўйилган муаммоларнинг мураккаблиги табиийки, талабалар савиясига мос бўлиши керак. Таништириладиган материаллар унча катта бўлмаслиги лозим. Материалларнинг, хусусан, масалаларни талабаларнинг ўзлари ҳал қила олсаларгина, уларнинг ҳал қилишдаги салоҳияти ортади.

Муаммоли дарсларда мавзуга оид бериладиган саволлар шундай тузилиши лозимки, талаба саволга жавоб беришда камчиликларни тўлдирсин, номаълумни аниқласин, ўхшашлик ва фарқини топсин, фикрини ифодаласин. Муаммоли вазиятни ҳосил қилиш тадқиқот, эврестик суҳбатлар, намойиш этиш, муаммоли баён қилиш, репродуктив методлардан фойдаланган ҳолда ташкил этилади.

Тадқиқот методида талабаларни изланишга, ўзлари учун янги муаммони ҳал қилишга йўналтирилади ва у қуйидаги босқичларда амалга оширилади:

1. Факт ва ҳодисаларни кузатиш ва ўрганиш;

2. Тушунарсиз ҳодисаларни ойдинлаштириш;
3. Гипотезани олға суриш;
4. Режа тузиш ва уни амалга ошириш;
5. Ечимни топиш ва уни текшириш;
6. Бу методдан оғзаки ва матбуот сўзлари, кўрсатмали воситалар, амалий ишлар, ёзма ва график ишлар, лаборатория машғулотларида фойдаланилади.

Эврестик метод ўзаро боғлиқ бўлган саволлардан суҳбатни ташкил этиш йўли бўлиб, унда талаба ўз билимларидан фойдаланиб, қолмай, балки изланишларни амалга ошириши лозим.

Муаммоли баён этишнинг моҳияти талаба муаммони қўйиб, уни ўзи ҳал қилиши ва ечимнинг аҳамиятини талабаларга тушунарли зиддиятлар орқали кўрсатишдан иборат.

Демак, муаммоли топшириқлар талабаларнинг мустақил билим олишларини кучайтиради.

МУАММОЛИ ДАРСНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ		
Иш босқичлари тайёрлов босқичи.	Ўқитувчи фаолияти. Дарсни ташкил этиш мазмунини, қўйиладиган муаммоли вазиятни ҳамда ушбу вазиятнинг талабалар томонидан ҳал қилиниш йўлларини, таълимий, ривожлантирувчи, тарбияловчи мақсадни, кутилаётган натижани ва баҳолаш мезонини белгилайди.	Талаба фаолияти
Ташкил этиш босқичи, яъни муаммо қўйиш, даъват босқичи	Дарс мақсадини баён қилади, мавзуга оид муаммоли вазият ҳосил қилади (муаммоли саволлар қўяди) талабаларга қўйилган муаммони ечишга доир кўрсатмалар ва йўлланмалар беради ва иш натижаларини баҳолаш мезонлари билан таништиради.	Дарс мақсадини ва белгиланган муаммони ёзиб оладилар. Муаммоли вазият ва муаммобаён этилган материаллар билан танишадилар ва уни ҳал қил йўлларини ўйлайдилар
Мустақил ишлаш жараёни,	Қўйилган муаммони талабаларнинг тўғри	Талабалар берилган муаммоларни якка

<p>муаммонинг ечимини топиш, англаш ва фикрлаш босқичи</p>	<p>тушунишлари, уларни муаммога йўллаш мақсадида мунозара ва ақлий хужум, кластер, кубик, зигзак усулларидан фойдаланади ва якка, иккита ҳамда гуруҳ билан ишлашларини ташкил этади. Талабаларни фаоллаштириш мақсадида бир гуруҳдан иккинчисига ўтиш йўллари амалга оширади.</p>	<p>тартибда, иккита бўлиб ёки гуруҳларга бўлинган ҳолда ечишнинг турли микониятларини муҳокама қиладилар, таҳлил қилиб энг қулайликларини топадилар ва бир фикрга келадилар.</p>
<p>Натижаларни тақдим этиш</p>	<p>Диққат билан тинглайди, талабаларнинг фикрларини, тушунчаларини аниқлаштирувчи саволлар беради.</p>	<p>Натижаларни баён қиладилар ва бошқа гуруҳлар таклиф қилган натижалар бўйича фикр юритадилар ва саволлар бериш орқали тушунчаларини мустаҳкамлайдилар.</p>
<p>Яқунлаш ва умумлаштириш босқичи</p>	<p>Белгиланган муаммони ечиш усул ва йуналишларининг энг асосийларини кўрсатиб, кўпчилик фикрига мос келганларини алоҳида таъкидлайди. Талабаларни қанчалик муаммоларини ечишдаги интилишлари, фикрлашлари ва ечимини топишини инобатга олинган ҳолда баҳолайди.</p>	<p>Ўқитувчининг хулосаларини тинглайди, ёзиб олади. Гуруҳлар бир-бирларига ва ўз-ўзларига баҳо қўйишлари ҳам мумкин.</p>

2. Олий педагогик таълимда тасвирий санъат ўқитувчиларига шаклларни тасвирлашда борлиқни идрок этиш масалалари.

Расм чизишни ўргатишда асосий вазифа, бу рассомда жисм шаклини масофадан кўриш ва тасвирлаш қобилиятини шакллантиришдан иборат. Жисм шаклини масофадан (кенгликда) кўриш ва тасвирлаш – жисмни «тўла ҳажмда», уч ўлчамли шаклда (баландлиги, эни ва қалинлигини) кўриш демакдир.

Ўқув машғулотларининг асосий вазифаси натурани ҳаққоний унинг ўлчамларини тўғри ифодалаган ҳолда, кўрсатиб бера олишдан иборат. Бунга кўз билан ўлчаш (масофа ва жисм ўлчамларини кўзда чамалаш) қобилиятини ривожлантириш ва кўзни тўғри қаратиш орқали эришилади. Бундай ҳолларда жисм ўлчами ва масофани аниқлаш учун кўз билан чамалаш қобилиятини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади.

Чамалаш қобилиятини шакллантириш учун иш жараёнида доимий равишда кўз билан нисбатни аниқлаш қўл келади. Расм аниқлиги бўйича илгари сурилувчи доимий талаблар бўлажак мутахассисларни ўз ишларига нисбатан эътиборли, масъулиятли бўлишга ўргатади, уларда табиатни синчковлик билан таҳлил қилиш кўникмаларини ҳосил қилади ва бир вақтнинг ўзида кўрган қиёфани эслаб қолиш қобилиятини ҳам ривожлантиради.

Кўриш орқали эслаб қолиш рассомнинг энг қимматли ва эътиборли ҳислати бўлиб ҳисобланади. У тасвирдаги жисм шакли, нисбати ва тузилиши ҳақидаги аниқ ва умумий тасаввурни хотирада сақлайди. Бу эса шаклни «хотирадан», тасаввур ва англаш асосида чизиш имконини беради ва рассомнинг келгусида мустақил композициялар ва эскизлар яратиш борасидаги ишларини бирмунча енгиллашади.

Натурадан расм чизиш бўйича олиб борилган доимий машқлар натижасида кўриб эслаб қолиш қобилияти ривожланади. Бундай машқлар, айниқса, рассомчиликка энди қадам босаётган ёшлар орасида кўпроқ ўтказилиши яхши натижа беради. Бу тизим жисмларнинг шакли, конструкцияси, нисбатлари ва пластикаси тўғрисидаги (кўриш орқали олинган) тасаввурни – жисмларнинг табиий кўринишини хотирада янада мустаҳкамланишида асосий ўрин тутади. Ушбу мақсадни амалга оширишда қисқа муддатли чизгилар ва расмлар ишлаш кўзда тутилади. Кўриш хотирасини мустаҳкамловчи бундай машғулотларда аввало энг асосий қисм ёдда тутилади, иккинчи даражали қисмлар инкор этилади; бунда асосий мақсад – умумий шаклни эслаб қолиш. Шунингдек машғулотлар давомида эслаб қолиш даражаси кенгайди ва чуқурлашади: иккинчи даражали қисмлар ва бўлақлар ҳам хотира қолади. Чизгилар ва қисқа муддатли расмлар талабада натурани ҳаққоний кўра олиш–тўлиқ кўриш ҳислатини ривожлантиради ва тарбиялайди.

Кўпчилик ҳолларда ёш рассом бир тартибда ишламайди, умумий шаклдан кўра унинг қисмларига кўпроқ эътибор қаратади ва ҳар бир элементнинг моҳиятини тушуниб етмайди. Талаба агар тасвирни тўлиқ кўра олса ва «умумийдан - қисмларга ва қисмлардан – яна умумийга» тамойилдан фойдаланган ҳолда тасвирлашдагина иш самарали бўлиши мумкин. Доимий равишда қисмларни умумий жисм билан тасвирлаб иш юритиш бир вақтнинг ўзида расмнинг ҳар бир қисми устидан назорат ўрнатиш имконини беради.

Шаклнинг нисбатлари ва чизиқли-конструктив тузилишини штрихлаш орқали аниқлаш рассомдан бир вақтнинг ўзида бутун расм устида ишлашни талаб этади. Оддий натюрмортдан тортиб, то мураккаб шаклга эга

бўлган инсон қоматини тасвирлаш вазифаларида ушбу тамойилга катта эътибор қаратилади.

Тасвирлаш малакасини ўзлаштириш орқали маълум бир миқдорда тўлиқ кўриш қобилиятини ривожлантириш мумкин. Бажарилаётган ишнинг муваффақияти талабанинг мольберт олдида қандай ўтиришига ва қаламни қай ҳолатда ушлашига боғлиқ.

Талаба қаламнинг охиридан-чархланган учига нисбатан қарама-қарши тарафдан ушлаши керак. Бунда қалам қоғоз устида исталган бурчак бўйича ҳаракатлана олади. Расм чизиш жараёнида қўлнинг мустаҳкам ҳолатини таъминлаш учун жимжилоқ учини мольбертга оҳиста тиралади. Керакли тус чиқариш учун штрихларни тенг интервалларда бир-бирига параллел равишда чизиш орқали эришилади. Сферик юзаларда тўқ рангдан оч рангга ўтиш учун штрихлар орасидаги интервалларни камайтириш ёки кўпайтириш ҳамда қалам учини, қаттиқроқ ёки енгилроқ босиш орқали амалга оширилади.

Маълумки, жисмнинг тўла ҳажмини бир томондан кўриш мумкин эмас. Фақатгина жисмнинг ҳар бир қисмини атрофдан кўриб чиқиб жисмнинг ҳақиқий шаклини билиш мумкин. Жисмларнинг кенгликдаги кўринишини тасаввур эта олиш ва англаш маҳоратининг натижаси, қўйилган жисмнинг ҳаққонийтарзда тасвирланиши бўлиб ҳисобланади. Шунинг учун жисмларнинг бизга кўриниб турган чэгаралари ва контурлари ёрдамида жисмга ёруғлик тушиши ва ҳосил бўладиган сояни ҳисобга олиб жисмнинг сиртқи тарафи тўғрисида тасаввурга эга бўламиз. Кўриб англашнинг ушбу хусусиятлари реалистик тасвирий санъатнинг қонун-қоидаларини белгилаб беради. Ўз навбатида, реалистик тасвирда шундай хусусиятлар бўлиши лозимки, улар жисмнинг шаклига тусига қараб тасвирни тўғри тасаввур этиш ёки тушуниш имконини бериши керак.

Тасвирий санъатга ўргатиш жисмларни кенгликда кузата билишни ўргатишдан бошланади. Бундан кўзланган асосий мақсад, жисмларни тўғри тасвирлай олишдир. Реалистик тасвирий санъатда инсонни ўраб турувчи шакл ва жисмлар табиатда қандай мавжуд бўлса, ҳамда уларни инсон кўзи қандай қабул қилса, шундай тасвирланади. Бунинг учун талаба кўриб идрок этишнинг баъзи хусусиятларини эгаллаши, шаклини қоғоз юзасида тўла ҳажмли этиб тасвирлаш қоидалари ва усулларини билишини талаб этади. Тасвирий санъатнинг барча турлари ва жанрларида бўлгани каби, қаламтасвирга ўргатиш жараёни ҳам машғулотларнинг оддийдан – мураккабга тартибда амалга оширилишини кўзда тутаяди. Бунда агар олдинги машғулот талаба томонидан етарли ўзлаштирилмаса, кейинги, янада мураккаброқ вазифаларни тушуниш имкони қийин кечади.

3. Тасвирий санъатдан талабалар ижодий қобилиятларни шакллантиришда индивидуал ёндашув.

Педагогика олий ўқув муассасаларида бўлажак педагог кадрларни касбий тайёрлашда мутахассислик фанларнинг ўрни катта бўлиб, улардан асосийси қаламтасвир машғулотлари ҳисобланади. Тасвирий санъатдан

малакали педагог-кадрлар тайёрлашда олий ўқув юрти профессор-ўқитувчиси талабани машғулотлар давомида қуйидаги асосий жиҳатларга йўналтириши лозим. Улар:

1. Талабаларга тасвирий санъатнинг асосий қонун қоидаларини назарий ва амалий жиҳатдан пухта ўргатиш.

2. Ўқув постановкаларини бажариш жараёнида талабада тасвирлаш маҳоратларини шакллантириш (шакл ҳажмини туслаш жараёнида чизиқлар тортиш маҳоратларларни оширишга ўргатиш).

3. Вазифанинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда уни 2,3,4 сеансга мўлжаллаб методик босқиларга тўлиқ риоя қилган ҳолда олиб боришга эришиш.

4. Ўқув постановкаларини бажаришда натурага бўлган эмоционал ҳис туйғуни шакллантириш.

5. Талабаларнинг тасвирлаш маҳоратлари, ҳамда натурани ҳис қилишларидан келиб чиққан ҳолда уларнинг ҳар бирига индивидуал ёндошиш.

Юқорида санаб ўтилган жиҳатларнинг барчаси бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисини касбий тайёрлашда муҳим ҳисобланади. Шуларнинг энг асосийларидан бири бўлган амалий ва назарий машғулотларда талаба билан индивидуал ишлашга кенгроқ тўхталамиз.

Бўлажак ўқитувчини расм чизишга ўргатиш, ҳамда касбий жиҳатдан ижодкор сифатида шакллантириш олий ўқув юрти профессор-ўқитувчисининг расом сифатида профессионал бадиий тайёргарлигидан ташқари, психологик-педагогик таёргарлигига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ. У ўз ўқувчисининг психологиясини, характер хусусиятларини, шахс сифатида унинг қандай одам эканлигини билиши, унинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш учун нималарга кўпроқ эътибор қаратиш керак эканлигини англаши муҳимдир.

Маълумки, тасвирий санъатга ҳар бир инсон дастлаб жуда ёшлик чоғидан қизиқа бошлайди. Аввал ҳар бир ёш мактаб ўқув программаси даражасида, шундан кейин қобилияти ва қизиқишига қараб ўрта махсус касб хунар коллежида тасвирий санъатдан таълим ва тарбия олади. Сўнгра, маълум даражада назарий билим ва амалий кўникмаларга эга бўлиб, қачонки ўз устида тинмай изланиш ва кўплаб амалий машқлар бажариш натижасида ўз йўналиши ва услубига эга бўлди. Лекин ҳар кимнинг атроф муҳитни турлича қабул қилиши, кўриб кузатиб борлиқни турлича талқин этишига қараб ҳар бир индивиднинг қобилияти турлича бўлади. Шунинг учун олий ўқув юртида тасвирий санъатдан дарс берувчи педагог-расомнинг муваффақиятга эриши учун у ўз шогирдларининг психологиясини, ўзига хос

хусусиятларини билиши ва тасвирий малакаларнинг қай даражада эканлигини пухта билиши керак. Ҳар бир ўқувчи психологик хусусиятлари фаолият билан шуғулланувчи аниқ бир шахсга ёндошиш йўллари аниқлаш, унга психологик-педагогик таъсир этиш усулларини аниқлаш учун керак бўлади.

Буни ўтмишдаги рассом-педагоглар ҳам яхши тушунишган. П.П.Чистяков ҳақида, буюк педагог сифатида эслаб В.М.Баруздина шундай деб ёзган: «Истеъдодлар шунчалик турли-туманки П.П.Чистяков ҳар бирини ўз характери бўйича ўргатган, уларнинг барчасини у хайрон қолдириб, аниқ топа оларди, шунинг учун ҳам унинг ўқувчилар ҳам бир-бирига ўхшамайди, ўз ўқитувчисига ҳам ўхшамайди. Улар ҳамма учун битта фақатгина қонун бўлган, масалан ҳал этишга турли усул билан ёндошиш ўқувчиларнинг индивидуаллиги ихтиёрига берилган» 1. Биз айтиб ўтганимиздек, ижодий фаолиятини фаоллаштиришда эмоция ва ҳиссиётлар катта рол ўйнайди, лекин устун турувчи эмоциялар таъсири остида энг катта самарага эришиш мумкин. Демак, расм чизиш академик машғулотларида ўқувчилар ижодий фаолиятини фаоллаштириш учун бир томондан уларда кучли ҳиссиёт ва эстетик ҳаяжон уйғотиш керак, иккинчи томондан эса- уларда ишни бошлашдан аввал қандай ҳиссиёт ва ҳаяжон пайдо бўлишини кузатиш керак. Бир хилларида топшириқни педагог айтганидек, бажариш истаги пайдо бўлади ва улар ишга киришадилар. Бошқалари эса, аксинча, ўзларига ишончи йўқ, кўрқадилар, бу топшириқни бажаришга кучлари етмайди деб ўйлайдилар. Бу ерда педагог энг аввал кўрқинчли йўқотиши керак, ўзига ишончли уйғотиши, қўйилган вазифани бажара олиши мумкинлигига ишонтириши керак. Бошқача айтганда ижодий эмоциялар уйғотиши керак. Бу вазиятда ижодий фаолиятни фаоллаштириб, педагог ҳар бир ўқувчига жуда диққат билан эътибор бериши керак: биринчи ҳолда ўқувчини рағбатлантириб унинг ижодий ташаббусини тўғри йўлга солиш керак; бошқа ҳолатда эса аксинча, дарҳол тўхтатиш, унинг янглишаётганини тушунтириш ва унинг диққатини ўқув топшириғини бажаришга жалб этиш керак. Ўз ўқувчиларида ижодий қобилиятни ривожлантириб, педагог билим ва кўникмаларга қизиқишини, мустақиллигини, ижодий ташаббусини, унга талабчанликни ҳисобга олиши керак. Кўп йиллик тажрибалар кўрсатишича, талабалар бир-биридан идроки ва характери бўйича ҳам, туғма қобилияти билан ҳам анча фарқ қиладилар. Бу индивидуал фарқлар расм чизишга ўқитиш боришига ўз таъсирини кўрсатади. Уларни аниқлаб ва фойдаланиб, педагог ўқувчилар билан керакли алоқа ўрната олади ва уларнинг ҳар бирини тўри йўлга сола олади, яъни унинг бадиий-ижодий қобилиятини очади ва уларни ривожлантиради. Талаба академик топшириқни бажарганида,

масалан, яланғоч одамнинг гавдасини тасвирлаганда, улар ҳаммаси тасвирни кўриш бир хил тамойил ва усуллари бўйича иш олиб борадилар. Аммо индивидуаллик психологик хусусиятлари ҳисобига улардан ҳар бир натурани ўзига қабул қилади ва акс эттиради ва ҳар бир расмда тасвирлаш тилининг индивидуал мазмундорлиги таъсирини кўрсатади. Бунда шуни эсда сақлаш керакки, қобилият фақатгина ривожланишдагина мавжуд бўлади ва бу ривожланиш фақатгина амалий фаолият жараёнида амалга оширилиши мумкин. Расм чизишга қобилият ўз-ўзидан юзага келмайди, у фақатгина тасвирий фаолият билан шуғулланиш даврида намоён бўла олади. Тасвирий илм асослари ҳақида билим олар экан (перспектива қонунлари, соялар назарияси, анатомия), тасвирлаш маҳорат ва кўникмаларини эгаллаб, расм чизувчи бир вақтнинг ўзида ўз ижодий қобилиятини ҳам ривожлантиради. Кўраётганига эмоционал муносабати ҳажм, нисбатларини аниқ қабул қилиши:

- кўз ва қўлнинг сенсорли ҳаракатлари;
- ўхшашликни дарҳол топиб олиш; ўқув материалларини тез ва осон ўзлаштириб олиши;
- таъсирчан ва ифодали тасвирлаш;
- санъатга муҳаббат ва катта ишчанлиги қобилиятлари белгиси ҳисобланади.

Расм чизишга академик машғулотларда бадий-ижодий қобилиятини ривожлантириш муҳим омили деб расм чизувчининг ўқув материални ўзлаштиришга ижобий ва эмоционал муносабатини фаоллаштиришни ҳисоблаш керак. натурани ҳис этиб қабул қилишни ва унинг қонуниятларини англаб етишни фаоллаштириш; шаклни расмда бадий-ижодий тасвирлаб кўрсатиб беришни фаоллаштириш ҳисобланади. Бундай фаоллаштиришнинг психологик-педагогик шартлари-эмоционал кайфият яратиш (ўқув материални етказиб бериш эмоционаллигини, образлиги) педагог ва ўқувчи ўртасида ўзаро алоқалар ўрнатилиши: ишларни бажариш усулларини педагог кўрсатиб бериши; эътиборни тортувчи керакмас нарсаларни йўқотиш; ўрганилаётган материалнинг ўқувчи қизиқиши билан боғлиқлиги; дарслараро предметлараро боғлиқликни амалга ошириш (чизма геометрия-материалларини киритиш-перспектива, психология, расм ва предметни қабул қилиш); ўқувчиларга таъсир этишнинг педагогик усуллари турли – туманлигидан иборат. Расм чизиш бўйича ҳамма дастурларда хотираси бўйича ва тасавури бўйича мустақил расм чизиш махсус топшириқлари кўзда тутилган. Бу топшириқларни бажаришда расм чизувчи ўз билим ва кўникмаларини мустаҳкамлаш билан бирга, уларни ижодий қайта тушуниб англаб етади. Мустақил ишни бажариш аудиторияда бўлса ҳам, уйда бўлса

хам алоҳида куч билан ижодий фаолиятни фаоллаштиради. Ҳамма уйга топшириқлари муаммони хусусиятига эга бўлади, чунки уларда ижодий ёндошишни талаб этувчи бир қатор масалаларни мустақил ечишига тўғри келади.

Муаммоли вазият ўқувчидан тадқиқотчилик кўринишида ёндошишни, мустақил равишда билимлар излаб топишни, расм чизиш соҳасидаги ўз кўникмаларидан янгича фойдаланишни талаб этади. Муаммоли вазият мантиқий, ижодий фикрлашга ўргатади, қизиқтиради.

Бу ерда педагогнинг методик ишлари жуда ҳам муҳимдир: муаммони моҳирлик билан ифода этиб бериш, ундан асосий бўлмаган кичик муаммоларни ажратиб чиқариш, ижодий фикрлашни фаоллаштириш. Илгариги бадий академияда бундай топшириқлар кўзда тутилмаган эди. Лекин унинг кўплаб тарбияланувчилари ҳаёлан уларнинг зарурлигини сезганлар. Масалан, Федор Толстой академияни тугатаётган О.А.Кипренский маслаҳати билан хотира бўйича расм чизиш билан мустақил шуғуллана бошлади.

Расм чизиш машғулотларида ижодий қобилиятларини ривожлантиришда атроф-муҳит таъсирини, алоҳида шахслар ва жамоанинг ўзаро муносабатини ҳисобга олиш зарур. Ўқув материалларини ўзлаштира бориб, ҳар бир ўқувчи, ўз қобилиятига биноан натижаларга эришади ва шу билан бир вақтда ўз расмини ўртоқлари чизган расм билан солиштиришга ҳаракат қилади, буни фақатгина ўз ишини баҳолаш учунгина эмас, балки яна ўртоқларидан бирор нарсага ўрганиш учун бажаради. Кўпинча ўрганиб олиш тақлид қилишга айланади, лекин бунинг ҳеч ёмон томони йўқ, агарда бу ўқув материални яхши ўзлаштиришга ва ижодий фаолиятини фаоллаштирадиган бўлса. Рақобатчилик (мусобақа) ижодий қобилияти ривожланишига фойдали ва самарали таъсир кўрсатади. Буни эски бадий академия раҳбарни таъкидлаб ўтганлар ва муваффақият билан татбиқ этганлар, бадий Академия ўқувчилари билан тарбия ишлари бундай шакли икки мақсадни кўзлаган: расм чизишга ўқитиш ягона талаб ва тамойилларини тасдиқлаш ва ҳар бир ўқувчининг ижодий фаолиятини фаоллаштириш, ижодий қобилиятини ривожлантириш. Академик расм чизишда ижодий фаоллиги кўриниши даражасини ўқув вазифаларини бажариши натижалари бўйича, расм чизувчининг билим ва кўникмаларини ҳисобга олиб, унинг идрок этиши йўналганлигини, тасвирга оддий мазмундорлик кирита олиш қобилиятини ҳисобга олиб аниқлаш мумкин. Масалан, оддий геометрик жисмларни чизишда, бир расм чизувчи фақатгина тасвирни қурилиши тўғрилигини кузатиб боради, натижада расм чизмага ўхшаш хусусиятга эга бўлиб чиқади. Ўқув масалаларини ҳал этишга ижодий ёндошиш даражасини баҳолаш экан,

педагог расм чизувчининг кучли ёки кучсиз ижодий фаоллигини сабабларини аниқлаш керак бўлади. Сабаблари турлича бўлиши мумкин: биттаси бўш амалий тайёргарликка эга ва унга қўшимча машқлар зарур бўлади, иккинчисига ишончсизлик ҳалал беради- бу ерда расм чизувчининг кайфиятини кўтариш, сиқилишни йўқотиш керак. Учунчисининг проекцион қабул қилиши ҳисси ҳам яхши ривожланмаган, у шакл қурилиши тўғрисида мантиқий тўғри фикрлайди, лекин уни тушуниб тасвирга туширишини эгаллаб олмайди. Бу ерда биринчидан шаклларни тўғри ва проекцион қабул қилиниши фарқини чуқур тушунтириш керак, иккинчидан эса, предмет шаклини проекцион тасвири хусусиятларини ва қонуниятларини расмда кўрсатиб бериш керак. Ижодий қобилиятларини ривожлантириш ва фаоллаштиришда ўқув масаласини бажариш жараёнида ҳар бирида ўзини интизомли бўлиш ва уюшқоқлигини тарбиялашга яъни иродасини, педагог алоҳида эътибор бериши керак. Расм чизиш машғулотларида бу масалани ҳал этиш педагог учун унчалик қийинчилик туғдирмайди. «Бадий ижод жараёнида интизомни ирода роли ҳақида» гапириб Б.М.Теплов у ижодий шахс шаклланишида катта аҳамиятга эга эканлигини уқтирган.

Ирода талаба иш бажаришнинг ҳамма босқичларида ҳам керак бўлади: мақсадни англаб етиш, қарор қабул қилиш, расм чизиш усулларини ва материалларини танлашади. Кузатишлари шуни кўрсатадики, кўпчилик талабаларда ирода кучи ишнинг охиригача босқичида анча пасайиб қолади. Лекин уни педагог маъқуллаш, рағбатлантириш, керак бўлганида ёрдам бериб қўллаб туриши мумкин. Ирода онгли фаоллик, мақсадга интилиш, ижодий қобилияти такомиллашишини бир текислигини бошқаради.

Онглинг мақсадга мувофиқ, бадий-ижодий фаолиятга бошқарувсиз таъсир кўрсатиши-бу жараёнда маълум қийинчиликларни босиб ўтишга тўғри келади. Расм чизувчининг бадий-ижодий қобилиятини ҳам ривожлантириш мумкин эмас.

Ўқувчиларда ижодий қобилияти ривожланишида катта аҳамиятга эга бўлган ирода, тиришқоқлик, мақсадга интилиш ишлаб чиқиш усуллари турлича бўлиши мумкин ва уларни илғаб олишга педагог ҳар бир ўқувчи билан алоҳида мунтазам муносабатлар давомидагина эришиши мумкин.

Назорат саволлари

1. Тасвирий санъат ўқитиш методикасига ўтган асрнинг 70-90 йилларида улкан ҳисса қўшган рус олимлари кимлар
2. Ёшларнинг бадий ижод психологияси билан шуғулланган олим?
3. Бадий асар қайси амалий машқдан бошланади?.

4. Ўқувчиларнинг бадиий асарининг муваффақиятлари нималарга боғлиқ
5. Ўқувчиларда ижодий қобилиятнинг ривожланишида нима асосий ўрин эгаллайди?
6. Талабаларнинг тасвирлаш маҳоратлари, ҳамда натурани ҳис қилишларида қандай усул мос келади?
7. Инсоннинг қадди-қоматини тўла тасвирлашда қандай масофадан машқ бажариш тўғри бўлади?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, - Т.: 2006.
5. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», -Т.: 2012 (4- қайта нашри).
6. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.
7. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.
8. Boltabayevich, B. V. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.
9. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.
10. Boltabayevich, B. V., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

3-мавзу. Илғор таълим технологиялари ва воситаларига асосланган таълим жараёнини ишлаб чиқиш.Тасвирий санъат фанларининг назарий асослари ва қонуниятлари**Режа:**

1. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳоратнинг илмий асослари.
2. Қаламтасвир тасвирий санъатнинг асоси сифатида.
3. Тасвирлашнинг асосий қонун қоидалари.
4. Перспектива реалистик тасвирлашнинг асоси сифатида.

Таянч иборалар: Педагогик технология, концептуаллик, самарадорлик, композиция қонуни, перспектива қонуни, конструкция, тон, чизиқли қуриш, ранг муносабатлари, портрет, жанр, услуб, классика, ренессанс, антик давр, ҳайкалтарошлик, картина қаламтасвир, формат, олий таълим, рассомлик санъати.

1. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳоратнинг илмий асослари.

Педагогик технологиянинг моҳияти ва мазмунини аниқлаштиришга қаратилган илмий тадқиқотлар, монография ва қўлланмалар (В.П.Беспалько, В.В.Гузеев, М.В.Кларин, В.М.Монахов, В.Ю.Питюков, Г.К.Селевко ва боқалар), мақолалар (Т.С.назарова, И.Я.Дьяченко ва бошқалар) таҳлили шундан далолат берадики, педагогик технология тузилмасида қуйидаги компонентлар алоҳида ажралиб туради:

1. Ўқитишнинг ташкилий қисми:
 - ўқув-моддий база;
 - полиграфик ва техникавий база;
 - падагог ва талаба (ўқитувчи).
2. Ўқитишнинг мазмунли қисми:
 - макро ва микро мақсадлар;
 - ўқув материали мазмуни.
3. Жараёнли қисми – технологик жараён:
 - ўқув жараёни;
 - талабанинг билув фаолияти методлари ва шакллари;
 - материални ўзлаштириш жараёнини бошқариш бўйича ўқитувчи фаолияти.
4. Ўқитишнинг ташхис қисми – ўлчаш ва баҳолаш:
 - билим ва кўникмаларни ўлчаш эталони;
 - ўлчаш инструменти (шкала);
 - баҳолаш.
5. Коррекция қисми – тузатиш:
 - тескари алоқа;
 - яқуний натижани таъминлаш;
 - қўшимча дидактик жараённи ташкил этиш.

Бир қарашда бу қисмлар ҳар қандай ўқув жараёни учун умумийлик касб этадигандек туюлади, бироқ педагогик технология қуйидаги методолигик талабларга – технологияланувчанлик мезонларига жавоб беради.

1. **Концептуаллик** – лойиҳаланаётган педагогик технология муайян илмий концепция – фалсафий, психологик, дидактик ва бошқа тегишли бўлиши ҳамда таълим мақсадига эришиш ижтимоий-педагогик жиҳатдан асосланиши лозим.

2. **Тизимлилик.** Педагогик технология педагогик тизимнинг барча жиҳатларини – мантиқий жараённи, унсурларининг ўзаро алоқасини, яхлитлигини ўзида аск эттириши лозим.

3. **Бошқарувчанлик** – ўқитиш жараёни мақсадини ташхислаш, режалаштириш, лойиҳалаш имкониятларини, натижаларини коррекциялаш учун босқичма-босқич ташхислаш, восита ва усуллар ўрганиш мунтазам алмаштиришни тақозо этади.

4. **Самарадорлик.** Замонавий педагогик технология рақобат шароитида мавжуд бўлади ва натижалар бўйича самарали, сарф (куч, меҳнат, вақт – Н.С.) бўйича энг мақбул бўлиши, ўқитишнинг маълум андозасига эришишни кафолатлаш лозим.

5. **Такрорийлик** лойиҳаланган педагогик технологияларнинг қўллаш доирасини бошқа таълимий муассасаларга, бошқа субъектларга кўчириш ва кенгайтиришни тақозо этади.

Бу мезонларга таянган ҳолда педагогик технологияга қуйидагича таъриф берамиз: «Педагогик технология у ўқитувчининг ўқитиш воситалари ёрдамида талабаларга муайян шароитда ва маълум кетма-кетликда таъсир этиши ва акс таъсир маҳсули сифатида улардан олдиндан белгиланган шахс сифатларини тезкор шакллантиришни кафолатлайдиган жараёндр».

Биз бу ерда «муайян шароит» деганда талабаларга қўйилган ташқи шарт-шароитлар йиғиндиси – ўқитиш шакллари, «маълум кетма-кетлик» деганда эса ўқитувчи томонидан қўлланилаётган фаол ўқитиш методларини назарда тутамиз. Аслида бу таъриф асосида ишлаб чиқаришга хос бўлган технологик жараён ётади. Унинг мақсади – берилган (лойиҳаланган) намунада маҳсулот олишдир. Педагогик технология ҳам олдиндан белгиланган ўқув мақсадларига эришиши учун ўқитиш жараёнининг барча боғлиқ унсурларини ташкилий жиҳатдан тартибга келтириш, унинг босқичларини куриш, жорий этиш шароитларини аниқлаш, имкониятларини чамалаш қаратилган.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда педагогик технологиянинг икки жиҳатини алоҳида қайд этиш лозим:

- у олдиндан лойиҳаланади;
- якуний натижани кафолатлайди.

Бу принципларни изоҳлашга ҳаракат қиламиз: Маълумки, ишлаб чиқаришда ҳар қандай маҳсулот муайян технологик харита ёрдамида тайёрланади. Технологик хатира – бу фойдаланилаётган воситалар кўрсатилган ҳолда ҳаракатлар кетма-кетлигининг қадами, босқичлари ифодаланган жараён ёзилмасидир. Бу жараён кўп ҳолларда график шаклда берилди, технологик харитада технологик чизмалар – технологик жараённинг шартини ифодайдиган мантиқий боғланишлар мавжуд бўлади.

Демак, ҳар бир фан мавзуи учун технологик харита тайёрланиши, унда ўқитувчи, талаба ва ўқув материаллари, воситаларининг ўзаро ҳаракатлари қадам-бақадам акс этиши лозим. Бунда субъектнинг хатти-ҳаракати маълум ўқув вақти билан илгариланади. Бошқача айтганда, ўқитувчи педагогик жараёнга киришиши учун ўзида дидактик масалаларни аниқ тасаввурлаши ва берилган вақт доирасида талабанинг ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиши ва бошқаришни технологик харита – лойиҳа асосида амалга оширади.

Шубҳасиз, лойиҳаланган педагогик технология амалиётга жорий этилса, якуний натижани кафолатлаши лозим.

Якуний натижа – бу белгиланган мақсадга эришиш демакдир. Маълумки, бугун талаба ўқув материалнинг 55 %ни ўзлаштирса, якуний натижа тامينланади, яъни ўқув материални ўзлаштириш коэффиценти - $K_{\alpha} \geq 0,55$. қабул қилинган¹. Бу коэффицент миқдори $0 \leq K_{\alpha} = a - p \leq 1$ чегарада бўлади.

Гуруҳ ичида ижодий фаолият кўрсатадиган ва ўқув материалларнинг 100% ўзлаштирадиган талабалар ҳам борлигини унутмаслик лозим. Шу боисдан, таълим тизимимизда қўлланилаётган ҳар қандай ўқитиш технологиялари талабаларда ўқув материалнинг 0,55% $K_{\alpha} \leq 1$ чегарада таъминлаши шарт экан ва шундагина якуний натижанинг кафолатланганлиги ҳақида бир фикрга келиш мумкин.

Педагогик технология ўзининг таълим амалиётида қўлланишига кўра уч даражага эга:

1. Умумпедагогик технологиялар-педагогик тизим лойиҳаси сифатида мавжуд бўлади ва кўпроқ муайян минтақа, таълим муассасаси, маълум ўқитиш босқичидаги яхлит таълим жараёнини тавсифлайди. Бу жараён «ўқитувчи – моддий муҳит - талаба» функционал тизим қонуниятларига тегишли билимлар асосида қурилади.

2. Хусусий предметли педагогик технологиялар «хусусий методика» маъносида қўлланилади, яъни таълим ва тарбиянинг аниқ мазмунини жорий этиш методлари ва воситалари йиғиндиси сифатида бир предмет, синф (аудитория), ўқитувчи доирасида қўлалнилади. Улар кўп ҳолларда «ўқитиш технологиялари» деб юритилади ва маълум предмет, мавзу ва саволлар доирасидаги муайян ўқув материални ўзлаштириш йўлини аниқ технология билан кўрсатиб беради.

3. Локал (модулли) технология ўзида ўқув жараёнининг алоҳида қисмлари, ўқув элементларига доир масалаларни акс эттиради. Масалан, бирор мавзунини ўрганиш учун ўнта ўқув элементининг рўйхати ташхисланувчан мақсад сифатида келтирилади. Ўқитувччи шулардан айримларини педагогик технологияга мурожат қилган ҳолда талабаларнинг ўзлаштиришига шароит тўғдиради, қолган ўқув унсурлари одатдаги методика билан ўзлаштирилади. Демак, бу ерда ўқитувчи маҳаллий – локал технология билан иш кўрганлигини пайқаш қийин эмас.

Бугун олий таълим тизимида ўқув-тарбия жараёнининг кўплаб вариантлари мавжуд: муаммоли таълим, алгоритмли таълим, модули таълим, табақалаштирилган таълим, компьютерли таълим, дистанцион таълим ва ҳоказо. Бироқ, бу технологиялар ўз мақсади, мазмуни, босқичлари, қўлланилаётган метод ва шакллари билан умумий яқинлик, ўхшашлик касб этади. Шу боисдан кейинги вақтларда педагогик технологияларни таснифлашга оид уринишларни кузатиш мумкин (Г.К.Сеевко, М.В.Кларин ва бошқалар). Олимлар таснифлаш асосига турлича илмий назарияларни қабул қилишяпти. Шулардан бири мавжуд таълим тизимини модернизациялаш йўналишлари бўйича таснифлаш ҳисобланади. (Г.К.Сеевко):

1. Педагогик муносабатларни халқчиллаштириш ва демократлаштириш асосида (Е.Н.Ильина, Ш.А.Амоношвили): педагогик ҳамкорлик, ҳақчил-шахсий технология ва бошқалар.

2. Ўқувчи (талаба)лар фаолиятини жадаллаштириш ва демократиялаштириш асосида ўйин технологияси, муаммоли таълим, В.Ф.Шаталов технологияси ва бошқалар.

3. Ўқув жараёнини самарли ташкил этиш ва бошқариш асосида (С.Н.Лесенков, В.П. Беспалько, В.Д.Шадриков, В.К.Дьяченко): дастурли таълим, табақали таълим, компьютерли таълим ва бошқалар.

Бу технологиялар бирмунча оммабоп ҳисобланиб, бугун амалиётга кириб улгурганлиги билан кўпчиликка таниш бўлиши мумкин. Юқорида таъкидлангандек, улар замирида анъанавий ўқитиш тизими ётади ва унинг очилмаган имкониятларидан фойдаланиш ҳар бир педагог учун масъулиятли вазифадир.

Таълимий жараёнда талабанинг тутган мавқеи бўйича педагогик технологияларни фарқлаш имконияти мавжуд. Шу боисдан талаба мавқеи ва ўрнини аниқ белгилаш муаммоси илмий асосланиш лозим: 80 дақиқалик ўқув вақти давомида талаба «объект»ми ва «субъект»?

Дастлаб фалсафий луғатга мурожат қилган ҳолда субъект ва объект тушунчаларининг моҳияти белгилаб оламиз.

Субъект (юнонча-subjectum) - 1) ташқи борлиқ (олам)ни билишга интиладиган ва ўз амалий фаолияти билан унга таъсир кўрсатадиган инсондир;

2) қандайдир хусусиятларни ташувчи инсон, шахсдир.

Объект (юнонча-objectum) – 1) биздан ташқарида мавжуд ва бизнинг онгимизга боғлиқ бўлмаган ташқи олам бўлиб, билишнинг, шуннигдек, субъектнинг амалий таъсир предмети ҳисобланади;

2) қайсидир фаолият йўналтирилган предмет, ҳодиса.

Борлиқни англаш, билиш субъект ива объектларини ўзаро ҳаракат маҳсули ҳисобланади. Билиш субъекти – бу онгли ва билимлар тизими билан қуролланган, фаолият усулларини эгаллаган инсондир. Субъектга қарши турадиганларнинг барча – объект. Шу билан бирга «субъект» ва «объект» ўртасида нисбийлик моменти мавжуддир: Агар нарса бир муносабатда объект сифатида намоён бўлса, бошқа муносабатда субъект бўлиши мумкин. Бу ҳолат инсон, унинг фаолиятига ҳам тегишлидир. Шу ўринда таниқли немис файласуфи Л.Фейербахнинг қуйидаги назариясини келтириш жоиз: «Ўзим учун «мен» - субъектман, бошқалар учун эса – объектман, хуллас «мен» ҳам объект, ҳам субъект ҳисобланаман».

Демак, инсон турли ҳолатларда турлича – бирида субъект, бошқа ҳолатда объект сифатида ҳам намоён бўлиши, фаолият кўрсатиши мумкин экан. Хўш, таълимий жараёнда талаба қачон субъект ва қачон объект бўла олади? Қандай қилиб нисбийликнинг моменти аниқланади?

Маълумки, ҳар қандай таълимий технологиялар асосини белгиланган вақт доирасида амалга ошириладиган дидактик жараён ташкил этади. Жараён бу педагогик ҳодиса ва педагогик фаолият акти сифатида таълим тизими

ҳолатининг алмашишидир. Уни педагогика фанида қабул қилинган куйидаги рамзий тенглама ёрдамида ифодалаш мумкин:

$$Дж=М+Ўф+Б,$$

Бунда; Дж-дидактик жараён, М-талабанинг ўқишга бўлган мотивацияси; Ўф-талабанинг ўқув фаолияти; Б-ўқув фаолиятининг бошқарилиши.

Талабанинг фан (мавзуга бўлган қизиқишини ҳар доим ўқитувчи таъминлайди. Бунинг учун зарурий ўқитиш методларидан (муаммоли, тарихий материалдан фойдаланиш, аудио ва визуалли таълим ва б.) самарали фойдаланади. Демак, бу босқичда ўқитувчи-субъект, талаба шахси – объект экан.

Дидактик жараённинг иккинчи босқичи - ўқув фаолият мутлақ талабага тегишли фаолиятдир. Бу ерда талаба – субъект мавқеини эгаллайди, объект эса – ўқув материаллари ҳисобланади. Ўқитувчи бу босқичда назоратчи мувофиқлаштирувчи функцияни бажаради ва шубҳасиз, субъект мақомининг эгаллайди. Айнан шу босқичда «субъект- субъект» тизими ишга тушди.

Учинчи босқич ўқув – билиш фаолиятини бошқаришда икки ҳолатни кузатиш мумкин: Бу фаолиятнинг ўқитувчи томонидан бошқарилиши ёки талабанинг ўзини – ўзи бошқариши. Биринчи ҳолатда ўқитувчи субъект, талаба – объект мавқеини эгаллашини фарқлаш қийин эмас. Иккинчи ҳолатда талабага берилган топшириқ эталони ёрдамида улар ўз-ўзини бошқариш имкониятига эга бўладилар. Демак, бу ерда талабанинг субъектга айланиши кузатилади. Шу асосда дидактик жараён тузилмасини таҳлил асосида талаба шахсининг субъект ёки объект мавқеларини эгаллаши учун нисбийлик моментини аниқлаш мумкин.

Шундай қилиб, педагогик технологиянинг муҳим жиҳатларидан бири, таълимий жараёнда талаба тутган мавқе, ўқитувчининг талабага муносабати ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан педагогик технологияларни куйидаги турларга ажратиш мумкин:

1. Авторитар технологияда педагог ўқув – тарбия жараёнининг ягона субъекти ҳисобланиб, талаба бор-йўғи «объект», бўйсунувчи шахс. Бу технология талаба ташаббускоорлигини ва мустақиллигини чегаралаб қўйиши жараённинг қатъиятлиги билан ажралиб туради.

2. Дидактоцентрик технологияда ҳам «субъект» нисбати ўқитувчи ва талаба фаолиятида устунликка эга бўлиш билан бирга дидактик воситалар асосида билим ва кўникмаларни шакллантиришга эътибор қаратилади. Бу ерда талаба шахсга, унинг намоён бўлишига мутлақо эътибор қаратилмайди, таълим тарбиядан устувор ҳисобланади. Дидактоцентрик технологиялар технократик тавсифга эга, у воситанинг мақсади устидан, техниканинг инсон кадрятлари устидан устунлиги қоидасига бўйсунди.

3. Шахсга йўналтирилган технолгия айнан шахс манфаатини қаноатлантиради, мамлакатимизда белгиланган таълим-тарбия тизимининг бош мақсади – эркин Шахсларни шакллантиришга кенг имкониятлар

яратади, миллий таълим модели тузилмасига мос келади. Унинг асосида талаба шахси нафақат субъект, балки устуворли субъектга айланади, ривожланиш учун дахлсиз, зиддиятсиз шароитлар таъминланади. Ўқитувчи ва талабанинг тенг ҳамкорлиги бутун ўқитиш даврида кузатилади: Мавзу мақсадини ишлаб чиқиш, мазмунини саралаш, жараённи бошқариш, баҳолаш ижодий ҳаракатга айланади.

Бу технология тузилмаси нималардан иборат? Ўзида аниқ ўрнатилган дидактик масалаларни ва уларни ечиш технологияларини мужассамлаштирган педагогик тизим шахсга йўналтирилган таълим ҳисобланади. Шахсга йўналтирилган таълим барча турдаги таълимларни йўналтириш бўйича интеграциялашни тақозо этади. Интеграл педагогик технологиялар ўз навбатида талабаларнинг мустақил фикрлашини таъминлашга кафолат беради.

2. Қаламтасвир тасвирий санъатнинг асоси сифатида.

Қаламтасвир – барча тасвирий санъат турларининг асоси ҳисобланади. Рассом тасвирий санъат турининг қайси бирида ижод қилишидан қатъий назар, қаламтасвирга асосланади. У ўзининг кузатишлари, катта асар композициялари устидаги изланишларини аввал қаламда дастлабки чизгилар билан ифодалайди. Санъат асарларини яратишда эса, ушбу бажарилган чизгилар рассомга ёрдамчи манба бўлиб хизмат қилади.

Рассом у ёки бу картинасининг яратишни қаламдан бошлайди. Шудан кейингина ушбу санъат асари ранглар жилоси орқали томошабинга эстетик хузур бахш этади. Бошқача қилиб айтганда, қаламтасвирсиз ҳеч бир рассом ўз асарини етук ҳолга келтира олмайди.

Қаламтасвир бошқа санъат турлари орасида мустақил равишда тугалланган дастгоҳли санъат асари ҳам бўлиши мумкин. тушь, сангина, пастель, соус, қалам билан бажарилган кўплаб картиналар жаҳоннинг турли санъат музейи ва кўргазмаларидан жой олган.

Қаламтасвир машғулоти кўриб-кузатиб тўғри тасвирлаш, борлиқни идрок этиш, қўл, онг ва сезги органларини шакллантиришда нафақат бўлажак рассомга, балки турли касб соҳасидаги кишиларга зарурдир.

Уйғониш даврининг буюк рассоми ва олими **Леонардо да Винчининг «Рангтасвир қонунлари»** номли асарида жумладан шундай деган эди: *«Ёшлар ўзларини илм-фан, тасвирий санъатда синамоқчи бўлсалар, аввало расм чизишни мукамал билмоқлари лозимдир».*

Қаламтасвир машғулоти бошқа мутахассислик фанлари қаторида бўлажак ўқитувчи-рассомларни тайёрлашда асосий мезон ҳисобланади. Қаламтасвир дарслари бакалаврият талабларга I-IV курсларда назарий ва амалий машғулотлар орқали олиб борилади. Шунини таъкидлаш керакки, амалий машғулотлар қаторида назарий билимлар бўлажак мутахассисларга уларнинг кейинги педагогик, ижодий ва илмий фаолиятларида муҳимдир.

Борлиқни реалистик тасвирлаш талабаларга нафақат амалий билимларни берибгина қолмай, балки уларнинг умумий дунёқарашларини ўстиришда

катта аҳамиятга эга. Реалистик тасвирлаш санъати, шунингдек ёшларда борлиқни ҳаққоний образларда ифода этиш маҳоратларини ривожлантиради.

Расм чизишни ўрганиш талабаларга атрофдаги жисмларнинг ҳажмини ҳаққоний тасвирлаш билан бирга, уларнинг эстетик дидларини ҳам ўстиришда катта аҳамиятга эга.

Расм чизиш асосларини ўрганиш, нарсанинг ўзига қараб босқичма-босқич тарзда тасвирлаш принципида қурилгандир. Табиатга муҳаббат ва кузатувчанлик, буюмларни тўғри тасвирлаш каби фазилатлар ҳар бир тасвирий санъат билан шуғулланадиган талабаларга хос бўлмоғи керак.

Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг етук малакага эга бўлишда нафақат амалий билимларни чуқур ўзлаштирган бўлиши, балки тасвирлаш санъати соҳасида назарий тайёргарлигининг пухталигига ҳам боғлиқ.

Бўлажак педагог-рассомларни буюк рассом ва тасвирий санъат соҳасида кўплаб назарий, амалий билимларни мерос қилиб қолдирган шахслар ҳаёти ва ижодий фаолиятлари билан таништириш, уларнинг асарларини чуқур ўргатиш, ҳамда улардан нусхалар олишга жалб этиш катта аҳамиятга эга.

Қаламтасвир машғулотлари педагогика факультетидаги мутахассис ўқув фанларининг асоси сифатида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларига қўйидаги асосий қонунларни ўргатишни мақсад қилиб қўяди:

1. Тасвирий санъатда композиция асослари.
2. Шаклларнинг чизиқли конструктив тузилиши.
3. Буюмларнинг ўз-аро нисбатлари.
4. Тасвирий санъатда перспектива қонунлари.
5. Шаклларда ёруғ ва соя қонуниятлари.
6. Тасвирни методик кетма-кетликда «анализ» ва «синтез» қилиб тўғри бажариш.

Бу кўникма ва малакалар талабанинг олий ўқув юртининг барча босқичлари давомида билим олиш вақтида ўқув машқларини бажариш орқали ривожланади ва такомиллашиб боради. Шунингдек, ушбу билимлар бўлажак ўқитувчи-рассомнинг олийгоҳни тугатгандан сўнг, педагогик ва ижодий иш жараёнида ҳам муҳимдир.

Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлашда қаламтасвир машғулотларини амалий жиҳатларини ўргатиш билан бир қаторда, унинг назарий асосларини пухта ўқитилиши катта аҳамиятга эга. Шунинг учун қаламтасвир машғулотлари бир қатор аниқ предметлар асосида олиб борилиши эътиборга молиқ. Улардан асосийси перспектива ва пластик анатомиясидир. Буларсиз талаба энг оддий вазифани ҳам тўғри бажариши мушкул. Перспектива қонуниятларини билмай туриб у буюмнинг фазовий ҳолатини аниқ топа олмайди ёки одам пластик анатомияси борасида аниқ билимларга эга бўлмасдан, бу инсон қомати ва портретини чиза олмайди. Ёруғ ва сояларнинг қонунини яхши тушуниб етмаган талаба, тасвирланаётган буюм туси, ҳажми ва материаллик хусусиятларини аниқ тасвирлашнинг уддасидан чиқа олмайди.

Буюмларни тасвирлаш ҳам бошқа аниқ фанлар каби фикрлаб, чизилаётган нарсани чуқур таҳлил этиб, уни сўз орқали эмас, турли тасвирлаш воситалари билан, образли қилиб яратишини тақозо этади.

Тасвирий санъат устаси ва рус педагогларидан бири П.П.Чистяков айтганидек "Тасвирлаш фикрлаш демакдир". У шогирдларига доимо таъкидлар эди, "Ҳеч қачон фикрламай расм чизманг, ҳар доим олдингизга мақсад қўйган ҳолда гапириб тасвирланг, бу ердан бу ергача".

Сўз-тасвирланаётган буюмни таҳлил қилиб тўғри бажаришда энг жиҳатларидан биридир. У чизувчида фикр юритиб тасвирлаш "одати"ни шакллантиради.

Маълумки, тасвирий санъат атроф муҳтни кенг ва атрофлича ўрганиш натижасида, аниқ фанлар каби, табиатни илмий жиҳатдан таҳлил этиш орқали ўрганиланади. Шунинг учун бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиси табиатни қанчалик кўп севса ва кузатиб ўрганса, у шунчалик тасвирлаш соҳасида юксак натижаларга эришиши мумкин.

Уйғониш даврининг буюк рассомлари табиатни илмий таҳлил қилиб, уни асосли ўрганганлар ва ўз асарларида ишонарли тасвирлаганлар. Жумладан, Леонардо да Винчи, Альберти ва Дюрерлар инсон танаси аъзоларининг ҳар бир бўлагини аниқ ўлчамларда ўрганиб ўз тасвирларида амалий қўллаганлар.

Инсон қомати ёки портретини тасвирлашдан олдин унинг тузилиш хусусиятларини худди анатом тадқиқотчидек асосли ўрганганлар ва ўзларининг бутун жаҳонга машҳур санъат асарларини яратганлар.

Ўқув қаламтасвирининг илмий асослари деганда талабанинг у ёки бу ўқув машқ жараёнида тасвирлашнинг қонун ва қоидаларини аниқ бажаришни назарда тутилади. Масалан: бошланғич курсларда гипсли геометрик шаклларни чизишда, талабадан ушбу буюмларни чизиқли конструктив тузилиши ҳамда перспектива қонун қоидаларига амал қилишни талаб қиламиз. Инсон қоматини тасвирлашда эса (юқори курсларда) талабалар унинг анатомик тузилишини ўрганишлари шарт. Юқори курсларга бориб, талабаларда ҳар бирининг ўзига ҳос индивидуал тасвирлаш техник хусусиятлари ривожлана бошлайди.

Улар ҳар бир вазифани индивидуал техник жиҳатдан амалга ошириш билан бирга қаламасвирдаги мавжуд пластик анатомия қонунларига риоя қилишлари лозим (суяк ва мушакларнинг жойлашиши, бирлашиши, уларнинг нисбат ва тузилишлари, ёруғ, соя ва бошқалар).

Узоқ ўтмишданок қадимги юнон мусаввирлари инсон қоматини тасвирлаш натижасида, ҳамда уни илмий таҳлил этиб шундай хулосага келганларки-инсон қомати табиатнинг энг мураккаб, олий ва гўзал маҳсулидир.

Бир қарашда бири-бири билан қарама – қарши бўлиб туюлган тасвирий санъат ва илм-фан амалиётда бири иккинчисини тўлдириб шакллантиради. Онг ва сезги, идрок ва ҳиссиёт доимо яқин алоқададир.

Демак, талаба ўқув вазифасини тўғри бажариши учун биринчи навбатта тасвирий санъатда қўлланилиши лозим бўлган қонун ва қоидаларга

амал қилиши керак. Улар орқали у ўқув академик вазифаларни бажариш жараёнида тасвирдаги биринчи даражали буюмларни бўрттириб кўрсатиб, шаклнинг характерли хусусиятларини аниқ тасвирлаши ва иккинчи даражали буюмларни эса, умумий ва оддий кўзга унча ташланмайдиган қилиб бажариши лозим.

Тасвирий санъат соҳасидаги, хусусан ўқув қаламтасвирида қўлланиладиган қонун ва қоидалар табиат қонунларидан келиб чиқади. Ушбу қонунлар тасвирий санъатга таъсир этиб унинг ривожланишида катта аҳамиятга эга. Тасвирлаш қонунлари талабада қаламтасвир ишлаш билимларини оширади ва малакаларни шакллантиради, ижодий қобилиятларини ўстиради, ҳамда уни бўлажак педагогик фаолиятга пухта тайёрлайди.

Буюмларни ўзига қараб натурадан тасвирлаш машқлари тасвирий санъатнинг асоси ҳисобланиб, у талабадан юқорида баён этилган қонун ва қоидалар асосида иш юритишини талаб этади. Шу боис, талаба ўқишнинг дастлабки босқичданоқ расм чизишнинг асосий қонунлари билан тўла қуролланган, ҳамда ўтмишда яшаб ижод этган буюк рассомларнинг ижодини ва тасвир ишлаш техникаларни чуқур ўрганиши лозим.

Тасвирий санъат, борлиқдаги воқеа ва ҳодисалар ҳамда буюмларнинг нафақат ташқи шаклини бажаришни, балки ушбу нарса ва буюмларни ички дунёсини, табиатдаги ҳодисаларни чуқур таҳлил этишни тақозо этади. Бу борада буюк француз меъмори Ле Корбюзье шундай деган эди: "Тасвирлаш жараёнида, буюмларни қандай дунёга келишини, уларнинг қандай ривожланишини, ўсишини, гуллаб-яшнашини кўрасан. Бу борлиқни кузатиш орқали, авало "ички" дунёсини, сўнгра "ташқарисини" ўрганиш натижасида амалга оширилади.... Буюмни ҳақиқий гўзаллигини аввало ташқарисига эътибор бериб, сўнгра чизиш давомида уни синчиклаб кузатиш, идрок этиш орқали, унинг юрагига йўл топишгача бришимиз мумкин. Тасвирлаш-бу кузатиш, яратиш, ихтиро қилиш демакдир".

Тасвирланаётган буюм шакли қанчалик мураккаб бўлса, чизувчи уни шунчалик кўп ўрганиши ва таҳлил этиши керак. Қаламтасвир ишлашда илмий ёндошиш, айниқса буюмни чизиқли конструктив тузилиши ва перспектив ҳолатини аниқлашда катта аҳамият касб этади.

Қаламтасвирда етук малакага эришиш кўп жиҳатдан нарсани ўзига қараб тасвирлашга боғлиқ. Нарсани ўзига қараб тасвирлаш маҳорат мактабини ўтмасдан ва ўқув машғулот жараёнини билмай туриб, бадий ривожланиш пиллапояларидан юқорига чиқиш мумкин эмас. Бу борада бир неча етук шогирдларни мустақил рассом бўлишда катта ҳисса қўшган рус рассоми ва мураббийи П.П.Чистяков шундай деган эди: "Аввало чизилаётган буюмни синчиклаб кузатиш зарур, сўнгра уни рассом ўзига бўйсундириши керак". Рассом қандай етукликка эришмасин, у нарсани ўзига қараб тасвирлашдан воз кечмаслиги лозим. Бошқача қилиб айтганда рассомнинг билими, ҳаёли уни ўраб турган борлиқ табиат билан ҳар доим боғлиқ бўлиши лозим. Ижодкор-рассом ҳаёлан бирон-бир санъат асари устида ижод қилишидан олдин, энг аввало кузатиб, эслаб қолган борлиқ образларини

хаёлан тиклаб, таҳлил қилади, сўнгра уларни жуда кўп мартта амалий машқлар бажариш орқали олган билим ва тажрибалари асосида бажаради.

3. Тасвирлашнинг асосий қонун қоидалари.

Ўқув қаламтасвирини илмий жиҳатдан таҳлил этиш натижасида биз ундаги бир неча мустақил асосий фанлар билан бевосита чамбарчас боғлиқлигини кузатишимиз мумкин.

I. **Перспектива**-буюмнинг фазовий ҳолатини текисликда тўғри тасвирлаш методларини очиб берувчи фан.

II. **Пластик анатомия**-инсон ва ҳайвонлар танасининг тузилиши ҳақидаги фан.

III. **Физика**-буюмларда ёруғ ва сояларнинг тақсимланиши борасидаги фан.

Ушбу фанларни ҳар бир талаба аввало умутаълим мактабида, сўнгра бадиий ўқув юртида чуқур ўзлаштирган бўлиши, ҳамда уларни тасвирий фаолиятда кенг қуллай олиши зарур.

Юқорида баён этилганидек, Уйғониш даври рассомлари ўзларининг машҳур санъат асарларида санаб ўтилган фанларни кенг қўллаганлар. Буюмларни ҳаққоний тасвирлаш негизида ушбу аниқ фанларнинг аҳамияти ниҳоятда катта. Бирон бир машҳур санъат асари, йўқки, унда перспектива қонуниятларига амал қилинмаган бўлсин. Ўзига қараб чизилган тасвирни рассом қандай ҳолатда (рўпарадан, ёнидан, ўтириб, ёки тик туриб) бажарганини аниқ айтиб бериши мумкин.

Ўтмишда яшаб ижод этган буюк, ҳамда ҳозирги замонавий рассомлар перспективани биринчи ўринга қўядилар. Бу эса биздан фазовий тасаввуримиз перспектива қонунига тўла амал қилишини талаб этади.

Буюмнинг фазовий ҳолатини тўғри тасвирлаш учун, унинг қонунларини тўғри бажаришга амал қилишимиз шарт. Машҳур тасвирий санъат усталарининг бадиий ижодлари шуни кўрсатадики, табиатда борлиқни ҳаққоний тасвирлаш учун, тасвирий санъатдаги мавжуд қонун қоидаларга риоя қилиш муҳимдир. Леонардо да Винчи ўзининг “Рангтасвир қонуниятлари” номли асарида жумладан шундай деган эди: “Ўқувчи аввалам бор перспектива қонунларини пухта билиши лозим; сўнгра нарсанинг ўлчамларини ўзлаштириши керак...”

Буюмларни конструктив тузилишларини ҳамда уларнинг турли вазиятлардаги перспектив қисқаришларини тўғри тасвирлаш талабалардан тинмай амалий машқлар бажаришни талаб этади. Машҳур рассом мураббийлар ўзларининг ижодий фаолиятлари билан бир қаторда кўплаб махсус методик йўлланмалар ишлаб чиққанлар. Жумладан, XIX асрининг биринчи ярмида ижод этган рус педагогларидан А.П.Сапожников буюмларни тасвирлашда "синч"(каркас) усулини жорий этди. Гипсдан ишланган геометрик шаклларни тасвирлашда у маълум шаклнинг ёнига шу шаклнинг симдан ишланган нусҳасини қўйиб ёш рассомларга чизиқли конструктив тузилиш, перспектива қонун-қоидаларини осонликча ўрганишларида ёрдам берган. Синч усули ёрдамида тасвирлаш турли геометрик ҳамда бошқа шаклларни (куб, цилиндр, конус, призма ва бошқ.) буюм текислигидаги

таянч нуқталарини, перспектива асосларини ҳамда фазовий ҳолатларини аниқлашда катта ёрдам беради.

Маълумки, бошланғич курс дастурларида гипсдан ишланган турли геометрик шаклларни ўзига қараб тасвирлаш вазифалари кўрсатилган. Бунда талабалар куб, шар, призма, конус, цилиндр, пирамида, гипсли кўза, турли нақш ва меъморлик бўлаклари ва ҳоказоларни ўзига қараб тасвирлайдилар. Ушбу машғулотларининг асосий мақсади, талабаларда композиция, чизиқли конструктив тузилиш, нисбатлар, перспектива қонунлари каби кўпгина малакаларни ўргатиш ҳамда шакллантиришдан иборатдир. Умумтаълим мактабларидан талабаликка қабул қилинган ёшларнинг аксарият ушбу вазифаларни осонгина ишлаш мумкин деб ўйлайдилар. Ўқитувчи томонидан у ёки бу вазифани бажаришда унга қўйиладиган талабларни тушунгандек бўлсаларда, етарли малака ва кўникмаларнинг, ҳамда ушбу вазифани ишлашда асос ҳисобланган қонун қоидаларни билмасликлари оқибатида анча қийинчиликларга учрайдилар. Масалан, уфқ чизиғидан пастда жойлашган куб шаклини тасвирлаш вазифасини олайлик. Бу ерда талаба кубни тасвирлашда перспектива қонуни ва уни чизишда чизиқли конструктив қурилиш асосларида йўл қўйган хатосини кўришимиз мумкин расм. Худди шу вазифани бошқа нуқтадан тўғри бажарилган намунаси расмда берилган. Бунда талаба тасвирлашнинг барча қонунларига асосланган ва кубнинг перспектив қисқаришини ва унинг конструктив тузилишини синч усулида тўғри бажарган.

Геометрик шаклларнинг расмини чизишда уларнинг буюм текислигида жойлашган асосларини чизиқли перспектива қонунига асосан тўғри бажариш муҳимдир. Бунинг учун чизувчи буюмларнинг перспектив қисқариш қонунлари билан бир қаторда уфқ чизиғини тўғри аниқлаши, ҳамда унинг ёрдамида турли шаклларнинг буюм текислигида ўзаро жойлашган ҳолатларини ҳаққоний тасвирлаши мумкин.

Яна бир мисол, маълумки ҳар бир буюм, у қандай шаклга эга бўлишидан қатъий назар, перспектива қонунларига асосан қисқаришга эга. Лекин, кўп ҳолларда талабалар бу назарияга эътибор бермайдилар. Кузатишлар шуни кўрсатадики, айлана шаклли буюмларни тасвирлашда унинг фазовий ҳолатини тўғри топа олмайдилар ва унинг перспективага асосан қисқаришида кўпол хатога йўл қўядилар.

Ўқувчининг уфқ чизиғидан пастда жойлашган оддий кўзани тасвирлашда йўл қўйган хато, камчиликлари ва шу вазифани юқорида баён этилган қонунлар асосида тўғри бажарилган намунаси кўрсатилган. Ушбу мисолдан кўриниб турибдики, талаба биринчи навбатда ўз тасвирида кўзанинг айлана сиртларининг асоси, экватори, бўйини, оғзи уфқ чизиғига асосан перспектив қисқаришини тўғри бажара олмаган. 3-а расм. Натижада, кўзанинг буюм текислигида жойлашуви сохта бажарилган ва фазовий ҳолати ҳамда ҳажми аниқланмаган. 3-б расмда кўзанинг чизиқли конструктив тузилиши, кўзадаги айлана сиртларининг уфқ чизиғидан пастга, буюм текислигига томон узоқлашган сари, ундаги айлана сиртларининг перспектив

ҳолати аста-секин қисқара бориши натижасида кўзанинг текислигидаги фазовий ҳолати ва ҳажми аниқ тасвирланган.

Юқорида келтирилган мисоллардан кўринадикки, ёшлар у ёки бу буюмни тасвирлашдан аввал унинг шакли қандай содда ёки мураккаб тузилган бўлишидан қатъий назар уни синчиклаб кузатишлари ва уни худди шишадан ишлангандек кўринар кўринмас томонларини ҳам тасаввур қилишлари шарт. Кўпинча уста рассом ва муаллимлар буюмни кузатиб ўрганиш натижасида уни қоғоз композицион жиҳатдан тўғри жойлашган, чизиқли конструктив қурилган ҳолатини ҳаёлан тасаввур этишини сўнгра, шу кузатиш орқали ишга киришишни маслаҳат берадилар. Бундай усул чизувчининг фазовий тасаввурини шакллантирибгина қолмай, буюм тасвири тўлақонли бўлишида катта омил бўлади.

Ёшлар тасвирий санъатнинг перспектива қонунларини ўқиш даврининг ҳамма босқичларида қўллай билишлари зарур. Улар нафақат турли оддий буюмларни чизганда, балки табиатнинг энг мураккаб маҳсули бўлган инсон қоматининг турли ҳолатлардаги кўринишини бажаришда ҳам қўллашлари лозим.

Инсон портрети ёки танасини тасвирлашда талаба дастлабки курсларда, геометрик шаклларни чизиш даврида олган билим ва малакаларга асосланиши муҳимдир. Чунки, табиатдаги барча нарсаларнинг асосида геометрик шакллар ётади. Геометрик шакл-текисликлар асосида тасвир бажариш, жумладан инсон қоматини чизиш ва конструктив таҳлил қилишга уйғониш даври рангтасвир, қаламтасвир устаси ва ҳайкалтароши Альбрехт Дюрер асос солган.

Буюк немис рассоми А.Дюрер тасвирий санъатни ўқитиш иетодикаси борасида кўплаб илмий – амалий кўрсатмалар қолдирган. Ижодий фаолиятда у нафақат ҳис туйғу ва кузатишларга, балки аниқ илмий билимларга асосланишни олдинга қўяди. Тасвирий санъатда илмий асослар деб таъкидлайди Дюрер, рассомнинг муваффақиятини белгилайди.

Инсон аъзолари ва қоматини перспектива жиҳатдан тўғри тасвирлашда у оддий геометрик шакллардан фойдаланишни ишлаб чиққан. Бу усул қаламтасвир бажаришда катта малакага эга рассомдан тортиб, бадий ижодга эндигина қадам кўяётган ўқувчига ҳам жуда катта ёрдам беради. Чизувчи турли шаклли геометрик сиртлар орқали мураккаб туюлган вазифани ҳам бажара олиши мумкин. Масалан, инсон бошини чизишда унинг шаклини катта-катта геометрик бўлақлар асосида тасаввур этиши ва уни худди ҳайкалтарош сингари кесиб ишлаши анча муҳимдир.

Уйғониш даври рассомлари ўзларининг илмий кузатишлари тасвирий амалиётга кенг тадбиғ этганлар. Улар пластик анатомия, перспектива, ёруғ ва соя қонунлари борасида кўплаб билимга эга бўлганлар ва ўзларининг буюк асарларини яратиб, уйғониш даври санъатини юқори чўқиларга олиб чиққанлар.

Ёш – рассомларни қаламтасвир борасида пухта билимли олишларида перспектива қонуни асослари, пластик анатомия кабилар билан бир қаторда тасвирий санъатда ёруғ-соя қонунларини ўргатиш ҳам катта аҳамиятга эга.

Буюмларнинг чизикли конструктив тузилишини аниқ бажарганларидан сўнг, унинг қандай материалларидан тузилганлиги, бир-бирига тус жиҳатдан нисбатларини, фазовий ҳолатини ва ҳажмини тўғри бажаришларида ёруғ-сояларнинг аҳамияти муҳим.

Табиатдаги мавжуд ҳамма буюм ва нарсалар турли ҳажмга эга бўлиб, биз уларга ёруғлик тушиши натижасида ҳосил бўладиган ўзгаришлари орқали қандай ҳажмга эга эканлигини тасаввур қиламиз.

Маълумки, ёруғлик табиий қуёш ва ой, ёки суъний электр ва аланга шуъласи бўлади.

Қуёш нурлари бизгача ниҳоят даражада узоқдан келиб, унинг ёруғлик нурлари Ердаги барча нарса ва буюмларга сочилиб тушиб, асосан сферик шаклларда буюмда ёруғ ва соялар тарқок, нисбатан ноаниқ кўринади.

Нарсани ўзига қараб тасвирлашда суъний ёруғлик манбаларидан фойдаланиш буюмларнинг ҳажми ва шаклини тўғри бажаришда муҳимдир. Талабалар доимо шуни ёдда тутишлари керакки, ўқиш жараёни, хусусан қаламтасвир борасида, унинг ўзига хос илмий жиҳатларини мукамал ўзлаштиришлари уларнинг кейинги ижодий фаолиятларида катта аҳамият касб этади.

Қаламтасвир машғулотларида буюмларнинг ҳажмини тўғри ва ҳаққоний тасвирлаш оддий қаламларда амалга оширилади. Рангтасвирдан фарқли ўлароқ бу вазифа анча мушкул бўлиб, талабалар зиммасига қаламтасвир борасида кўплаб амалий машқлар бажаришни талаб этади. Шунинг учун, талабалар турли ҳажм ва шаклга эга буюмларнинг ёруғ ва сояларини тасвирланаётган буюмларнинг ҳажми ва шакли асосида иш юритишни тақоза этади. Бунда у қалам билан буюмга тушаётган ёруғ, соя, ярим сояларни енгил чизиклар билан бир текисда ва чизиклар тортишда унинг дона-дона бажарилишига эътибор бериш керак, буюмларга ёруғлик қанчалик тик тушса, уларнинг тасвири яққол кўринади. Аксинча,. Четдан тушаётган ёруғлик буюмга умумий тарзда урилиб, бажарилаётган тасвирни хирарок бўлишига олиб келади. Ёруғлик бир буюмдан урилиб (синиб) иккинчисига ва учинчисига тушиши мумкин. Бу ҳол тасвирланаётган буюмлардаги ёруғ ва соялар мажмуасини ташкил этади. Улар қуйидагилардан иборат:

а) ёруғлик, б) соя, в) ярим соя, г) акс, д) ялтироқлик.

Ёруғлик – деб буюм юзасига тик тушувчи қуёш ёки сунъий ёриткичлар таъсиридаги нурга айтилади.

Соя – буюмларнинг ёритилган қисмининг орқа томонига (тескарисига), ёруғлик нурлари тушмаган ерига айтилади.

Бундай сояларни яна **шахсий соя** ҳам деб юритилади. Тасвирлар бажарилишида **тушувчи соялар** ҳам кузатилади. Ушбу соялар буюмларнинг бири иккинчисини тўсиши натижасида ҳосил бўлади.

Бундай соялар буюм текислигига (стол, пол, ер ва ҳоказо) ҳамда, бажарилаётган буюмларнинг биридан иккинчисига ҳам тушуиши мумкин. Буюмларга қияроқ равишда тушувчи ёруғлик, уларда **ярим сояларни** ташкил

этади. Ярим соялар асосан ёруғлик ва шахсий соялар оралиғидаги қисмида жойлашади. Шунинг учун соялар бир хил тўқ тусда бўлмайди.

Фақатгина соя ва ярим соялар орқалигина, буюмларнинг ҳажмларини тўғри бажариш мумкин. Буюмларга урилиш натижасида қайтиб бошқасига тушувчи ёруғликлар **акс ёруғликни** ҳосил қилади.

Акс ёруғликлар предметларнинг бир-биридан қандай масофада жойлашганига кўра кучли ёки кучсиз бўлиши мумкин.

Лекин ҳеч қачон акс ёруғлик буюмларга тик тушувчи ёруғликка нисбатан кучли бўлмайди.

Буюмга ёруғликнинг тик тушиши натижасида эса **ялтироқлик** ҳосил бўлади. бу ҳолат шиша, чинни, темир, сопол ва бошқа ёруғликнинг қайтариш хусусиятига эга бўлган кўпгина буюмларда кузатлади.

Юқорида таъкидланганидек ўқув қаламтасвирида ёруғ ва соялар қаламда энгил чизиқлар (штрих) билан амалга оширилади. Ёруғ ва ярим сояларда чизиқ кучлар тасвирланаётган буюмнинг характериға ва ёруғлик тушиш йўналиши буйиша дона-дона, аниқ бўлиши керак. Бундай бажарилган туслар буюмларнинг конструктив тузилишини янада яқол кўрсатиб беради. Аксинча, буюмнинг соя қисмларида чизиқлар қуюқроқ, бир-бирига яқин (бирлашиб кетган) бўлиши керак. Қиррали буюмларда туслар ёруғ ва соя учрашган (яқинлашган) қисмида тўқроқ бўлади. Расм

Тасвирлашга қўйилган олдинги қатордаги буюмлар аниқ чизиқлар билан чизилса, 2- ва 3- қатордаги буюмлар чизувчидан узуқроқда жойлашганлиги ҳисобига умумий тарзда бажарилади.

Бу ўз навбатида тасвирланаётган буюмни ҳаққони (фазовий перспектива қонунига асосан) бажарилишида муҳимдир.

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, оддий қалам билан буюмнинг ҳажми асосида ишлаш, тасвирланаётган буюмларни тўлақонли ҳажмли бажарилишининг омилидир. Пала-партиш, дуч келган томонга чизиқлар тортиш қўйилган мақсадга эришишга тусқинлик қилади.

Буюмларнинг ҳажмларини бажаришда, чизиқларни тортиш кетма-кетлигига риоя қилиш керак. Қаламни қоғоз сиртида бир хил куч билан босганда чизиқлар орасидаги масофаларнинг тенг бўлишига эътибор бериб тасвирлаш, чизилаётган кўйилманинг тўғри бажарилишида катта аҳамиятга эга. Думалоқ (сферик) ҳажмга эга бўлган буюмларни бажаришда, юқорида таъкидлаб ўтилган чизиқ тортиш эллипс шаклида бажарилиб, буюмнинг экваторига (қорнига) яқинлашганда тўқроқ кучда бўлади.

Ёруғ - соя қонунларни перспектива, қайишувчанлик анатомиясидаги қонунлар каби тасвирлашда аниқликни талаб этади, физик олимларнинг тадқиқотлари шуни кўрсатдики, ёруғлик барча буюм ва нарсаларга тушиши натижасида маълум ҳажмлар қонунини ташкил этади. Олийгоҳ талабаси ушбуларни доимо ўз тасвирий фаолиятида билиши ва қўллаши лозим:

А) ёруғлик манбаига яқин бўлган буюмларда ёруғ ва соялар ҳар доим кучлидир; аксинча, буюмлар ёруғлик манбаидан узоқлашган сари, соя ёруғ кучлари ҳам умимийлашиб хира бўлиб кўринади. Буюмларни тасвирда аниқ бўлиши учун ёруғлик манбаига яқин турганларини кескин ёруғ, соялар

орқали бажариш, узоқда жойлашган буюмлар эса, умумий тарзда чизиш тавсия этилади.

Б) буюмнинг нурини тусиши натижасида у ёки бу текисликка тушувчи соя, ҳар доим шу буюмнинг шахсий соясига нисбатан кучлироқ бўлади. Шунинг учун баъзан тус жиҳатдан тўқ бўлган буюмни тасвирлашда ҳам, унинг ёруғликни тўсиши натижасида тушувчи соя билан солиштириш ва тушувчи сояни тўқроқ бажариш керак.

Юқоридагилардан кўришиб турибдики, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиси тасвирлашнинг техник жиҳатлари биан бир қаторда унинг назарий томонларига ҳам кўпроқ эътибор бериши лозим.

Ўтмишда уста рассомлар табиатдаги ёруғ ва сояларнинг қонунини изчил кузатганлар ва ўзларининг амалий ишларида муваффақият билан қўллай билганлар. Жумладан, машҳур Леонардо да Винчи шундай дейди: "Тўқ тусли буюмдаҳосил бўлувчи акс ёруғлик доимо очроқ тусдагига нисбатан аниқ ва яққол кўринади"³.

Баъзи тасвирий санъатдаги амалиётчиларнинг фикрича, гуёки тасвирий фаолиятдаги илмий асослар талабаларнинг ижодий йўналишларига тўсқинлик қилар ва салбий таъсир кўрсатар эмиш. Уларнинг таъкидлашларига кўра, агар, талабалар тасвирлашнинг илмий жиҳатлари асосида маълум вазифаларни бажарсалар, улар бажарган иш тасвирлар ҳам бир хил даражада бўлар экан. Ушбу нотўғри тушунчани қуйидаги бир мисолда таҳлил этайлик. Талабалар бажараётган натюрморт қаламтасвири бошланғич босқичдан то охиригача педагог назоратида, унинг бевосита кўрсатмалари орқали бажарилса ҳам, вазифа тугал ҳолатга келганда талабалар ишининг ҳар бири бажарилиш услуби ва эмоционал жиҳатлари билан бир-биридан кескин фарқ қлади.

Кўп йиллик кузатишлар шуни кўрсатдики, талабаларга қаламтасвир машғулотларини ўқитишда айрим педагоглар қаламтасвирда мавжуд илмий асосларга;перспектива қонунларига, қайишувчанлик анатомиясига ва ёруғ-соялар назариясига этарли эътибор бермайдилар. Оқибатда талабалар ушбу қонун-қоидалардан беҳабар қоладиларва амалий вазифалар пухта бажарилмайди.

Олий ўқув юрти ўқитувчисининг асосий вазифаси талаба ёшларга мутахасислик фанлар бўйича: рангтасвир, ҳайкалтарошлик, халқ амалий санъати ва айниқса, қаламтасвир борасида кўплаб амалий ҳамда назарий билимлар бериш ва умумтаълим мактабларига юқори малакали мутахасис ўқитувчиларни тайёрлашдир.

Юқорида баён этилган фикрлардан хулоса шуки, талабаликка қалул қилинган ёшларга бошланғич курслардан бошлаб рангтасвир, композиция, ҳайкалтарошлик каби мутахасислик фанларнинг пухта ўзлаштирилишида асос бошланғич ўқув қаламтасвири машғулотларининг амалий жиҳатлари билан, унинг илмий назарий томонлари ҳам кенг ўқитилиши шарт.

³ Леонардо да Винчи. Книга о живописи. М., Огиз-Изогиз, 1935. 127-бет.

Ўтмиш тарих шуни бизга аниқ мисолларда кўрсатадики, қадимда буюк тасвирий санъат усталари ўзларининг асарларида тасвирлашнинг илмий асосларини қўллаш натижасида катта ютуқларга эришганлар. Флоренция мактаби rassomлари тасвирий санъатни илмий изланишлар қаторига қўйганлар ва биз биламизки бунинг натижасида бу ердан катта-катта буюк тасвирий санъат усталари етишиб чиққан.

Буюмларни ўзига қараб тасвирлаш – тасвирий, фаолиятнинг алифбосидир. Бунга умумтаълим мактаби бошланғич синфлардан, то олий ўқув юртлари талабаларигача ҳар доим амал қилишлари керак. Ёшлар нарсани ўзига қараб тасвирлаш давомида борлиқни ҳаққоний тасвирлаш билан бир қаторда табиатдаги воқеа ва ҳодисаларни, шаклларнинг конструктив тузилишларини, тасвирлаш қонун-қоидалари асосида ўрганадилар. Буларни талаба ёшларга ўқитишда дидактив принципларнинг асосийси ҳисобланган – илмийлик принципи этакчи ўрин эгаллаши лозим.

4. Перспектива реалистик тасвирлашнинг асоси сифатида.

Тасвирланаётган буюмлар, ушбу буюмнинг қайси томонидан тасвирланишидан қатъий назар (узоқдан, яқиндан, юқоридан, пастдан, тўғридан ёки чеккадан) чизувчига ўзгариб кўринади. масалан, кубни у ёки бу томонга буриб, унинг томонларини чизувчига перспектив ўзгариб кўринишини кузатамиз.

Буюмларни текисликда ҳаққоний тасвирлашда rassom перспектива қонунига бевосита мурожаат қилади. бу ҳолатни шундай таърифлаш мумкин: **«Табиатдаги барча буюмлар қандай шаклга эга бўлмасин, перспектив қонун ва қоидаларга бўйсунди»**,

Перспектив қонунларни мукамал ўрганиб, ҳар қандай буюмнинг кўринадан ва кўринмас томонларини тўғри тасвирлаш мумкин. Перспектива қонунларининг асосий хусусиятлари шундаки, буюмлар қандай катталиқда бўлмасин, чизувчидан узоқлашган сари ва текисликда қандай жойлашганига қараб перспектив қисқаради.

Ўз навбатида перспектив қонуни ҳаққоний тасвирлаш **«алифбо»** ларидан бири бўлган **«сураъат текислиги»**, **«буюм текислиги»**, **«кўриш майдони»**, **«кўриш нуқтаси»**, **«уфқ чизиги»** каби қонуниятлар билан чамбарчас боғлиқдир.

Сурат текислиги деб тасвирланаётган натюрморт, манзара, портрет ва ҳоказолар билан rassom орасидаги бўшлиққа айтилади.

Физиологик нуқтаи назардан қаралганда, ёруғлик чизилаётган буюмга тушиб, rassomга у ёки бу қисмининг шакли кўринади. Шундан кейингина, rassom уни идрок этиб тасвирлашга ўтади. **Сурат текислиги** rassom билан натура ўртасидаги восита бўлиб хизмат қилади.

Буюм текислиги деб тасвирланаётган буюмнинг жойлашган текислигига айтилади. Буюм текислиги вазифасида стол, пол, ер ва бошқа чизиш учун бажариладиган мослама бўлиши мумкин.

Кўриш майдони бу чизувчининг тасвирланаётган буюмни кўриш вақтида қамраб олишдир. Rassom тасвирланаётган объектнинг қанча узоқлашиб борган сари унинг кўриш майдони ҳам кенгайиб боради, бу эса

тасвирланаётган объектнинг барча қисмларини аниқ кўриш ва тасвирлашга имкон яратади расм. Лекин, объектдан жуда катта масофада туриб, ундаги ҳамма бўлақларни ва ҳажмларни тўлақонли тасвирлаш анча қийин. Аксинча, тасвирланаётган объектга жуда яқин масофада туриб ҳам, ушбу объектдаги ҳамма қисмларни кўз билан илғаб олиш машкул. Шунинг учун ҳар қандай тасвири бажараётганда чамалаш орқали масофани тўғри танлай олиш, кўриш майдонини тўғри белгилаш рассомдан маҳорат талаб этади. Кўп ҳолларда рассомлар тасвирланаётган предмет катталигини 3 ҳисса кўпайтирилганига тенг масофада туриб тасвирлайдилар. Масалан, инсон коматини тўлақонли тасвирлаш учун рассом натурадан тахминан 5-5,5 метрлар масофада туриши керак. Шундагина у тасвири тўлақонли тасаввур этиб вазифани аниқ бажариши мумкин.

Уфқ чизиғи деб, кўзимиз баландлигида ўтадиган нурга айтилади. Буни аниқлаш учун қоғозни олиб уни горизонтал ҳолатда кўзимиз даражасигача кўтариб уфқ чизиғини аниқлашимиз мумкин. Буюм чизувчига уч ҳолатда кўриниши мумкин.

1. Уфқ чизиғидан юқорида.
2. Уфқ чизиғидан пастда.
3. Кўзимиз нури баландлигида (уфқ чизиғи баландлиги даражасида).

Уфқ чизиғи ҳар доим кўзимиз нури баландлигидан ўтади. Агар биз юқорига чиқсак у биз билан кўтарилади, пастга тушсак уфқ чизиғи ҳам пастда кузатилади.

Фазовий перспектива деб буюмларнинг фазо (бўшлиқ) таъсирида ўзгариб (қисқариб) кўринишига айтилади. Фазо – тиниқ муҳитдир. Лекин, унинг тиниқлиги табиатнинг турли ҳодисалари таъсирида ўзгариб туриши мумкин. Масалан: ҳаво намлиги, атмосфера босимининг ўзгариши, ҳаводаги чанг-тўзоннинг таъсирида ҳаво булутлиги ва бошқалар. Шунинг учун тасвирланаётган объектнинг фазо бўшлиғида қай даражада чуқур жойлашганига қараб ранг, нисбат, тус ва ундаги алоҳида бўлақларнинг (яққол ёки хира) кўринишларига кескин таъсир этади.

Фазо перспективаси объектнинг куннинг қайси вақтида тасвирланаётганлигига (эрталаб, кундузи, кечқурун) йил фасллари (баҳор, ёз, куз,) ҳамда атмосфера ўзгаришига (куёш ёки булут) қараб ҳам ўзгаради.

Фазовий перспективанинг бир неча асосий қоидалари мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

1. Бажарилаётган тасвир рассомга яқин бўлган буюмлар яққол, узокдагилар эса умумий кўринади. тасвирда фазони сездириш учун яқин масофада жойлашган буюмларни яққол, узокдагиларни эса умумий тарзда тасвирлаш керак.

2. Фазо бўшлиғида (кенглигида) жойлашган буюмлар чизувчидан қанчалик узокда жойлашган бўлса, хира тусда кўринади. Тасвирда фазовий перспективани тўғри кўратиш учун узокда жойлашган буюмларни озроқ енгил олдинги қатордаги буюмларни эса яққол тасвирлаш керак.

3. Яқин масофада жойлашган буюмлар фазода яққол ҳажмли бўлиб кўринади, узоқдагилари эса хирароқ кўринади. тасвирлашда ҳам ушбу тартибга риоя қилмоқ зарур.

4. Чизувчидан узоқроқ жойлашган буюмлар, атмосфера босими таъсирида сиёхранг, ҳаворанг ва оч тусда кўринади. фазовий перспективани янада кучлироқ кўрсатиш учун яқин масофадаги яққол кўриниб турган буюмларни аниқроқ чизгилар билан, узоқдагиларни эса очроқ тусда тасвирлаш мумкин.

5. Олдинги қаторда жойлашган буюмлар ҳақиқий ўз тусида (рангида), узоқдагилари бир хил бўлиб кўринади. Фазовий перспективанинг бу қонуни рассомдан олдинги масофада жойлашган буюмларни яққол, узоқдагиларни эса умумий тарзда хирароқ қилиб тасвирлашни талаб этади.

Фазовий перспективанинг ушбу қонуни-қоидаларига риоя қилиш талаба учун муҳимдир. Юқорида кўрсатиб ўтилган қоидалар талабанинг қандай вазифа бажаришидан қатъий назар (портрет, натюрморт, манзара ва ҳоказо) кузатилади.

Чизиқли конструктив тузилиш. Тасвирлаш учун буюм қандай содда ёки мураккаб бўлишидан қатъий назар у конструктив тузилишга эга. **Конструкция** сўзи- тузилиш (қурилиш) маъносини англатиб, рассом буюмни тасвирлашда ушбу қонунга амал қилиши шарт. Буюмни ҳаққоний қилиб тасвирлаш учун унинг тузилишини чизиқли конструктив тузилишига эътибор бериш мақсадга мувофи. Чизиқли конструктив қуриш ҳар қандай вазифани тасвирлашда амалга оширилади. Қуйидаги антик даврга мансуб гипсдан ишланган кўза ва меъморлик бўлагида ушбу қонунни амалда кўришингиз мумкин

Буюмнинг конструктив тузилишини унинг асосий қисмларидан, ҳамда ёрдамчи чизиқлар ўтказиш йўли билан амалга оширилади (кўза, конус, пирамида ва ҳоказо). Чизиқли конструктив тузилиш орқали буюмни тўғри тасвирлашда перспектив қонун-қоидаларга тўлиқ амал қилишни тақозо этади. Юқорида кўрсатилган расмдаги гипс кўзанинг ҳажмини тўғри амалга ошириш жараёнида кўза асоси (буюм текислигида жойлашган), экватори, бўғизи ва юқори қисми айланаларининг буюм текислигидаги ҳолатига асосан перспектив қисқаришини кўрамаз. Демак, чизиқли конструктив қуриш буюмнинг чекка қирраларини контур чизиқлар билан, мураккаб тузилишга эга (бир неча майда бўлақлардан иборат). Буюмларда эса ушбу бўлақларнинг енгил бирлашиб яхлит бир бутунликни ташкил этишдан иборатдир (*15 расм*).

Буюмлар ўз ҳажмига эга бўлишдан ташқари нисбатларда ҳам, баландлиги ва энига эгадир. Бу эса **буюмларнинг нисбати** дейилади. Бир неча буюмлардан ташкил этилган қўйилма ўз нисбатларидан ташқари ўзаро ҳам катта-кичиклигига қараб нисбатлари мавжуд. Реалистик тасвирлашда буюмлар нисбатини тўғри аниқлаш катта аҳамият касб этади. Буюм нисбатларини тўғри аниқлаш ва тасвирлаш қуйидаги усулда амалга оширилади. Масалан, гипс нақш розеткасини олайлик. Розетканинг баландлигини энига нисбатан катталигини аниқлаш учун қўлга қаламни ушлаб узатган ҳолда розетканинг кичик томони-энининг ўлчамини қаламда

бош бармоқ билан белгилаб розетка баландлигига қўйиб таққослаймиз. Сўнгра ушбу топилган нисбатни қоғозда белгилаймиз. Шу усулда бир гуруҳ буюмлардан ташкил этилган натюрморт ёки бошқа ўзининг ҳамда ўзаро нисбатларини тўғри тасвирлаш мумкин.

Ҳажмлар. Ҳар бир буюм ўзининг ҳажмига эга. Унинг ҳажми қирралари, баландлиги, бўйи ва энининг мавжудлиги билан белгиланади. Агар буюмнинг ҳажми тўғри тўртбурчаклардан иборат бўлса, унинг ҳажми ҳам текис юзадан иборатдир. Эгри чизиқлардан ташкил топган буюмлар (шар, конус, цилиндр ва бошқалар) текис юзалиларга нисбатан анча ҳажмдор ҳисобланади. Юқорида санаб ўтилган шакллар контур¹ чизиқлар воситасида амалга оширилади. Контур чизиғининг буюм шаклини намоён этишда аҳамияти бениҳоят катта. Буюмнинг тузилиши, ҳаракати, нисбатлари, унинг қандай материалдан тузилганлигини ва бошқаларни тасвирий ифодалашда рассом контур чизиқлардан фойдаланади.

Буюмнинг шакллари тўғри тўртбурчаклардан иборат бўлса (куб, пирамида, призма ва бошқалар), унинг ҳажмларини бажариш тўғри чизиқлар воситасида амалга оширилади ёки унинг контурлари эгри чизиқлардан иборат бўлса, ҳажмлилик эллипс, айлана шакллар орқали амалга оширилади.

Буюмни ҳажмдор тарзда тасвирлаш, унинг қандай шаклга эга эканлигига ва уни тўғри туслаш орқали бажарилади. Қиррали буюмларда, масалан, куб ҳажмини тўғри тасвирлашда кўпинча талабалар хатоликка йўл қўядилар.

Кубнинг ҳажмини ёруғ соялар воситасида бажариш жараёнида уни янада ёрқинроқ акс эттириш учун унинг қирраларини контур чизиқ билан алоҳида бўрттириб кўрсатадилар. Бу эса мутлақо нотўғри. Табиатда эса қиррали буюмлар юзаларининг бир-биридан тус жиҳатидан оч ва тўқлиги билан белгиланади. Фақат (куб ёки бошқа қиррали буюмларда) соя қисмидаги қирраси ёруғ қисмидаги юзага яқинроқ ерида тус жиҳатдан кучлироқ эканлиги билан ҳарактерлидир.

Думалоқ шаклли буюмларни ҳажмларини эллипс, айлана чизиқлар орқали бажарилади. Тасвирлашда думалоқ ҳажмга эга буюмларнинг экватор қисми тус жиҳатдан кучлироқдир. Қиррали буюмларда бўлгани каби шарсимон буюмларни тасвирлашда ҳам унинг четлари қуюқ контур чизиқ

¹ Контур – (Французча KONTOUR) буюм шаклини акс эттирувчи чизиқ³ деб аталади.

билан амалга оширилмайди. Фақатгина унинг турган ҳолатига қараб ёруғ ва орқа фондаги соялар чэгараси бор холос.

Лекин европа реалистик тасвирий санъатдан фарқли равишда шарқ тасвирий санъати ҳам ўзининг бетакрорлиги билан маълум ва машҳур. Чунончи, устоз Камолиддин Беҳзод томонидан ишланган Султон Ҳусайн Мирзо портретини олайлик. Ушбу портретнинг ҳажмдорлиги гарчи ёруғ соя қонуниятларига ва перспектива қоидаларига риоя қилиниб яратилмаган бўлсада, ундаги локал чизик ва контурлар орқали рассом асар қаҳрамонини моҳирона тасвирлаган.

Бирор бир юзада жисмни ҳаққоний тасвирлаш учун, жисмнинг кўриниб турган қисми, унга хос бўлган қуйидаги барча характерли жиҳатлари ва хусусиятлари уйғунлашиши лозим: тузлиши, нисбати, ҳажми, материали бўшлиқдаги жойлашуви.

Кўчанинг ўртасидан кетатуриб деразаларга қарасак, улар худди қисқариб бораётгандек. Аслида эса уларнинг ўлчами ўзгармайди. Параллел темир йўл релеслари, олисга қаралганида, уфқ томонга қараб бирлашиб, бир нуқта бўлиб кўринади, сим ёғочлар бинолар, дарахт ва одамлар биздан узоқлашгани сари кичрайиб боради. Узоқ масофаларда катта ҳажмдаги жисмлар текис бўлиб, ноаниқ белгилар, чизиклар ва бўлақлар шаклида кўринади. Жисмларнинг бундай ўзгариши маълум қонунларга бўйсунди. Ушбу қонунлар инсоннинг кўриш қобилиятига, жисмларнинг масофа ўзаргариши натижасида қисқариши натижасида вужудга келади. Буларни тасвирий санъатда **перспектива қонуни** деб аталади.

Шаклларнинг перспектив кўринишини қуришда табиат томонидан яратилган неъматларнинг тузилишини мисол қилиб кўрсатиши мақсадга мувофиқ. Масалан, пальма тузилиши ва унинг перспектив кўриниши инсон бармоқларини тасвирлашда перспектив қоидаларини қуриш жараёнида кўриш мумкин.⁴

Бизнинг жисм ҳақидаги тасаввурларимиз, ўша жисмни кузатаётган пайтимиздаги шарт-шароитлар(масофа,ҳажм,ҳаво ўзгариши,йил фасли ва бошқ.) асосида ўзгаради. Жисмлар шаклининг кўз олдимизда ўзгариши аниқ перспектив қонунларга бўйсунди. Олисдаги жисмлар шаклининг перспектив қисқариши антик давр қўлёзмаларида ҳам учрайди. XV аср ўрталарида яшаб ижод қилган италян рассоми Пьетро дель Борго ушбу назариянинг биринчи намояндаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Леонардо да Винчи ҳам ўзининг «Расм ҳақидаги илмий мақола»сида чизикли ҳамда фазовий перспектива қонунлари тўғрисида айтиб ўтган эди. Ушбу қонуннинг назарий жиҳатдан ривожланиши немис рассоми ва назариётчиси Альбрехт Дюрер номи билан ҳам боғлиқ. А. П. Лосенко ва яна кўплаб рус рассомлари перспективанинг назарий жиҳатларинидан ўрганганлар.

Қуйида жисмларнинг перспектив қисқариши учун ўта муҳим бўлган қонун-қоидаларни кўриб чиқамиз. Бунинг учун энг аввало кўриш органимиз

⁴ Michael Hampton. FIGURE DRAWING Design and Inventio. nwww.figuredrawing.info. mh@figuredrawing.info Published by M. Hampton. ISBN-10: 0-615-27281-9 ISBN-13: 978-0-615-27281-8 Printed in China. Copyright ©2009

ҳақида маълумотга эга бўлишимиз лозим. Маълумки, ёруғлик нурлари кўз қорачиғи орқали ичкарига киради, гавхардан ўтиб (икки тарафлама қаварик линза орқали), кўзнинг тўрсимон мугуз пардасига тушади. Ушбу парданинг энг майда қолбалари нервларнинг таъсирланишини юзага келтиради ва уни бош мияга узатади, бунинг натижасида биз ёруғликни ҳис этамиз. Ёруғлик нурлари кўзга конус шаклидаги нур ҳолатида киради ва конус кўз қорачиғининг юқори қисмида жойлашади.

Масофа ўзгариши, жисм масштабининг ўзгариши, жисмнинг кўздан узоқлашиши билан фақатгина унинг кенглиги ва баландлиги эмас, балки чуқурлиги ҳам ўзгаради. Шунингдек жисм баландлиги ва ҳажми ҳам кенгликнинг ўзгариши натижасида кичраяди. Шунинг учун олисдаги жисм ҳажми яқиндаги жисм ҳажмига нисбатан ноаниқбўлиб кўринади. Кўздан жуда ҳам олислашиб кетганида жисмлар умуман кичрайиб уфқ чизиғида бир чизиқ ҳолда текис бўлиб кўринади. Жисмлар кичрайиши билан улар ўртасидаги масофа ҳам камаяди. Узоқдаги нарсалар худди яқинлашиб қолгандек ва уларни ажратиб турган бўшлиқ ғойиб бўлгандек туюлади. Жисмлар ва кўз ўртасидаги масофа янада ортганида жисмлар бир-бирлари билан бир нуқтага биришиб кетади. Жисм шаклини идрок этиш перспектив тасвирга нисбатан кўпроқ олдиндан маълум бўлган жисм тузилишига боғлиқ. Шу сабабли, биз параллел чизиқлар олислашгани сари бир-бирлари билан кўшилиб кетганларини кўрсакда, маълумки, бизнинг кўз олдимизда турган параллел чизиқлар кесишиши мумкин эмас. Қисқача айтадиган бўлсак, биз бир нарсани кўрамиз, аммо уни бошқача қабул қиламиз.

Таҷрибасиз рассомнинг чизган расми ёш боланинг расмидан фарқланмайди, - бунда перспектива мавжуд бўлмайди (барча жисмлар фақатгина икки ўлчамда тасвирланади) – бу ўз навбатида реалистик тасвирни билмасликдан келиб чиқади. Жисмлар шаклининг қисқаришини аниқ ва равшан кўрсатиб бериш учун, ўзимиздан бир оз узоқроққа тўғри бурчакли ойна бўлагини жойлаштирамиз ва у орқали жисм ёки жимлар гуруҳини томоша қиламиз. Жисмдан келаётган нур кўзимиз тўр пардасига тушишдан олдин, томошабин ва жисм ўртасида жойлашган ойна юзасидан маълум нуқталарда ўтиши лозим. Бошимиз ҳолатини ўзгартирмасдан, кўринаётган жисм контури бўйича ойнага туш ёки сиёҳ билан чизамиз. Ойнада тўғри перспектив тасвир ҳосил бўлади. Ушбу ҳолатда ойна *расм чизиши юзаси* бўлиб хизмат қилади.

Жисмнинг жойлашган ўрнига (кўздан баландда ёки пастда, биздан олисда ёки яқинда) ва бурилиш даражасига кўра жисмнинг кўзга кўринадиган қисми ўзгаради. Жисмни кўздан йироқлаштирилиши, унинг ҳажмининг кичрайиб боришига олиб келади. Горизонтал чизиқлар (йўлак четлари, темирйўл релеслари ва ҳок.) кўздан узоқлашиб, томошабиннинг кўзи олдида жойлашган шартли текислик томон ҳаракатланади: кўздан баландда бўлган жисмлар баланддан пастка томон, кўздан пастда бўлганлари эса пастдан юқorigа томон кичраяди. Параллел горизонтал чизиқлар олислашганида нафақат бир-бирларига яқинлашадилар, балки бир нуқтада

бирлашадилар. Табиатда вертикал йўналишга эга бўлган барча нарсалар (масалан, телеграф устунлари) расмда ҳам вертикал кўринишда бўлади.

Ойнада кузатилган барча перспектив ўзгаришлар борлиққа, табиатга асосланиб расм чизилганида қоғозга тушиши лозим.

Табиатга асосланиб расм чизишдан аввал, жисмнинг горизонт чизиғига нисбатан жойлашувини аниқлаш муҳимдир: у горизонтдан пастда, юқорида ёки горизонтда жойлашганлигини аниқлаш лозим.

Горизонт чизиғи кузатувчи кўзи даражасида жойлашган бўлади, шунинг учун рассомнинг ҳолати ўзгариши билан, горизонт чизиғининг жойлашуви ҳам ўзгаради. Жисмни горизонт чизиғини ҳисобга олган ҳолда тасвирланганда жисмнинг кўринадиган қисми ўзгариб туради: горизонт чизиғидан юқорида жойлашган жисмлар кузатилганда, уларнинг пастки қисми, горизонтдан пастда жойлашганларининг эса юқори қисми кўринади.

Горизонт бўйича тўғри бурчак ҳосил қилган исталган шаклнинг (масалан, кубнинг вертикал қирраси) вертикал чизиғи олислашганида ҳам вертикал бўлиб кўринади. Шаклнинг горизонтал чизиғи эса горизонт билан мос келади ва расмда горизонтал ҳолатда акс этади.

Горизонтал чизиқларнинг перспектив ҳаракатини китоб жавони мисолида аниқ кўришимиз мумкин. Табиатдан расм чизилганида горизонт томон ҳаракатланувчи горизонтал чизиқларнинг ётиқлик бурчагини аниқлаш ва уни расмда тўғри ифодалаш муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади. Мисол учун, кўздан пастга, столга китоб қўямиз. Китобнинг ҳеч бир қирраси билан кўз нури перпендикуляр бўлмаслиги лозим. Китобнинг горизонтал қирраларини горизонт чизиғи бўйича пастдан юқorigа ҳаракатланади деб қабул қиламиз. Буни аниқ сезиш учун, столга, китоб қиррасининг олд тарафига (кўз нурига перпендикуляр қилиб) қалам қўямиз ёки қўлимизни олдинга чўзиб қаламни горизонтал, кўз нурига нисбатан перпендикуляр ҳолатда ушлаб турамиз (бунда қалам китобнинг пастки уч қиррасининг энг қуйи қисмига тўғри келиши керак). Объектга бир кўзимизни юмиб қараймиз ва китобнинг горизонтал қирраларининг ётиқлик бурчагини аниқлаймиз. Бу бурчакларни расмда ифодалаш учун қалам ўрнига А В горизонтал тўғри чизиқ чизилади, китоб қирраларининг ўрнига эса – К нуқтадан бошланувчи ётиқ тўғри чизиқлар чизилади.

Тўла ҳажмли жисмларни қоғозга туширишни ўрганиш учун аввало геометрик шаклларнинг перспектив тузилишини ўрганиб чиқиш лозим. Қуйидаги геометрик шакллар – куб, цилиндр, шар, призма – бошқа шаклларни яшашда асос бўлиб хизмат қилувчи энг оддий шакллар бўлиб ҳисобланади. Энг мураккаб жисмларнинг конструкцияси оддий жисмларнинг уйғунлиги натижасида вужудга келади. Содда шакллар мисолида жисмларнинг перспеткив тузилиши қонунини осонликча ўзлаштириш мумкин. Оддий геометрик шаклларни перспектив қоида асосида чизишни тўла ўзлаштириш, табиатдаги ҳар қандай жисмни ҳеч қандай қийинчиликларсиз чизиш имконини беради.

Уч ўлчамли жисмни қоғозда тасвирлаш тамойилларини эгаллаш учун, турли жисмларни бир неча бор горизонт чизиғига нисбатан турли

жойлаштириб, шунингдек, рассомга нисбатан расмларни турли бурчакларда буриб чизиш муҳим.

Назорат саволлари

1. Тасвирий санъатда композициянинг ўрни ҳақида тушунча беринг.
2. Чизикли конструктив қуриш нима?
3. Конструкция нима?
4. Ўзбек миллий Тасвирий санъатнинг портрет жанрида ижод қилган энг машхур рассомларни келтиринг.
5. Марина жанри қандай жанр?
6. Антик давр санъати тўғрисида маълумот беринг.
7. Жисмларни қисқариб кўриниши қандай аталади?
8. Кўздан баландда ёки пастда-тасвирий санъатнинг қандай қонунига тегишли?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, - Т.: 2006.
5. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», -Т.: 2012 (4- қайта нашри).
6. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.
7. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.
8. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.
9. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.
10. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

4 мавзу. Юқори малакали тасвирий санъат ўқитувчилари тайёрлашда ахборот-коммуникация технологияларининг ўрни ва аҳамияти. Тасвирий санъат ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари.

Режа

1. Интеллектуал ўқитиш тизими.
2. Тасвирий санъатнинг ривожланиш тарихи
3. Ўзбекистонда тасвирий санъат тараққиёт босқичлари.

Таянч иборалар: *Ахборот макони, интеллектуал ўқитиш, анимация, аудио матнлар, тасвирий санъатнинг тарихий ривожланиш босқичлари, Заравутсой, Чуст, Далварзинтепа, жанр, услуб, классика санъати, ренессанс, антик давр, ҳайкалтарошлик, картина қаламтасвир, формат, олий таълим, рассомлик санъати.*

1. Интеллектуал ўқитиш тизими.

Интеллектуал ўқитиш тизими ахборот ва коммуникация технологиялари асосида олий касбий таълимни қўллаб-қувватлашга қаратилган, талабаларнинг мустақил таълими олиш эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи маълумотларни узатиш воситалари, ахборот ашёлари, ўзаро алоқалар қайдномалари, дастурий ва ташкилий-методик таъминотларнинг тизимли-ташкилий мажмуидир. Интеллектуал ўқитиш тизими таълимнинг очиқлигини таъминловчи қуйидаги тамойиллар асосида шакллантирилади: - таълим олувчиларни қабул қилишнинг очиқлиги; - таълимни очиқ режалаиштириш, яъни, таълим йўналиши ва унга мос ўқув режаси доирасида таълим олишнинг индивидуал траекториясини тузиш эркинлиги; - таълим вақти ва суръатларининг эркин танланиши, яъни, талабаларни интеллектуал ўқитиш тизимига қабул қилишнинг бутун йил давомида амалга оширилиши ҳамда таълим олиш учун муддатларнинг қатъий белгиланмаганлиги; - таълим ўрнининг эркин танланиши, яъни, таълим даврининг асосий қисмида талабалар бевосита ўқув аудиторияларида бўлмайдилар ҳамда қаерда таълим олишни мустақил белгилайдилар. - етакчи профессор-ўқитувчилар касбий салоҳиятига таянган ҳолда таълим сифатини ошириш; - талабалар учун узлуксиз таълим олиш имкониятини яратиш. Интеллектуал ўқитиш тизими қуйидаги блоклардан иборат бўлиши таклиф этилмоқда:

- I. Талабага қўйиладиган талаблар.
- II. Тизимга кириш учун рўйхатдан ўтиш. I
- III. Ўқув фанлари.
- IV. Ўзлаштириш мониторинги.
- V. Яқуний аттестация.
- VI. Мутахассисга қўйиладиган талаблар.

I. Талабага қўйиладиган талаблар блоки интеллектуал ўқитиш тизимида киритиладиган ўқув материалларини ишлаб чиқишни стандартлаштириш

хамда талабалар билим даражаси мониторинги мезонларини ишлаб чиқиш мақсадларига хизмат қилади. Ушбу блок талабанинг тизимига киришига қадар эга бўлиши талаб этиладиган касбий ва шахсий сифатларни белгилаб беради.

II. Интеллектуал ўқитиш тизимидан фойдаланиш учун талабада дастлаб белгиланган тартибда рўйхатдан ўтиши талаб этилади. Таклиф этилаётган тизим олий таълим муассасалари талаблари учун мўлжалланган. Ушбу блокда таълим йўналишлари рўйхати ва уларга тегишли ўқув режалари тақдим этилиб, ушбу маълумотлар асосида талаба ўзи учун зарур йўналишни белгилаб олишига шароит яратилади. Зарур йўналишни танлаган талаба интеллектуал ўқитиш тизими кириш учун талаб этиладиган шахсий маълумотларни белгиланган тартибда киритиб, тизимга кириш учун ўзининг шахсий логини ва паролига эга бўлади. Ушбу логин орқали талаба интеллектуал ўқитиш тизими ёрдамада таҳсил олишни истаган вақтда тўхтатиб туриши, ўзига маъқул бўлган вақтда қайта ташриф буюриши ва дастурни ўзлаштиришда давом этиши мумкин. Рўйхатдан ўтишда талабанинг шахсий маълумотлари, таянч маълумотлари ҳамда алоқа боғлаш учун маълумотлар қайд этилади. Шундан сўнг, интеллектуал ўқитиш тизими билан яқиндан ганишиш учун талаба эътиборига кўп бериладиган саволлар ва уларнинг жавоблари тақдим этилади. Тизим билан танишишнинг мазкур тар-тиби замонавий ахборот тизимларида кенг тарқалган бўлиб, у фойдаланувчини энг зарур билимлар билан қизиқарли тахлитда таништириш имконини беради. Тизимга кирган талаба, ўзи танлаган ўқув режадаги фанлар асосида, ўз қизиқишлари ҳамда интеллектуал имкониятларидан келиб чиққан ҳолда фанларни ўзлаштиришнинг шахсий траекториясини танлаш имконияти яратилади. Бу борада талабанинг кўмаклашиш мақсадида интеллектуал ўқитиш тизимида талабага энг кўп танланадиган таълим траекториялари рўйхати ҳамда шаблон траекториялар таклиф этилади.

III. Ўқув фанлари блоки модулли таълим принципларига асосан ишлаб чиқилган бўлиб, у назарий машғулотлар, амалий машғулотлар ҳамда электрон маслаҳат бериш тизимини ўз ичига олади. Назарий машғулотлар тизими талаба томонидан назарий билимларни эгаллаш, тўлдириш, ривожлантириш ҳамда тизимлаштиришга қаратилган бўлиб, унда ўқув даспурига мос равишда матнли, аудио ва видео материаллар ҳамда анимацион лекциялар бериб борилади. Лекция мапшулотлари реал ҳамда нореал вақт тартибида ташкил этилиши мумкин.

1. Матнли материаллар. Назарий машғулотларни ташкил этишнинг матнли маъруза қисми энг салмоқли ўринни эгаллайди. Одатда, ўқув даспурига кирувчи барча материаллар матнли шаклда яратилиб, шундан сўнг уларга қўшимча равишда аудио ҳамда видео материаллар ишлаб чиқилади. Ўқув материалининг бу тахлитда тақдим этилиши анъанавий лекцияларнинг бир қатор камчиликлар (зарур ўринларни кўчириб олиш, қайд қилиш, маърузачи томонидан уни қайта-қайта такрорлашга ортиқча вақт сарфланиши)ни бартараф этилишини таъминлайди. Лекция матнида зарур

таъкидлашларнинг ранг, ҳарфлар шакли ҳамда иллюстрациялар орқали берилиши эса у орқали ҳиссиётларни узатилишини таъминлайди.

2. Аудио материаллар. Бу турдаги материаллар икки режим орқали тарқатилади. On-line режимидаги аудиоматериаллар коммуникация технологияларидан фойдаланиб тарқатилади. Аудиоматериаллар телекоммуникация қурилмгъларига юқори талаб қўймаслиги, педагог ва талабаларда турли жисмоний ҳолатларни сездирмаслиги билан ажрғълиб туради. Off-line режимидаги аудиоматериаллар аудиокассеталар, аудиодисклар, файлларга ёзилга ҳолда тармоқ технологиялари орқали тарқатилади. Талабалар томонидан маърузаларни эшитиш ҳам шу каби қулай ва ихчам бўлган аудио қурилмалар орқали амалга оширилади.

3. Видео материаллар. Бундай материаллар ҳам On-line ва Offline режимлари орқали тарқатилади. On-line режимида видео материаллар тўғридан-тўғри узатилганлиги уни деярли анъанавир! маърузадан фарқини қолдирмайди. Бунда педагог ва талабалар бир-бирини реал вақтда кўриб ва эшитиб туриши улар орасидаги масофавий ораликни йўқ бўлишига олиб келади. Бу технология педагог ва талабанинг бевосита мулоқоти асосида ташкил этилиши билан ажралиб туради. Off-line режимида видео материаллар видеокассетлар ва дискларга ёзиб олиниб тарқатилади. Бундай видео материаллар таркибига маъруза, мавзуга таълуқли илмийч>ммабоп видеоматериаллар, шу соҳанинг етук мутахассислари билан учрашув видеоларҳалари киритилади. Бундай видео материаллардан фойдаланиш ихтиёрий жойда ва вақтда, такрор ва такрор бажарилиши мумкин.

4. Анимацион маърузалар. Бундай маърузалар талабаларга интерактив тузилишга эга бўлган ўргатувчи компьютер дастурлари орқали етказилади. Анимацион маърузалар мультимедиа технологиясидан фойдаланиб, шундай шакллантирилдики, бунда ҳар бир талаба ўзининг психофизиологик хусусиятидан келиб чиқиб, бу турдаги маърузада ўз траекторияси, ўзлаштириш суръати, ўрганиш усулиiiii танлайди. Амалий машғулотлар компьютер технологияларининг энг сўнгги замонавий ютуқларини мужассамлаштирувчи тренажерлар, виртуал реаллик асосида ўқитиш воситалари, эксперт ўргатувчи тизимларга асосланади. Интеллектуал ўқитиш тизимида тренажерлар талабанинг ақлий ва меҳнат операцияларини сунъий равишда имитациялаш асосида ўзлаштириши асосига қурилади. Виртуал реаллик таълим муҳитини идеаллаштириш асосига қурилиб, у бўлажак мутахассислар касбий тайёргарлигини жадаллаштириш учун зарур шарт-шароитлар яратиш имконини беради. Жумладан, педагог кадрлар тайёрлаш, ижтимоий ва технологик жараёнларни бошқариш, тиббиёт соҳасида мутахассислар тайёрлашда виртуал реаллик асосида таълимни ташкил этиш кенг истиқболлар яратади. Эксперт ўргатувчи тизими интеллектуал ўқитиш тизимининг хусусий ҳоли бўлиб, унинг қўлланиши билимлар ва маълумотлар банки асосида тегишли фаолият соҳасининг етук мутахассис ўринини боса олувчи функцияларни мужассамлаштиради. Ушбу тизим талаба билим даражасини аниқлаш ва ривожлантириб бориш таълим жараёнини ташкиллаштиришни кўзда тутди. Ўқув фанлари дастурини ўзлаштириш

модулли таълим принциплари асосига қурилганлиги сабабли, уни мустақил ўзлаштиришда талабада мутназам равишда қўшимча манбаларга мурожаат қилиш эҳтиёжи юзага келади. Бу борадаги эҳтиёжларни қондириш мақсадида интеллектуал ўқитиш тизимида ON LINE ва OFF LINE режимидаги маслаҳатлар, жавобни таянч сўз бўйича қидириш ҳамда билимлар банкидан таркиб топган электрон маслаҳат блоки кўзда тутилган. ON LINE режимида маслаҳат. Бу турдаги маслаҳатлар чат технологиясидан фойдаланиб амалга оширилади. Педагог маслаҳатлар бериладиган вақт ҳақида аввалдан электрон почта орқали талабаларга хабар беради. Бундай маслаҳатлар қуйида келтирилган ҳолларда амалга оширилади: - ўзлаштирилиши мураккаб бўлган мавзулар; - амалий машғулотларни бажаришда қутилмаганда юзага келадиган саволларга жавоб беришда; - янги материалларни тақдим этишда; - мутахассислар билан учрашишда. Интеллектуал ўқитиш тизимида электрон маслаҳатчидан фойдаланишда талаба дастлаб тезкор жавоб олиш учун ON LINE режимида маслаҳат олади, агар ушбу жавоб уни қониқтирмаса, ёки тегишли жавобни топа олмаса у OFF LINE режимида юқори малакали мутахассисдан маслаҳат олиши мумкин. OFF LINE режимида маслаҳат. Бундай маслаҳатлар форумлар ва электрон почтадан фойдаланган ҳолда ўтказилади. OFF LINE режимидаги маслаҳатлар мавзуларга доир қўшимча материаллар беришда, амалий машғулотларни бажаришда юзага келган муаммоларни таҳлил қилишда, турли мавзудаги янгиликларни тарқатишда фойдаланилади. Жавобни таянч сўз бўйича қидириш улкан ахборотлар ҳажмидан зарур тушунчани тез ва осон топиш имконини беради. У электрон маслаҳатчидан фойдаланишнинг дасглабки босқич сифатида қўлланиши мумкин. Билимлар банки - ўз таркибига ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланиб, ўқув дарсликлар, қўлланмалар, компьютер мультимедиали ўргатувчи тизимлар, аудио ва видео ўқув-ахборот материаллари, луғат ва маълумотномаларни электрон версияларини мужассамлаштиради. Бундай электрон ресурслар мажмуаси бир қатор афзалликларга эга: электрон ресурслардаги маълумотларни тез қидириб топиш, уларни системали жойлашуви, материалларни кўргазмаллиги, келтирилган материаллар доирасини кенглиги ва қўшимча маълумотларга бўлган мурожат мавжудлиги, материалларни ихчамлиги, материалларни етказиш усулини осонлиги ва тезлигини юқорилиги кабилар.

IV. Ўздаштириш мониторинги бдоки талабалар тайёргарлик сифатининг мутахассислик давлат таълим стандарти талабларига мурофиқитни компьютер технологиялари асосида аниқлаш имкониятини яратади. Шунингдек, олинган натижалар талабаларнинг ўзлаштириш даражасини баҳолашда фойдаланилиши мумкин Ўзлаштиришни баҳолаш натижаларини тегишли парол асосида талаба ва тизим админсгратори олиши мумкин. Ушбу блокда ўзлаштиришни назорат қилиш асосан тесг саволлари асосида ташкил этилиб, олинган натижалар 100 баллик тизимда баҳоланади. Таклиф этилаётган интеллектуал ўқитиш тизимида фанларни ўзлаштиришда минимал 55 балл, якуний аттестацияни топшириш учун фанлардан ўртача ўзлаштириш даражаси минимал 70 баллни ташкил қилиши талаб этилади.

Талаб этилган ўзлаштириш даражасига эриша олмаган талаба ўқув фанлари блокига мурожаат қилиб, тест саволларига қайтадан жавоб бериши мумкин бўлади. Талабаларнинг ўзлаштириш натижалари ахборот-таҳлилий карта шаклида расмийлаштирилиб, у таълим муассасасида кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш борасида қарорлар қабул қилишда ҳамда талабанинг тегишли фан бўйича мустақил таълим учун балларни белгилашда қўлланилиши мумкин. Фанлардан тест синовлари on-line режимида ўтказилиб, талаба тегишли жавобларни белгилаб, синовни тугаллаганлигини маълум қилган вақтнинг ўзида натижалар билан танишиши мумкин бўлади. Ҳар бир фан бўйича ўзлаштириш натижалари умумлаштирилиб, автоматик равишда талаба рейтинги тузиб борилади. Интеллектуал ўқитиш тизимида олинган ўзлаштириш мониторинги натижалари таълим муассасасининг қўйидаги бўлинмалари фойдаланилиши мумкин: ректорат (таълим йўналишлари ва мутахассисликлар бўйича ўзлаштиришни қиёсий ўрганишга қаратилган табақалаштириш диаграммаларини тузиш; Давлат таълим стандарти талабларига нисбатан ўзлаштириш кўрсаткичларини бошқа таълим муассасалари билан қиёсий ўрганиш); деканатлар (алоҳида таълим йўналишлари ва мутахассисликлар ўқув режаларидаги фанлар блоклари бўйича ўзлаштиришни Давлат таълим стандарти талабларига ҳамда бошқа факультетлар кўрсаткичларига нисбатан таҳлил қилиш); кафедрлар (тегишли таълим йўналишлари ва мутахассисликлар ўқув режаларидаги ўқув фанларини ўзлаштириш даражасини таҳлил қилиш, алоҳида олинган академ гуруҳлар ўзлаштириш диаграммаларини тузиш); профессор-ўқитувчилар (талабаларнинг фанни ўзлаштириш даражасини ҳамда алоҳида олинган дидактик бирликларни ўзлаштиришни Давлат таълим стандарти талабларига нисбатан таҳлил қилиш); талабалар (гуруҳдаги рейтинг кўрсаткичи; ўз ўзлаштиришини Давлат таълим стандарти талабларига нисбатан таҳлил қилиш)

V. Якуний аттестация блоки талабани интеллектуал таълими тизимида олган билимларини умумлаштирган ҳолда баҳолаш ҳамда унинг тегишли билим даражасини қайд этишга мўлжалланган. Аттестация тест саволлари ҳамда вазиятли топшириқлар асосида ташкил этилиб, олинган натижалар 70 баллдан юқори бўлган ҳолда талаба тегишли сертификат билан тақдирланади.

VI. Мутахассисга қўйиладиган талаблар блоки тегишли мутахассисликка Давлат таълим стандартида белгиланган талаблар, касб эгасига қўйиладиган шахсий ва касбий сифатларнинг шаклланганлик даражаси тавсифидан иборат бўлади. У мутахассис кадрлар тайёрлашнинг ўзига хос модели шаклида ёритилиб, ундан келиб чиққан ҳолда интеллектуал ўқитиш тизимида таҳсир олган талаба ўз-ўзини баҳолаш ва қиёслаш асосида келажакдаги касбий карьераси ҳамда ўз-ўзини тарбиялаш дастурини ишлаб чиқиши мумкин.

2. Тасвирий санъатнинг ривожланиш тарихи

Тасвирлашга нисбатан бўлган қизиқиш инсонларни қадимдан ўзига жалб этиб келган. Чунки у ибтидоий давр одамларига ўзаро мулоқот қилиш, сўзлашиш учун зарур бўлган. Тарихдан маълумки, тасвирларнинг аксарияти овчилик билан шуғулланиб келган қадимги одамларнинг ҳайвонларни қандай ов қилганликларига асосланган. Улар ҳайвонларнинг юрган йўллари кизатиб, қоя ва ғорларда турли тасвир ва белгилар қолдирганлар. Вақт ўтиши билан уларнинг тасвирлаш қобилиятлари ривожланиши натижасида кейинчалик ҳар хил ов манзаралари ўзига ҳос дастлабки композиция ечимига эга тарзда акс эта бошлаган.

Заравут-Сой (Сурхондарё) ғоридан топилган жаҳон эътиборига молик ушбу тасвирда одамларнинг еввойи буқага тош ва найзалар отиб, сўнгра уни тикка қоядан пастга тушириб юбориш сахнаси тасвирланган (2 расм). Тасвирларнинг жуда содда бўлишига қарамасдан айтиш мумкинки, улардаги ҳаётчилик, натурага нисбатан бўлган кузатувчанлик ҳолатлари кишини лол қолдиради. Ушбу тасвир қадимги тош асри (мезолит)га тегишлидир.

1957 йили **Хўжакентда** (Тошкент вилояти, Бўстонлик тумани) топилган тошга ўйиб ишланган буғу тасвири ҳам диққатга сазовордир (3 расм). Унинг ўлчами буғунинг ҳақиқий катталигига яқин бўлиб, 1,9 метрни ташкил этади. Шу ерда топилган еввойи буқа расми ҳам тасвирланиши жиҳатидан силует шаклида бўлиб, тошнинг бўртиқлиги (рельефи) ҳисобга олиниб ишланган (4 расм). Бу икки тасвир сўнгги палеолит даврига тегишлидир.

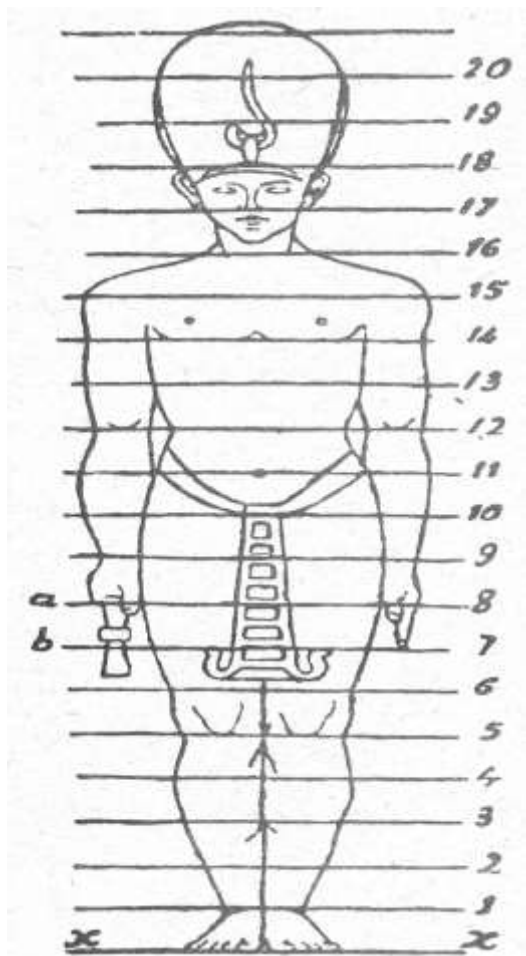
Эрамиздан аввалги III-II асрларга мансуб кулолчилик буюмлари ҳамда деворларга ишланган расмларда (Чуст, Далварзинтепа) асосан осмон, ер, қуёш, сув, одам ва ҳайвонларнинг тасвирларини кўриш мумкин.

Ибтидоий давр одамлари қоя ва тошларга кўмир билан турли тасвирларни тушириб, сўнгра улар устидан ўткир тошни юрғизиб чиққанлар. Кейин эса тасвирларни пушти ранг билан бўяганлар. Уни таъкидлаш лозимки, аксарият тасвирлар афсонавий ва турли маросимлар асосида ишланган (ритуал) характерга эга расмлар бўлиб, инсонларнинг ўша даврдаги дунёқарашларининг дастлабки кўринишларини ўзида мужассамлаштирган.

Кейинчалик шулар асосида ёзиш пайдо бўла бошлади ва ривожлана борди. Аввалига пиктографик (тасвирий), сўнгра идеографик, яъни ҳар бир белги сўз маъносини англатувчи шакл, ундан кейин эса дастлабки ҳарфлардан иборат ёзувлар пайдо бўла бошлади.

Одамлар тасвирлаш борасидаги дастлабки малакаларни табиатни бевосита кузатиш ва унга таҳлил қилиш йўли орқали эгаллаганлар. Тасвирлашга ўргатиш палеолит даврида ҳам ривожланмаган эди. Фақатгина кейинчалик неолит даврига келиб деҳқончилик ва хунармандчиликнинг бошланғич босқичида инсоннинг меҳнат қилиши натижасидагина саънатга бўлган қизиқиш янада ривожлана борди.

Расм чизишга нисбатан иштиёқ инсонларнинг кундалик ҳаётда ишлатиладиган буюмларни безаш орқали ривожланди. Энг аввало сопол идишларга турли нақш ва тасвирлар тушириш пайдо бўла бошлади. Шу тариқа тасвирлар ишлашнинг дастлабки методлари ҳам юзага келди. Энди шогирд ҳунарманд-устозининг тасвирларини қандай ишлашини кузатиб унда йўл-йўриқлар ўрганар эди. Чунки шогирднинг устоз кўрсатмаларига риоя қилиши кейинчалик шу ҳунарнинг давом эттришда муҳим ўрин тутган эди.

Шундай қилиб тасвир бажаришни ўргатишнинг дастлабки усуллари пайдо бўлди. Лекин, ушбу дастлаки методлар аниқ ишлаб чиқилган, йўл-йўриқлар ва тамойилларга асосланмаган эди. Тасвирий санъатга ўргатиш, ҳамда мактаблар ташкил этиш анча кейин бошланган.

Тасвирий санъатга ўргатиш методлари тўғрисида гап борганда даставвал Қадимги Мисрнинг юксак ривожланган маданиятини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Тарихий манбаларда ёзилишича Қадимги Миср мактабларида

турли фанлар катори расм чизиш ҳам кенг ўргатилган. Мактабни тугатган ўспирин хона ички кўринишини тасвирлай олиши, катта майдон чизмасини чизиб, унинг ўлчамларини кўя билиши, сув иншоотлари тасвирини чиза билиши шарт бўлган. Тасвирий санъат методларини мактабларда ўргатилишини биз дастлаб Қадимги Мисрликлар фаолиятида кўришимиз мумкин.

Шуни таъкидлаш лозимки, Мисрликлар расм чизиш ва унинг назарий қонунларига асос солганлар. Ўша давр мактабларида ёшларга таълим беришнинг аниқ ишлаб чиқилган дидактик тамойиллари бўлмаган. Ёшларга расм чизишни ўргатиш натурани кузатиш, таҳлил этиш, атроф табиатдаги воқеа ва ҳодисаларни кузатиш орқали эмас, балки олдиндан ишлаб чиқилган андозалар олиб борилган.

Мисрликлардан фарқли ўлароқ Қадимги Юнон рассомлари тасвирий санъатни ўқитиш борасида таълим-тарбияга ўзгача ёндошиб, уни тубдан бойитдилар. Улар ёш рассомларни кўпроқ табиатни ўрганишга ва унинг ажралмас бўлақларидан бири бўлган инсон гўзаллигини юксак даражада тасвिलाшга чақирганлар. Парассий, Эвпомп, Памфил, Апелекс ва бошқа рассомлар ўзларининг назарий асарларида дунёдаги барча нарса ва буюмлар симметрик, гармоник ҳамда математик жиҳатдан ўлчамларга эга эканлиги

ҳақида ёзадилар. Жумладан эрамиздан аввалги 432 йилда яшаб ижод этган ҳайкалтарош Поликлет одам тана бўлақларининг бир-бирига нисбатлари ҳақида ёзиб, унинг исботи сифатида «Дорифор» маъбудасини яратган. Кейинчалик расм чизишни ўрганаётган ёшларга Поликлет яратган ҳайкаллардан бирини ўзига қараб тасвирлаш мажбурий равишда таълим тизимига киритилганини кўрамиз⁵.

Эрамиздан аввалги IV асрга келиб қадимги Юнонистонда Сиккион, Эфесс, Фиван каби ўша даврдаги машҳур рассомлар мактаблари вужудга келди. Шулардан энг кўзга кўрингани Сиккаон мактаби бўлиб, у нафақат расм чизиш методларини такомиллаштиришга, балки умуман тасвирий

санъатнинг ривожланишига катта ҳисса қўшди ҳамда ёшларга тасвирий санъатни ўргатиш орқали гўзал табиатни севишга, унинг қонуниятларини илмий жиҳатдан ўрганишга эътибор қаратди.

Тасвирлаш жараёнида ёшлар табиатни кузатиш билан бир қаторда мавжуд нарсаларнинг тузилиш хусусиятларини ҳам ўргандилар. Шунинг учун Сиккион мактабининг асосчиларидан бири Памфил расм чизишни фан сифатида барча ўқув даргоҳларига киритилишини йўлга қўйган. У тасвирий санъатга илмий нуқтаи назардан

қарашни биринчилардан бўлиб олдинга сурди. Тасвирий санъатнинг асоси бўлган қаламтасвирга юксак баҳо бераркан «Қаламтасвир ишлашда юқори даражада аниқлик ва илмий асос бўлиши керак» деб ҳисобларди.

Кўриб турибмизки, Памфил тасвирий санъатни, хусусан, қаламтасвир бўйича ёшларга сабоқ беришнинг илмий асосланган, назарий ва илмий методикасини ишлаб чиқди. Унинг методикаси асосида сабоқ олиш ёшлардан назарий билимларни эгаллашни ва кўплаб амалий машқлар бажаришни талаб этарди. Бу ерда тўлиқ ўқиш даври ўн икки йил давом этган.

Қадимги Юнон мўйқалам усталари ўз ўқувчиларига табиатни кўпроқ кузатиб идроклашни, унинг бекиёс ва такрорланмас гўзалликларидан лаззатланишни ўргатар эдилар. Яна шуни таъкидлаш ўринлики, юнон рассомлари нарса ва буюмларни ўзига қараб ҳаққоний тасвирлашга биринчи бўлиб асос солганлар. Расм чизишнинг барча мактабларда фан сифатида киритилиши ҳаққоний тасвирлаш асосларини ёшларга ургатишда улар тарбиясига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатди.

Қадимги Рим даври санъаткорлари Юнон рассомлари эришган ютуқларни давом эттирган ҳолда тасвирий санъат соҳасида улкан муваффақиятларга эришдилар. Ўша даврнинг бой кишилари санъат асари намуналарини йиғиб, кенг оммага намойиш қилишни одат қилганлар.

⁵ Portrait of a Woman marble, flavones period Capitoline Museums, Rome esigned by :Baseline Co Ltd127-129A Nguyen Hue Fiditourist 3 Floor District 1, Ho Chi Minh City. Vietnam. 16 p.

Айниқса бу ҳол Цезарь ҳукумронлиги даврида кўпроқ амалга оширилган. Лекин, Юнонлик санъаткорлардан фарқли ўлароқ, Рим рассомлари тасвирий санъатни ўқитиш тизимига ҳеч бир янгилик киритмадилар. Рим империяси рассом-ўқитувчиси бадий ижод муаммолари билан шуғулланмас эди. Асосан ўқитиш тизимида Юнон рассомлари яратган намуналарга эса рассом-ижодкор сифатида эмас, ҳунарманд нуқтаи назардан нусха кўчириш, юнон рассом-педагоглари ишлаб чиққан ўқитишнинг илмий асосланган услубларидан воз кечиш охир-оқибатда тасвирий санъатнинг ривожланишига тўсқинлик қилди.

Бу вақтга келиб тасвирий санъат дарслари умум таълим фани сифатида ўқитиш тизимидан олиб ташланди. Оқибатда ўқитишнинг аниқ ишлаб чиқилган назарий ва методик тизими йўқ бўла бошлади. Кейинчалик бу мураккаб ва маъсулиятли вазифалар уйғониш даври рассом-ижодкорлари томонидан бажарилди.

Уйғониш даври тасвирий санъатнинг ривожланишида янги даврни очди. Расм чизиш назарияси соҳасида рассомлар янгича методларни ишлаб чиқа бошладилар. Салкам минг йиллик турғунликдан сўнг, илмий билимлар ва санъатни ривожлантириш муаммоларига бўлган қизиқиш яна қарор топди.

Тасвирий санъат хусусан қаламтасвир бажаришнинг янги методлари бўйича Ченнини, Альберти, Ленардо да Винчи, Дюрер каби кўплаб буюк санъаткорлар шуғуллана бошладилар. Улар тасвирий санъат соҳасида илмий изланишлар табиат қонунларидан келиб чиқади деб қарайдилар.

Расм чизишга нисбатан кўп бўлмаган 4-6 ўқувчидан иборат гуруҳлар ташкил қилиниб, улар уста рассомлар устахоналарида таҳсил олар эдилар. Қаламда тасвирлаш композиция билан чамбарчас боғлиқ ҳолда олиб бориларди. Уста рассом қандай қилиб қаламчизги бажариш, кейин уни материалда ишлаш ҳамда картон (хомаки расм) тайёрлашгача бўлган барча босқисларни ўргатар эди.

Қаламтасвир, меъморчилик, ҳайкалтарошлик, рангтасвирнинг ҳақиқий асоси сифатида тан олинар эди. Шунинг учун ҳам уйғониш даври буюк рассомлари расм чизиш методларига катта эътибор берганлар.

Ченнини Ченнино «**Рангтасвир қонуниятлари**» номли асарида қаламтасвир бажариш методларига катта эътибор бериб, унинг заминидан нарсанинг ўзига қараб тасвирлаш машқлари етарди деб ёзган эди. Унинг таъкидлашича юксак маҳоратга эга булиш учун шогирд ҳар куни бир неча соат расм чизиши керак эди.

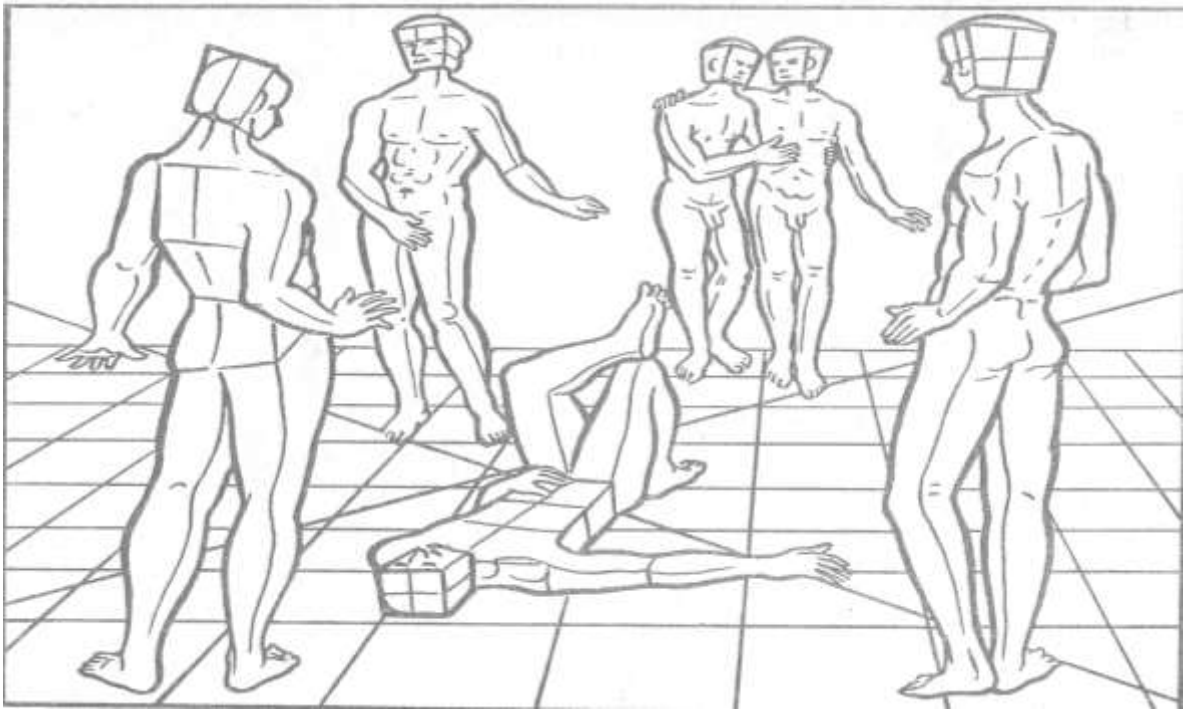
Флоренциялик меъмор – Леон Ватиста Альберти ҳам қаламтасвир ва уни ўқитиш методларига катта эътибор беради. Хусусан унинг «**Рангтасвир тўғрисида уч китоб**» номли машҳур асарлар тўпламида ёзишича, ранглар билан ишлашни ўрганишдан зарурлигини айтади. Унинг ушбу асари 500 йил аввал ёзилганига қарамасдан, қонуниятлари, хулосалари, ҳозирги замон академик расм чизиш методларига тўла-тўқис мос келади. Альберти расм чизишга жиддий илмий фан сифатида қарар эди.

Расм чизиш методларини такомиллаштиришга буюк Леонардо да Винчи ҳам ўз хиссасини қўшди. Унинг «**Рангтасвир ҳақидаги китоби**»да

оламнинг тузилиши, табиатдаги ўзгаришлар, хайкалтарошлик чизиқли ва фазо перспективаси хақида кўплаб илмий асосланган фикрларни кўриш мумкин.

Альберти каби Леонардо ва Винчи ҳам тасвирий санъатнинг асоси қаламтасвир деб ҳисоблаб, нарсанинг ўзига қараб тасвирлаш ўқитишнинг зарур қисми эканлигини таъкидлаган эди. Шунингдек ташқари Леонардо да Винчи инсон аъзолари тузилишини врач-анатом каби юксак даражада ўқиб ўрганган. Инсоннинг ҳар бир мускул ва тўқималарини ўрганиб, уларнинг тасвирларини чизиб қолдирган. Уйғониш даврининг уста рассомлари орасида қаламтасвир бажариш методларини такомиллаштириш муаммолари билан шуғулланганлардан яна бири немис рассоми Альбрехт Дюрер ва Шонлардир.

Улар тасвирлашда перспективанинг асосий қонун-қоидалари устида кўплаб тажриба синовлар ўтказганлар. Рассом-олимларнинг диққатига сазавор ишлардан яна бири инсон қоматининг нисбатларини ишлаб чиқиш ва уни кесик шакллар орқали акс эттириш методини ишлаб чиққанлигидир.

Уйғониш даври рассомлари жаҳон тасвирий санъатнинг ривожланишига улкан ҳисса қўшдилар. Уларнинг тасвирий санъат бўйича ишлаб чиққан перспектива қонунлари кейинчалик ижодкор рассомларга мисли қурилмаган даражада ёрдам берди. Агар ўрта асрларда тасвирлаш методикаси буюмлар шаклу шамоилининг ўхшашлигини эътиборга олган ҳолда бажарилган бўлса, энди бу давр тасвирий санъати илмий асосланган, анатомия қонунларини чуқур ўрганиш, перспектива қоидаларига тўла тўқис ҳисобга олиб акс эттирган ҳолда тасвирлаш методлари ривожланган давр бўлди. Юқорида таъкидланганидек Уйғониш даври рассомлари расм чизиш методикасига катта ҳисса қўшдилар ва қаламтасвирни фан сифатида ривожланишига асос солдилар. Лекин, улар ўқитишнинг дидактик негизларига кам эътибор бердилар. Бу муҳим вазифани XVI асрнинг охирига

келиб турли давлатларда ташкил этилган бадий Академиялар давом эттириб, ҳал эта бошладилар.

XVII аср тасвирий санъатни ўқитиш методикаси қаламтасвирнинг фан сифатида тўла-тўқис унинг академик тарзда давом эттиши учун замин яратди. Академик қаламтасвирнинг педагогик амалиётда ўқитишнинг тизими дастлаб Флоренциядаги «Қаламтасвир академиясида» ишлаб чиқилди. Ака-ука Каррачилар томонидан ташкил этилган Болониядаги ёш мусаввирларга куйидаги усулда сабоқ берганлар. Ёшлар дастлаб қаламтасвир чизиш методлари, қонун-қоидалари билан танишганлар, сўнгра гипс намуналарини тасвирлаганлар, шундан кейин инсон қиёфасини ўзига қараб расмини чизганлар. Бу машғулотларда у инсоннинг анатомик тузилишларини ҳам чуқур ўрганиш имкониятига эга бўлганлар.

Болония академиясида ўз даврида ёшларга бадий таълим бериш борасида энг мақбул ва намунали олий ўқув даргоҳи ҳисобланганлиги туфайли унинг методикасини давом эттириб 1648 йилда Париж қаламтасвир ва ҳайкалтарошлик бўйича қироллик Академияси, 1660 йили Римда бадий Академия, 1696 йили Берлинда, 1753 йили Мадридда Сан-Фернандо, 1757 йили Петербург Академияси, 1768 йили Лондон бадий Академияси ташкил этилган.

Шуни таъкидлаш лозимки, давлат томонидан ташкил этилган Академиялар билан бир қаторда хусусий санъат мактаблари ҳам мавжуд эди. Ўқув адабиётлари устахоналар билан тўлиқ таъминланган мактаблардан бири таниқли Фламанд рассоми Рубенснинг хусусий мактабидир. Рубенс ўз замонасининг йирик намоёнчаси эди. У буюк рангтасвир, қаламтасвир устаси бўлибгина қолмай, балки санъат асарларини юксак кадрлай биладиган олимпиадқикотчи, давлат ва жамоат арбоби ҳамда шогирдларнинг меҳрибон устози бўлган. У юқори даражада маълумотли бўлиб, инглиз, испан, француз, италян, немис тилларида ёзиш ва сулашни мукамал билган. Антик давр санъатини чуқур, ўз шогирдларида ўша даврда яратилган ҳайкалларни тўғридан-тўғри кўчириш эмас, балки ушбу намуналарни акс эттириш орқали инсон аъзоларини тасвирлашда илмий томондан ёндошишга даъват этган.

XVII асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Франция бадий мактабларининг ривожланган марказига айланди. Француз академияси бадий таълим тарбия тизимига кўплаб янгиликлар олиб кирди. Айниқса у ерда академик қаламтасвир ишлаш борасида талайгина методик янгиликлар яратилгани маълум.

Қаламтасвир ва унинг ўқитилиш методларини ривожлантиришга машҳур Француз рангтасвир устаси Луи Давид ҳам катта хисса қўшди. Тасвир бажаришда деб таъкидлар эди, у ҳар бир бўлак мукамал, аниқ ишланиш, шу билан бир қаторда ушбу қисм яхлит бир бутунликни ташкил этиш лозим. Инсон қоматини тасвирлашда авваламбор унинг ички тузилишини скелетини, чуқур ўрганиб, ташки қиёфасини чизишга ўргатар эди.⁶

⁶ P.Tomas, A.Taylor Drawing London-2011 117-p

Қаламтасвир ўқитиш методларини ривожлантиришга ака-ука Александр ва Фернанд Дюпюилар ҳам катта хисса қўшдилар. 1835 йил улар Парижда ёш рассом ва хунармандлар учун бепул мактаб очиб, шогирдларга тасвирий санъат бўйича сабоқ бердилар. Диққатга сазовор жойи шундаки, ушбу мактабда ўқитишнинг методик босқичлари ўзига хосдир. Бу ерда бошқа санъат даргохларидан фарқли ўларок энг мураккаб бўлган инсон коматини тасвирлашни мукамал урганиб булгандан кейин гипс накш намуналарини чизишга утилган.

Ака-ука Дюпюиларнинг таъкидлашича, ўсимликлардан ташкил этилган накш бўлаклари табиатнинг барча энг мураккаб шаклларини ўзида мужассамлаштирган.

XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб хусусий академиялар янада кўпайиб борди. Баъзи академиялар кўп йиллар давомида тажриба ва синовлардан ўтиб, таълим беришда амалий жихатдан тўпланган тажрибаларни инкор этиш асосида қурилган эди. Ўқитувчи профессор ўзининг хусусий мактабини тарғибот этиш мақсадида ўтмишда ташкил этилган ва мавжуд академияларни «Эскириб, бир ерда қотиб қолган» деб ҳисоблаб, кўп холларда ўзлари ёшларга ҳеч қандай тизимга эга бўлмаган усулда таълим берардилар.

Хусусий академияларга 40-50 га яқин ўқувчилар таклиф этилиб, уларни на курсларга ва на гуруҳларга бўлинмаган ҳолда машғулотлар олиб борилган. Машғулотлар қуйидагича тарзда олиб борилар эди: Катта хонанинг бир неча жойида натура қўйилган бўлиб, ўқувчилар ҳеч бир йўналишга эга бўлмаган ҳолда таҳсил олар эдилар. Дарс давомида ўқувчиларга эркинлик берилиб, улар хоҳлаган натурага қараб расм чизар эдилар. Кўп холларда у ёки бу вазифани бажариш учун аниқ мақсад қўйилмасди. Шунини таъкидлаш керакки, хусусий тарзда ташкил этилган академиялар орасида ҳам аниқ йўналишларга эга бўлган ўқув даргохлари мавжуд бўлган: Жумладан венгер рассоми **Шимон Холлоши** (1857-1919) ва югослав педагог - рассоми **Антон Ашбелар** (1862-1905) мактаби диққатга сазавордир. Яхши йўлга қўйилган методик ва ўзига хос равишда тузилган дастурлар асосида ўқитиш тизими уларни бутун жаҳонга машхур қилган бўлиб, ушбу мактабдан ўнлаб истеъдодли рассомлар этишиб чиққанлар.

XIX асрнинг охирига келиб академик тарзда ўқитиш тизими ўз йўналиши жихатидан янги замон талабларига жавоб бера олмай қолди. Қисқа вақт ичида турли бадий оқимлар пайдо бўла бошлади. **Неоимпрессионизм, кубизм, экспрессионизм, дадизм, сюрреализм** ва турли оқимларнинг ўзаро зиддиятлари ўқитиш методикаси, айниқса қаламтасвирнинг ривожланишига ўзининг салбий таъсирини кўрсатди. Санъатшунослик академик тарзда ўқитиш тизимига қарши чикиб бундай шаклда таълим тарбия бериш ёшларнинг ижодий ривожланишига тўсқинлик қилади деб ҳисоблар эдилар. Тарихдан маълумки ўша даврда намоёниш этилган кўرғазмалардаги бадий асарларнинг умумий маданият савияси у ёқда турсин, тасвирлашнинг оддий

қонун-қоидаларига ҳам эътибор берилмаганлигини кўраемиз. XX асрнинг бошларига келиб Ғарбий Европа ва Америка давлатларининг бадиий мактаблари тўла инқирозга учради. Қаламтасвир ишлаш услублари ҳам кескин ўзгарди. Реалистик тасвирий санъатдан фарқли равишда, натурани ноизчил ўрганиш, унинг тузилиш қонун-қоидаларини енгил-елпи тасвирлаш оқибатида узоқ муддатли академик қаламтасвирлар ишлаш ўрни қораламалар билан алмашди. Баъзи рассом-педагоглар эса ўз ўқувчиларига буюмлар шакллари хохлаганча бузиб тасвирлашга рухсат этдилар.

Бу ҳол собиқ совет тузуми давридаги ўқитиш тизимига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Академияларга антик даврга мансуб гипс хайкал намуналари йўқ қилинди, иқтидорли рассомлар томонидан яратилган академик ишлар барбод этилди. Натижада академик расм чизиш мустақил ўқув фани сифатида ўзининг қадрини йўқотди. Машғулотлар узибиларчилик тарзида ўтказилди. Тасвирлаш учун буюм ва нарсаларни (қўйилмаларни) ўқувчилар педагогсиз ўзлари хохлаган тарзда ташкил этардилар. Вазифалар эса аниқ мақсадга қаратилмасдан енгил елпи бажарилар эди. Бу эса ўқувчилар билан яқка тартибда ишлаш имконини бермас эди. 1939 йилдан бошлаб собиқ иттифокнинг кўпгина йирик шаҳарларининг олий таълим тизимида тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлаш бўлимлари ташкил этилди. 1942 йилдан бошлаб эса ушбу бўлимлар бадиий графика факультетларига айлантирилди. Ушбу ўқув даргоҳларида тасвирий санъат машғулотлари хусусан қаламтасвир – академик тарзда нарса ва буюмларни ҳаққоний қилиб ўхшатиб тасвирлаш йўлга қўйилгани билан эътиборлидир. Бунинг натижасида ёшларни турли хил формалистик оқимларга кириб кетмасликларига имконият пайдо булди. 1947 йилда эса собиқ иттифок бадиий академияси ташкил этилди. Унинг уша йили қабул қилинган қарорларига эса 1947-48 ўқув йилидан бошлаб барча бадиий - олий ўқув даргоҳлари биринчи курсларда гипсдан ишланган антик давр бош намуналари ва одам портрети, иккинчи курсларда эса инсон қомаги ва гипс торс намуналари, учинчи курсларда инсон қомагининг турли мураккаб қомаглари тасвирлаш, тўртинчи бешинчи курсларда эса 2-3 либоссиз гавданинг қаламтасвирини узоқ муддатда академик тасвирлаш вазифалари белгиланди.

Ўзбекистонда тасвирий санъатнинг ўқитилиши

Ўзбек халқи ўзининг қадимги тасвирий, амалий, меъморчилик санъатлари ва маданияти билан фахрланса арзийди. Чунки, Ўзбекистон худудида эрамыздан аввал ҳам тасвирий санъатнинг рангтасвир, хайкалторошлик турлари ва меъморчилик ниҳоятда ривожланган бўлиб, уларнинг намуналари Варахша, Афросиоб, Халчаён, Тупроқ қалъа, Болалик тепа, Айртон, Далварзин тепа, Фаёз тепа, Қўйқирилган қалъа, Ажина тепа, Тешик қалъа ва бошқа бир қатор жойлардан топилган. Яна шуни ҳам қайд қилиш лозимки, бу асарлар эрамыздан аввалги 4-1-асрларда яратилган бўлиб уларнинг ёши 5-6 минг йилга тўғри келади. Бу асарларнинг бадиийлиги ҳозирги замон рассомлари ва хайкалторошларининг асарларидан қолишмайди дэсак муболаға бўлмайди. Бундай юксак бадиий савиядаги

асарларни ўша даврда тўпланган илғор тажриба, тасвирий санъат мактабларисиз яратиш мумкин эмас. Маълумки, санъат бир неча авлоднинг кўп йиллар давомида шаклланган анъаналари, устанинг шогирга ўтказган билимлари асосидагина тараққий топади. Бу эса сўзсиз умумий бадиий таълим йўналишида бўлмаса ҳам, касбий бадиий таълим шаклида ривожланганлигидан далолат беради. Амир Темур мустақил давлат тузган даврда тасвирий санъатнинг миниатюра турини гуллаб-яшигани ҳам бунинг яққол далилидир. Амир Темур даврида миниатюра вақитоб графикаси Шунчалик тез ривожландики, у на фақат Шарқ, хаттоки Европа Натижада, Самарқанд, Бухоро, Хирот миниатюра мактаблари билан бир қаторда Бағдод Табриз, Шероз, Озарбайжон, Ҳинд, Исфохон, Турк миниатюра мактабларининг ҳам шаклланди ва ривожланди. Мазкур миниатюра мактаблари рассомчиликдан касбий таълим тизимида ривожланган.

Хусусан, умумий ўрта таълим мактаблари учун тайёрланган дастурларда санъатхунослик асослари, рангтасвир ва қалам ишлаш, натурага қараб тасвирлаш, борлиқни идрок этиш иимлари мавжуд бўлиб, касбий бадиий ва умумий бадиий таълимлари ўртасига қатъий чегара қўйиб бўлмайди. Тасвирий назарий асослари ҳисобланган ранг, ҳажм, перспектива композиция асослари кабилар, ҳам касбий, ҳам умумий таълим тизимида ўрганилади. Фақат тасвирий санъатни ўқитилишида ва болаларнинг ёшлари, идроки, психологик хусусиятларм. Тарихда буюк наққош ва мусаввир Камолиддин Бехзодга Хиротлик Мирак наққош устозлик қилгани, унга миниатюра рангтасвири сирларини ўргатгани ҳақида маълумотлар бор. Шунингдек, устоз Мирак наққошнинг Хирот «Нигористони» (Санъат академияси) бўлганлиги ва унда Камолиддин Бехзод тарбия олганлиги ҳам маълум.

Профессор Ориф Усмонов ўзининг «Камолиддин Бехзод ва унинг наққошлик мактаби» номли китобида Бехзод Табризда яшаган вақтда нафис тасвирий санъат мактабини яратганини қайд қилади. У ерда мусаввир ўз атрофига енг истеъдодли ёшларни тўплагани, уларга санъатининг сир-асрорларини ўргатгани ва Табризда Султон Муҳаммад, Мирзо Амир, Оғо Мирак, Музаффар Али, Султон Муҳаммад Нур, Шомуҳаммад Нишопурий, Юсуф Мулло, Мир Али, Ризо Аббосий, Маҳмуд Музаххиб, Мавлоно Ёрий, Хасан Бағдодий, Абдулла Шерозий, Дарвеш Муҳаммад, Мир Саид Али, Қосим Али, Херавий сингари ўнлаб истеъдодли мусаввирларни тарбиялаганлигини ёзади. Унинг шогирдлари Бехзоднинг тасвирий санъат услубини давом етирганлари ҳам расмий маълумотлардан аён.

Ўзбекистонда ҳозирги замон таълим тизимининг пайдо бўлиши ХХ асрнинг биринчи чорагига тўғри келади. Россияда Октябр инқилоби сўзсиз унинг мустамлакаси ҳисобланган Туркистонга ҳам катта таъсир кўрсатди. Янги тузум ўзини кўрсатиш мақсадида эътибордан четда қолган чоризимнинг мустамлака ўлкаларига эътибор қаратди. Шу мақсадда у бир гуруҳ фан ва маданият вакиллари Туркистонга юборди. Шулардан бир гуруҳи Санкт-Петербург ва Москвалик рассомлар эдилар. Уларнинг бир қисми ижодий иш билан шуғуллансалар, айримлари ёшлар бадиий таълимига

ўз эътиборларини қаратдилар. Бу рассомлар Туркистоннинг йирик шаҳарларида бадий студиялар ташкил этдилар, ўз асарларининг кўргазмаларини ўтказдилар.

1918 йилда Тошкентда бадий коммуна очилади, бир йилдан кейин Самарқандда Туркистон ўлка бадий халқ мактаби ишга тушади. 1920 йилда Андижонда рангтасвир мактаби, Янги Бухорода санъат тўғараги ташкил этилди, мусулмонлар учун тасвирий санъат курслари очилди. Бир йилдан сўнг республикада бадий мактаб ва студиялар сони 29 тага етди ва унда шуғулланувчилар сони 500 кишидан ошиб кетди. 1921 йил кузида очилган бадий политехникумда 170 ўқувчидан 150 таси ўзбеклар эди.

1924 йилда Тошкент тасвирий санъат музейи қсшида бадий студия очилди.

Расм дарсларининг асосини натурага қараб расм ишлаш, мавзу асосида расм ишлаш, декоратив расм ишлаш, санъат ҳақида суҳбат ўтказиш машғулотлари ташкил этди. Бу дастурларда ўлкашунослик матери-аллари кўп бўлмасида, ҳар қалай ўз аксини топди, энг муҳими бу дастурда дарсдаги ўқитувчининг етакчилик роли катта эканлиги белгилаб қўйилди.

Мазкур назария юзасидан Россияда ҳам, Европада ҳам катта тортишув ва танқидий фикрлар билдириди. У бадий тарбия соҳасида ҳам салбий, ҳам ижобий рол ўйнади. Унинг салбий томони болалар ижодига раҳбарликни инкор этилиши ва педагогика назариясига зид йўл тутилганлиги эди.

Ижобий томони эса кўпроқ болалар тасвирий ижодига этиборни кучайтириш, болалар шахсига ҳурмат ва муҳаббат билан муносабатда бўлиш, педагогик ҳамкорликка йўналтирилган мустақиллик ва ижодни рўёбга чиқариш билан белгиланади.

1924 йилга келиб мактаб ўқув режаларида расм дарслари ўз урнини топмаган бўлса-да айрим рассомлар болалар тасвирий ижодини ривожлантиришга ҳаракат қилдилар. Ана шундай иқтидорли рассом график рассомлардан бири Искандар Икромов эди. У 1925 йилда «Маориф ва Ўқитувчи», кейин «Аланга» журналларида расм чизишга доир мақолалар елон қилди. 1932 йилга келиб унинг «Расм чизишни ўрганиш кўлланмаси», 1933 йилда эса «. Китоб ва журналлар қандай нашр этилади» албоми нашр этилди. 1935 йилда рассомнинг «Ҳарф ёзишни ўрган» китоби ҳам чоп этилди. Бу мақола ва китоблар ягона меҳнат ва политехника мактаблари •■ шаблари асосида яратилган «Расм» предмети дастурларига мос эди. Мазкур ишлар фақат умумий таълим мактаблари учунгина эмас, балки тасвирий санъат студиялари, клублар, ҳаваскорлик тўғарақлари, графикани мустақил ўрганувчилар учун ҳам аҳамингли бўлди.

1920 йилги ўқув режаларида санъатга доир ўқув предметларига гегишли ўрин ажратилмаган бўлсада, 1929 йилга келиб бу камчилик бартараф этила бошланди. Мактабларда махсус расм ўқув предметлари ўқитила бошланди. Лекин, Ўзбекистон мактаблари Россия мактаблари учун яратилган дастурлар асосида ишлай бошлади. Бу дастурлар маълум миқдорда Ўзбекистон шароитига мослаб локализацияланган эди. Шу муносабат билан Ўзбекистон халқ морифи комиссарлиги тегишли жойларга юборилган хатида

шундай дейилган эди: «Мажмуанинг мақсади унга тегишли материал мазмуни, мажмуа билан ишлаш методлари локализация қилинади. Ўқитувчи олдиндан ўлкашунослик материалларини тўплаб олган ҳолда, ўз тумани ҳаётига оид енг характерли жиҳатларни дастурга киритади».

Шу муносабат билан бошланғич синф «Расм ва лой иши» дастурига ўлка материаллари кирита бошланди. Улар теварак-атроф табиатига доир нарсалар, Ўзбекистон халқ амалий санъатига доир материаллар эди.

Тасвирий санъат предмети методикаси шаклланишида 1934 йилда Тошкентда, кейинчалик Республикамизнинг ҳар бир вшюят марказларида ташкил этилган «Марказий бадий тарбия уйлари» катта рол ўйнади. Бу тарбия уйлари ўқувчиларни бадий жиҳатдан тарбиялашга оид дастурий ва методик материалларни ишлаб чиқди.

Бадий тарбия уйларида бошқа шўьбалар билан бир қаторда тасвирий санъат шўьбаси ҳам бўлиб, унда уч йиллик тасвирий санъат студияси ҳам ташкил этилган эди.

Бу бадий тарбия уйидаги иккинчи шўьба болалар расмларининг кўригини ташкил этиш билан шуғулланган. Учинчи шўьба эса ниҳоятда серқиррали бўлиб, унинг асосий вазифаси болалар билан уасм дарсларида иш олиб борувчиларга методик ёрдам кўрса-тишқсобланарди. Шунингдек, бу шўьба қуйидаги ишларни ҳам олиб борган:

- тасвирий санъат студиялари учун машгулотлар дастурини ишлаб чиқиш;
- мактаб тасвирий санъат тўгараклари учун машгулот мавзуларини ишлаб чиқиш;
- 1-6 синфларда расм машгулотларининг мазмуни ва мавзуларини ишлаб чиқиш;
- 1-6 синфларда расм дарсларининг аҳволини ўрганиш ва ўқитувчиларга методик ёрдам кўрсатиш;
- шаҳар мактабларининг расм ўқитувчилари учун семинарлар ташкил этиш;
- Республика вилоятларидан келган ўқитувчилар ва тўгарак раҳбарлари учун семинарлар ташкил этиш ва уларга тегишли ёрдам кўрсатиш.

1936 йилдан бошлаб Республика миқёсида юзага келган пионер уйи ва саройлари таълим-тарбия, оммавий-бадий, техникавий, табиатшунслик каби бир қатор иш шакллари ўзида мужассамлаштирган муассаса эканлигини кўрсатди. Натижада, бадий тар-бия уиларининг вазифалари ана шу пионер уйлари ва саройларига олиб берилди. Собиқ пионер уйи ва саройларининг сони йилдан-йилга ошиб бориб, сифат жиҳатдан янги мазмун кашф эта бошлади.

Республикамиз учун тайёрланган ва нашр этилган дастурлар мазмуни ва вазифаси жиҳатидан Россия мактаблари учун тайёрланган дастурдан деярли фарқ қилмаган, лекин унинг ҳамма бўлимларида маҳаллий шароит ва материаллар маълум миқдорда ҳисобга олинган эди. Хусусан, нарсага қараб расм чизиш дарсларида Рес-публикамизга хос бўлган предметлар ва табиат

маҳсулотлари, де-коратив ишлар бўлимида ўзбек амалий санъат намуналарини чиз-дириш тавсия этилган эди.

1939 йилларда мактабларда расм дарсларининг асосий вазифаси ўқувчиларда тасвирий малакаларни ўстириш, кўпроқ расм чизишга ўргатишдан иборат бўлиши лозим деб топилди. Шунинг учун ҳам расм дарсларида тарбиявий томонларга етарлича эътибор берилмади.

Иккинчи жаҳон уруши йилларидава қисманундан кейинги йилларда ҳам расм дарсларининг вазифалари ўзгарди, унинг мазму-ида таълимданкўратарбиявий жиҳатлар кучайтирилган бўлиб, унда Асосий эътибор ватанпарварлик ва байналминал тарбияга қаратилди. 1950-60 йиллар давомида тайёрланган ва нашр этилган дастурларда «Расм» ўқув предметининг вазифаси урушга қадар тузилган дастурлардан фарқ қилди.

1953 йилда нашр этилган дастур «Расм солиш» деб номланиб у ўқувчиларни тарбиялашда катта рол ўйнаши таъкидланган бўлса, 1956 йилда нашр этилган «Расм» дастурида эса бу предметнинг вазифаси ўқувчиларни эстетик жиҳатдан тарбиялаш вазифасига хи змат қиладиган ва ўқувчиларни ҳар томонлама камол топти-ришга ёрдам берадиган ўқув предметларидан биридир деб кўрсашди. 1958-59 ўқув йилига келиб, ўқув режасида расм чизишга ажратилган соатларошди вау 1-6 синфлардақафтасига 1 соатдан ўқитила боғдланди.

Умуман олганда, 50-йилларда Республика ҳукуматитомонидан мактабларда расм предметининг ўқитилишига бўлган эътибор кучайди. Бу авволо мактаблар учун ўқитувчи кадрлар тайёрлашда ўз мксинитопди. Маълумки, мактабда бадий таълимни ривожланириш кўп жиҳатдан педагогик кадрлар тайёрлашга боғлиқ эди. 1950 йилларда бу масала билан Самарканд ва Тошкент бадий билим юртларини бирлаштириш натижасида ташкил топган бадий билим юрти шуғуллана бошлади. Бу бадий билим юрти халқ хўжалигини, хусусан умумтаълим мактабларини юқори малакали кадрларга бўлган еҳтиёжини қондира олмаса-да, мактабларда расм ўқув предметларнинг ўқитилишини сифат жиҳатидан яхшилашга маълум микдорда таъсир кўрсатди. Бу таъсир мактаблар билан бир қаторда, мактабдан ташқари олиб бориладиган семинар, конференция, йиғилишларда ҳам ўз ифода-сини топди. Шунингдек, бадий билим юртини битириб чиқувчилар мактабларда ташкил этилган кўргазмаларда ҳам иштирок этдилар.

1964-70 йилларда кадрлар тайёрлаш бошқа йўналишларда амалга оширилди. Бу даврда бошланғич синф методикаси факултетларида «Бошланғич синф ва тасвирий санъат ўқитувчиси» мутахассислиги бўйича кадрлар тайёрланди. Бундай йўналишлардаги, мутахассислар Тошкент, Урганч, Қарши, Наманган педагогика институтларида тайёрланди. Кейинчалик бу йўналиш ўзини оқла-магач, яна Тошкент ва Бухоро педагогика институтларида бадий-графика факултетлари очилди.

1970 йилда тасвирий санъат ва чизмачилик ўқитувчиси мутахассислиги бўйича Тошкент ва Бухоро педагогика институтлари билан

бир қаторда Андижон, Каттакўргон, Самарқанд, Хива, Хўжайли, Шаҳрихон педагогика билим юртларида ҳам кадрлар тайёрлана бошланди.

1980 йил бошларида тасвирий санъат ўқитувчиси ихтисослиги бўйича тайёрланган кадрлар сони 800 кишидан ортди. Бу фақат Ўзбекистон умумий ўрта таълим мактабларининг тасвирий санъат ўқитувчиларига бўлган эҳтиёжларини яқин йилларда қондириш мумкинлигини билдиради эди.

1965 йилдан бошлаб Педагогика фанлари илмий тадқиқот институтининг эстетик тарбия бўлимида тасвирий санъат ўқитиш методикаси бўйича олиб борилаётган ишларни тартабга солиш мақсадида дарслик яратишга киришилди. 1970 йилдан бошлаб мактабларда институтнинг тасвирий санъатни ўқитиш муаммоси юзасидан эстетик тарбия шўъбаси қошида Тошкент ва Бухоро педагогика институтларининг ўқитувчилари, Ушинский номидаги ўқитувчилар малакасини оширишга қайта тайёрлаш Марказий институти ва вилоят ўқитувчилари малакасини ошириш институтининг методистлари, Ўзбекистон маориф вазирлигининг методистлари, аспирант-тадқиқотчи сифатида илмий-тадқиқот ишларини олиб бордилар. Мазкур масалалар билан бир қаторда мактаб тасвирий санъат ўқитувчилари ҳам шуғулландилар.

Тасвирий санъат ўқитувчиларининг маҳоратини ошириш ва илгор педагогик тажрибаларни ташвиқот қилишда Республика миқёсида ўтказилаётган семинар ва конференциялар катта рол ўйнади.

1969 йилда эстетик тарбияга бағишланган Республика семинар кенгаши 1970 йилга келиб анъанавий Республика конференцияга айланди ва у ҳар йили галма-галдан Республикада вилоятларида ўтказиб турилди. Самарқанд, Жиззах, Хоразм, Бухоро, Наманган, Андижон конференцияларида ўқитувчи, тарбиячи, халқ маорифининг раҳбар ходимлари билан бир қаторда илмий ходимлар, методистлар ҳам маърузалар билан иштирок этдилар. Маърузаларда долзарб масалаларни кўтариб чиқдилар. Бундай илмий-амалий конференциялар фақат Республика миқёсида эмас, балки вилоят, шаҳар, туман миқёсида ҳам ўтказиб турилди.

Ўзбекистон вазирлар маҳкамасининг 1966 йил 31 декабр қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Вазирлар кенгашининг 1967 йил 22 мартдаги фармойиши асосида Ўзбекистон мактабларидаги таълим мазмунини аниқлаш бўйича комиссиялар тузилди. Бошқа фанлар қатори мактабларда тасвирий санъат бўйича ҳам комиссия ишлади. Бу комиссияга мактаб ўқитувчилари, халқ маорифининг ходимлари, методист, илмий ходим, рассом, санъатшунослар жалб этилди. «Тасвирий санъат» деб номланган янги дастур лойиҳаси шу вақтгача амалда қўлланиб келинган «Расм» предмети асосида Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институтида яратилди.

Уни тузишга юқорида қайд этилган қарор асос бўлди:

а) мактабда таълимнинг мазмуни ва стратегиясини фан, техника ва маданият тараққиётининг ҳозирги даражасига мос келтириш;

б) мактабда таълим ва тарбияни ҳаёт билан, меҳнат билан боғланишини янада мустаҳкамлаш;

в) бир-бирига боғлиқ бўлган ўқув фанлари ўртасида алоқа ўрнатиш. Бу орқали ўқитиш самародорлигши ошириш, зарур билимларни эгаллашда болаларнинг билиш ва фикрлаш қобилиятларини ўстиришга ёрдам бериш;

г) ўқувчиларнинг ўқув машғулоти ва мустақил ишларининг кенгайтирилиши, уларни ортиқча иш билан банд қилмаслик ва хоказолар.

Шунингдек, дастурни тузишда қуйидаги томонлар ҳам ҳисобга олинди:

а) сўнги йилларда яратилган Ўзбекистон тасвирий санъати асарларидан кенг фойдаланиш;

б) бошланғич таълимни 1-3-синфлар билан чەгараланиши муносабати билан бошланғич ва 4-6-синфларда тасвирий санъати машғулоти мазмунига аниқдик киритиш;

в) замон талаблари асосида тасвирий санъат предметинини вазибаларини аниқлаш;

г) натурадан расм чизиш дарслари учун ўзбек халқининг ҳаётида кенг қўлланиладиган нарсалар ва истеъмол буюмларидан кени

фпйдгшаниш;

д) декоратив расм дарсларида ўзбек халқ амалий санъати намуналаридан чизиш учун тавсия этиш.

1967-68 ўқув йилдан бошлаб янги дастур лойиҳаси Республикамининг Наманган, Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Хоразм илоятлари ва Тошкент шаҳрининг қатор мактабларида синаб кўрилди. Ўзбекистон Маориф вазирлиги ва Ўзбекистон педагогика фанири илмий-тадқиқот институтининг текширувлари натижасида янги таълим мазмуни кўпчилик ўқувчилар томонидан яхши ўзлаштрилмаётганлигини кўрсатди. Шунингдек, дастурдаги бадий қуриш-ясашга доир материаллар эса ўқувчилар кучига мос эмас-иғи ҳам маълум бўлди. Шунинг учун бу бўлим кейинги йилларда дастурдан чиқариб ташланди.

Янги дастур ўқувчиларнинг эстетик тарбиясига алоқадор бўлган ташкилотлар муассаслар, уюшмаларнинг фаолиятини қуйидаги йўналишларда фаоллаштиришни назардатутганэди:

а) ҳар йили мантазам равишда ўқувчилар расмлари республика кўргазмаларини ўтказиш;

б) тасвирий санъат бўйича олиб борилаётган илмий-тадқиқотлар кўламини кенгайтириш натижасида мактаб тўғараклари, санъат мактаблари, педагогика билим юртлари ва институтлари учун бир қатор дастур, дарслик, қўлланма ва тўпламлар тайсрлаш ва нашр этиш;

в) умумий таълим мактабларида йирик рассомлар асарларидан кўчма кўргазмалар ташкил этиш;

г) Ўзбекистон рассомлар уюшмаси қошида ўқувчилар эстетик тарбияси бўйича комиссия ташкил этиш.

Кейинчалик янги дастурлар асосида Р.Ҳасановнинг «Бошланғич синфларда тасвирий санъат дарслари», «Биринчи синфда тасвирий санъат

дарслари», «Иккинчи синфда тасвирий санъатни ўқитиш», «Учинчи синфда тасвирий санъат дарслари», «Мактабда тасвирий санъатни ўқитишни такомиллаштириш йўллари» номли методик қўлланмалари чоп этилди. Ўзбекистон мактабларида тасвирий санъатни ўқитишга доир Республикада биринчи бор «Ўзбек мактабларида бадиий таълим ва тарбиянинг методикасослари» номли монография Р.Ҳасанов муаллифлигида тайёрланди ва «Фан» нашриёти томонидан нашр этилди. Будаврларда Р.Ҳасановнинг «Тасвирий санъат», «Ўзбекистон тасвирий санъати тарихи» номли факултатив машғулотлар дастурлари биринчи бор ишлаб чиқилди ва мактабларга етказилди.

Мустақиллик даври тасвирий санъатининг ривожланиши.

Бундан 29 йил муқаддам-1991 йилнинг 31 августида халқимиз ҳаётида тарихий туб бурилиш юз берди: Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат деб эълон қилинди. Шу тариқа ватандошларимизнинг авлод-авлодлари қалбида асрлар давомида яшаб келган орзу ва армон-мустақиллик, эркинлик, ўз тақдирини ўзи белгилаш ҳуқуқи ҳақиқатга айланди. Фақат 24 йил бурун биз бошимизни тик тутиб, ҳеч нарсадан ҳадиксирамай, ҳайикмай, бор овоз билан миллий эркинлигимиз тўғрисида гапириш имкониятига эга бўлдик. Шунинг ўзи истиқлолнинг илк ҳаётбахш маънавий самараси эди.

Истиқлолни тарихий тараққиётнинг ўзи заруриятга айлантириб қўйди. Бу зарурият омиллари Республикамиз Президенти Ислам Каримовнинг халқ орасида келгуси ривожланишимиз дастурлари тарзида ҳақли равишда баҳоланиб, кенг тарқалган «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли», «Ўзбекистон келажаги буюк давлат», «Янги уй қурмай эскини бузманг», «Тарихий хотирасиз келажак йўқ», «Ўз йўлини топган юрт», «Юксак маънавият енгилмас куч» ва бошқа кўплаб асарларида атрофлича шарҳлаб берилган.

Истиқлол биз учун тарихий зарурият, нэгаки у бизга мустақил, миллий давлатга хос бўлган ижтимоий-сиёсий, маънавий камолот ва тараққиёт йўлини топишимизга имконият яратди. Истиқлол туфайли Ўзбекистон ўз ҳудудига, Конституциясига, чинакам байроғига, гербига, мадҳиясига, мустақил иродали ва қатъиятли президентига эга республика бўлиб қолди. Унинг беҳисоб ер ости ва ер усти бойликлари-ўзиники. Тарихи, маънавий-ижтимоий қадриятларини ўзгалар кўзи ва манфаатларидан келиб чиқиб эмас, балки ўзи виждонан қайта баҳолайди ва ўрганади.

Истиқлол Ўзбекистон қаддини тиклади. Ўзбекистоннинг мустақил ривожланиш йўлини бугунга келиб жаҳоннинг юзлаб мамлакатлари тан олди. У билан дипломатик даражада мустақил, икки ёқлама ва кўп томонлама сиёсий, иқтисодий, маданий алоқалар ўрнатаётган давлатлар сони кун сайин кўпаймоқда. Ўзбекистон бугун БМТ ва бошқа кўпгина нуфузли ҳалқаро ташкилотлар ва форумларнинг ҳақиқий тенг ҳуқуқли аъзоси. У дунё миқёсида аввало суверен демократик давлат ва айни пайитда халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъекти сифатида иш юритмоқда. Истиқлол уни худди шу тариқа қайта яратмоқда.

Истиқлол сиёсий ва маънавий уйғониш соҳаларида катта ютуқларни инъом этди. Ҳалқимиз ўзини сиёсий ва маънавий мустақиллигини тобора аниқроқ тушуниб етмоқда. У эски мафкуранинг ва мутелик психологиясининг кишанларидан тозаланиб, ўз тарихига, ҳозирги куни ва истиқболга бошқача кўз билан қарамоқда. Миллий-маънавий қадриятларимизни тиклаш ва ривожлантириш йўлидан бормоқда. Наврўз байрами, асрий анъаналарга эга миллий урф-одатлар, диний байрамлар нишонланадиган бўлди. Шўро мафкураси инкор этган тарихий қадриятлар, сиймолар, манбаълар, маданий бойликлар қайта тикланилди. Амир Темур, Бобур, Аҳмад Яссавий, Ат-Термизий, Баҳовуддин Нақшбанд каби улуғ сиймоларнинг тақдири, ҳаёти, мероси маънавиятимизга қайтарилаётгани истиқлолнинг бебаҳо ғалабаларидир.

Ҳозирги кунда олдимизда турган жиддий вазифалардан бири ижтимоий воқеалик тараққиётининг қонуниятларига амал қилинган ҳолда мафкуравий қарашларнинг янги тизимини ишлаб чиқиш, уни халқ қалби ва онгига сингдириш тадбирлари устида меҳнат қилишдир. Айниқса, фан, маданият, адабиёт ва санъат номоёндалари бугунгидан кўра фаолроқ ишлари, истиқлолнинг ижтимоий-инсонпарварлик моҳиятини тадқиқотларда, асарларда чуқур, таъсирчан очишлари, истиқлолнинг янги мафкурасини яратишга ҳар бир зиёли ўзини муносиб ҳиссасини қўшишга интилмоғи керак. Янги мафкурага, истиқлолнинг йўли ва йўналишларига қалб ва иймондан эътиқод тарбияси кўп нарсани хал қилади. Инсон ичидан маънавий мустаҳкам бўлса, унинг ҳаётидаги йўли, ҳам ишончли бўлади. Тарихий чорраҳани илк босқичини ўтаётган ўлка ва халқнинг янги дунёқараши, маънавиятини шакллантириши фан ва ижод аҳли учун илҳомбахш вазифаларидандир.

1991-2015 йиллар ичида Мустақил Ўзбекистонни барча соҳаларида ривож топишда айниқса маънавий-маданият ва маърифатнинг юксалиши катта қадам бўлди. Шу ерда айниқса 24 йиллик ичидаги маънавият соҳасида бўлган янгиликларини кўриб чиқиш ўринли деб бўлади.

1991 йилда «**Ҳамар халқаро алоқалар**» маркази ташкил этилди. Унинг вазифаси Республикада ва ҳорижда кўрғазмалар, ярмаркалар ва ким ошди савдоларни ташкил қилиш шаклида бадий меросни ва ҳозирги тасвирий ҳамда амалий безак, ҳайкалтарошлик санъатларининг амалиётини оммалаштириш. Бадий салон ҳуқуқлари асосида санъат асарларини сотишни амалга оширади.

1993 йилда «**Ўзбекистон халқ анъаналари ва санъати**» маркази ташкил этилди. Унинг фаолияти тасвирий ва амалий безак санъатини ривожлантириш, Республикада ва чет элларида маданий меросни тарғиб қилиш ҳамда кўрғазмаларни ташкил этиш бўлиб, ҳозирда у марказ томонидан катта ишлар қилинмоқда.

1997 йил 23 январда **Ўзбекистон Бадий Академиясини** ташкил этиш ҳақидаги фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 11 мартдаги «Ўзбекистон Бадий Академиясининг фаолиятини ташкил этиш» тўғрисидаги қарори эълон қилинди.

Бадий Академия истеъдодли ижодкор ёшларни, юксак малакали рассомлар, дизайнчилар, меъморлар, амалий санъат усталари ва санъатшуносларни тарбиялаш учун замин берди.

Ўзбекистон нафақат маҳаллий ижодкор рассомларнинг балки, чет элларда энг юксак ва профессионал даражадаги рассомларнинг бадий кўргазмаларни ташкил этиш марказига айланди.

Дастлаб Ўзбекистон Бадий Академиясининг раҳбарлари таркиби тайинланди, 21 нафар фахрий аъзолар сайланди. Шулардан Ўзбекистон Бадий Академиясининг ҳақиқий аъзолигини халқ рассомларидан, амалий санъат усталаридан кулоллар Шариф Азимов, Акбар Рахимов, Худойберди Ҳақбердиев, Шарофиддин Юсупов, миниатюрачи-рассомлар Ниёзали Холматов, Ўзбекистон Бадий Академиясининг фахрий аъзолигига наққош-рассомлар Саидахмад Махмудов, ганчкор Махмуд Усмоновлар бўладилар.

Академия таркибида муассасаларнинг тегишли тармоқлари бўйича фаолияти асосида йўналишлари мувофиқлаштирилиб туришга даъват этилган, академик-котиблар раҳбарлик қиладиган бешта бўлиб, рангтасвир ва графика, хайкалтарошлик дизайн, амалий санъат ва санъатшунослик бўлимлари ташкил этилди.

Авваллари бошқа идоралар тизимига кирадиган қатор муассаса ва ўқув юртлари Ўзбекистон Бадий Академияси таркибидан ўрин олди. Академия тизимида академик ўқув юртлари тармоғи ташкил этилди. Чунончи Камолiddин Бехзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институти, Республика бадий коллежи, барча вилоятларда тасвирий ва амалий санъат академик лицейлар ташкил қилинди.

Ушбу ўқув юртларининг ҳаммаси юксак малакали мутахассисларни тайёрлашга доир оптимал дастури тайёрланди. Истеъдодли рассомлар ва усталарни излаб топиб уларга шарт-шароитлар яратилди.

Ўзбекистон Бадий Академиясининг муассасаларидан бири бўлмиш Санъатшунослик илмий-тадқиқот институтида амалий санъат турлари бўйича ҳам катта илмий тадқиқот ишлари олиб бориляпти. Институтда аспирантура ва докторантура шунингдек «театр санъати», «муסיқа санъати», «тасвирий санъат» ҳамда шу қатори амалий санъат ихтисосликлари бўйича номзодлик ва докторлик диссертацияларини ёклашга доир ихтисослаштирилган илмий кенгаш ишлаб чиқилмоқда.

1997 йилда Камолiddин Бехзод номидаги Миллий Рассомчилик ва Дизайн институти ташкил этилди. Унда тасвирий санъат дастохи, монументал ва театр декорацияли рангтасвир, кино ва телевидение рассомлари, китоб ва музейшунослик, амалий-безак санъати, амалий графика, интерьер ва ускуналар, меъморчилик ёдгорликларини таъмирлаш, меъморчилик нафис безаклари, кулолчилик, малака ошириш, сиртдан ўқиш бўлимлари, ва шунингдек хорижлик талабалар учун ҳам таълим олиш имкониятлари яратилган.

1997 йили Ўзбекистон Бадий Академиясининг махсус жамқармаси ташкил этилди. Унинг вазифаси Ижодий ходимларнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатидан ҳимоя қилишни таъминлашдир. Бадий кўргазмалар дирекцияси

1959 йилда ташкил топган эди. У музей муассасаси мақомига эга бўлиб унинг таркибига бадий бойликлар фонди –13000 та тасвирий ва амалий-безак санъати асарларини ўз ичига олади, ишлаб чиқариш бўлимлари–кўргазмаларни комплекслаш ва ташкил этиш , асарларни сақлаш ҳамда таъмирлаш ва марказий кўргазмалар заллари киради. Ўзбекистон ва хорижда кўргазмаларни ташкил этиш дирекциясининг асосий вазифаларини ташкил қилади.

Республикамизда таълим-тарбияга ва жаҳон стандартлари талаблари даражасида бўлишга эътибор берилган. Ўзбекистон Республикасининг Олий мажлисининг IX сессиясида Президентимиз И.Каримовнинг «Баркамол авлод-Мустақил Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» мавзусидаги нутқи ва бу сессияда қабул қилинган «Таълим тўқрисидаги қонун», «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамасини-«Академик лицейлар ва касб ҳунар колледжларини ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини бошқариш» тўғрисидаги қарорлар қабул қилинди.

Шулардан келиб чиққан ҳолда 1997 йил айрим вилоятларда тасвирий ва амалий санъати лицейлари ташкил қилинди:

1. Андижон тасвирий ва амалий санъат лицейи-интернати
2. Бухоро тасвирий ва амалий-безак санъат лицейи
3. Қашқадарё тасвирий ва амалий-безак санъат лицейи
4. Қорақолпоқистон Республика тасвирий ва амалий-безак санъат лицейи
5. Навоий тасвирий ва амалий-безак санъат лицейи
6. Наманган тасвирий ва амалий безак санъат лицейи
7. Самарқанд тасвирий ва амалий безак санъат лицейи
8. Сирдарё тасвирий ва амалий –безак санъат лицейи
9. Хоразм тасвирий ва амалий –безак санъат лицейи ва қабилар очилди.

1997 йил майида Тошкентда бўлиб ўтган XII Халқаро кинофестиваль доирасида Ўзбекистон Бадий Академияси биринчи академиклари ишларининг кўргазмаси уюштирилиб турли мамлакатлардан ташриф буюрган кўплаб санъат арбоблари уни томоша қилишга муваффақ бўлдилар.

1997 йил якунларига кўра Ўзбекистон Бадий Академияси олтин ва кумуш медаллар, Академия дипломлари билан тақдирландилар. Ҳозирги пайтда академия тизимида Япония, Иордания, Греция ва бошқа мамлакатлардан келган мутахассислар аспурантурада бакалавриатура ва магистратурада таҳсил олишмоқда.

Мустақил Ўзбекистонда санъатнинг жаҳон маданиятининг ҳазинасини бойитишда муҳим ўрин тутиб келмоқда. Германия, АҚШ, Италия, Франция ва Буюк Британияда «Ранг тасвир ва саноъат дизайни» ихтисоликлари бўйича бакалавриатура, магистратурада таълим олиш ва амалиётдан ўтиш учун Ўзбекистон Президенти грантини олиш юзасидан танловларнинг ўтказилиши Академик ўқув юртлари учун муҳим воқеа бўлди.

1997 йил март ойида Ўзбекистон Бадий Академияси тассаруфидаги рассомлик коллежи амалий санъат гуруҳи талабалари Покистоннинг

Исломобод шаҳрига ижодий сафар қилдилар. Исломобод шаҳрининг кўкаламзор масканида жойлашган «Халқ мероси», «Лок вирса» музейида Ўзбекистон галерияси ташкил қилинди.

Мустақиллик тўйи арафасида «Шарқдан келган зиё» шиори остида кўргазма ташкил этилди. Бу кўргазма икки буюк бобоколониимиз юбилейига бақишланиб, Санъатшунослик илмий тадқиқот институтида очилган бўлиб, ушбу кўргазмага таниқли ижодкорлар яратган ранг тасвир, хайкалтарошлик, кулолчилик ва халқ амалий санъати асарлари кўйилди. Мазкур кўргазмада Малик Набиев, Жавлон Умарбеков, Азиза Маматова каби кўплаб ўзбек рассомлари қатори шунингдек ҳиндистонлик Аҳмад Сафаров, мисрлик Саид ал Хазар, АҚШлик Ричард Дан, туркменистонлик Кубон Маредовнинг Аҳмад Фарғонийга бағишланган асарлари ҳам ўрин олди.

Мустақиллик шарофати билан юзага келган муҳим ўзгаришларидан яна бири бу ҳозирги замонда тасвирий ва амалий санъатга оид илмий тадқиқот ишларнинг аввалига нисбатан кўпроқ фоизда давлат тилида бажарилганлигидир. Жумладан, бу вазият мустақиллик йилларида тасвирий ва амалий санъат олимларимиз муаллифлигида нашр этилган монография, дарсликлар, ўқув қўлланмалар, альбом ва илмий мақолаларда ўз аксини топа бошлади. Айнан шу даврда улар ўзбек, рус, инглиз, француз, немис, араб ва бошқа тилларда ҳам чоп этилаёпти. Шулар жумласидан, «Ўзбекистон санъатшунослик муаммолари», «Санъатшунослик ниҳоллари», «Санъат тарихини даврлаштириш муаммолари», «Бухоро Шарқ дурдонаси», «Хива минг гумбазлар шаҳри», «Амир Темур даврининг меъморий кошонаси», «Ғиждувон кулолчилиги санъати», «XX аср Ўрта Осиё ранг тасвири: ўз-ўзини англаш муаммолари» ва ҳақозо мақолалар мажмуи, шунингдек П.Зоҳидовнинг «Меъмор олами», М.Набиевнинг «Рангшунослик», «Ўзбек халқ амалий санъати», изоҳли луқати, «Ёшларга ҳунар ўргатишнинг миллий анъанавий асослари», А.Эгамбердиевнинг «Раҳим Аҳмедов», Ш.Асқаровнинг «Меъморий танқидчилик». Б. Бойметовнинг «Портрет қаламтасвири», «Қаламтасвир», «Пластик анатомия», «Чизматасвир» ва бошқа китоблари «Тасвирий санъат технологияси ва нусха кўчириш» мисол бўла олади.

Шу ерда яна эътиборга лойиқ далил-авваллари ўзбек тилида илмий тадқиқот ишларининг бажарилиши олимларимиздан катта жасорат талаб қилган бўлса, эндиликда номзодлик ва докторлик илмий ишлар ўзбек тилида ёзилиб ихтисослашган Илмий Кенгашда ҳимоя қилинмоқда. Олимларимиз миллий санаътимизни тарқиб этиш учун Америка, Франция, Япония, Германия ва бошқа давлатларда илмий мақолалар, китоблар, альбомлар чоп этишмоқда. Германияда ўтказилган Ўзбекистон маданияти кунларига бадий меросимиз ва ҳозирги санъатга бағишланган маҳсус материаллар туркуми тайёрлаш ва немис тилидаги «Санъат» журналида эълон қилинди.

1997 йил Ўзбекистон Бадий Академиясининг «САНЪАТ» журнали ташкил этилди. Журналнинг мақсади Ўзбекистон ва Марказий Осиё санъатлари тарихи ва Ўзбекистон Бадий Академиясини тарғиб қилиш ҳамда оммалаштириш, жаҳон санъатининг энг яхши ютуқлари билан

таништиришдир. Бадий Академиянинг «Санъат» журнали рангли суратлар, ранг-баранг мақолалар билан чоп этилмоқда. Мазкур журнал уч ойда бир марта; ўзбек, рус, ингиллиз тилларида чоп этилади. Журналда «санъат тарихи, замонавий бадий жараён, халқ амалий безак санъати, мусиқа ва театр, халқаро алоқалар рукнлари остида санъатшунос олимларнинг мақолалари чоп этилмоқда.

1998 йилда Германияда чиқадиган «ВОСТОК» журналы Республикамиз санъатига бақишлаб мазкур сон эълон қилди. Ушбу нашр «Ўзбекистон санъати анъанавий ва замонавийлик» деб номланган, унинг саҳифаларида мустақил юртимиз санъати ва маданиятига доир мақолалар, суҳбатлар, фотосуратлар ўрин олган. Ушбу журналнинг бош муҳаррири Бритта Волонченвебер хоним «Ўзбек замоний тасвирий санъати ўз тарихи сингари ва серқирра бой номли мақоласида ўлкамизнинг маданияти ва санъати ҳақида фикр юритади. Мақоланинг «Жавлон Умарбеков олами», «Ҳаким Ибрагимов ранглари», «Акмал Икромжонов фалсафаси», «Акмал Нур умиди» деб номланган бобларида эса ижодкорларнинг гўзаллик оламига саёҳат қиласиз.

3. Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг тасвирий санъатда эришилган ютуқларни ўрганишнинг илмий-назарий асослари.

1990 йиллар Ўзбекистон тасвирий санъати ривожига янги босқич бошланди. Бу нафақат объектив зарурият туфайли тузилиши ислоҳ қилинган Рассомлар уюшмаси ва унинг негизида ташкил топган Ўзбекистон Бадий Академияси, балки бу йиллардаги бадий жараён моҳиятига, унинг ўрганилишига ҳам таалуқлидир.

Бозор иқтисодиёти муносабати билан юз бераётган жараёнлар авваллари санъатида ҳақиқатан ҳам боқимандалик кайфияти ҳукм сурганини тобора ойдинлаштирмоқда. Мустамлака ва қизил «империя» даврида маънавий ва маданий меросни ўрганиб, асраб-авайлаш масаласига юзаки, муносабатда бўлиб, синфийлик нуқтаи-назаридан қараб келинди. Қоғозларда ва оғизда асраб-авайлаш ҳақида гап бордию, лекин амалда қанчадан-қанча меъморлик обидалари бузилиб ташланди: Бухоро, Самарқанд, Шаҳрисабз, Қўқон каби шаҳарлар вайрон қилинди, не-не санъат турлари, санъат асарлари, хунарлар, урф-одатлар, байрамлар, маросимлар барҳам топди. Шунини айтиб ўтиш лозимки, шўро даврида ижодкорлар асосан мафкура асосида, партия илгари сурган ғояларни халқ онгига сингдирувчи қурол сифатида фаолият кўрсатар эдилар. Шу жумладан рассомлар ҳам турли ғоявий-сиёсий тадбирларга буюртма асосида бажариладиган ишларга алоҳида эътибор беришга мажбур эдилар. Кўпгина кўргазма залларини ана шундай давр руҳи билан суғорилган катта-катта ҳажмдаги ишлар эгаллаганди.

Мустақиллик мана шу маъшум емирилиш жараёнининг олдини олди, ҳамда маънавий қадриятлар, анъаналар, илмий ва маданий меросни сақлаб қолиш ва ўрганиш ва демократик йўналишда ривожлана бошлаган жамиятимизга ҳизмат қилдириш учун кенг йўл очиб берди, моддий-

ижтимоий шарт-шароит яратди. Шу билан бирга мустақиллик даври ва бугунги бозор иқтисодиёти жараёни ижодкорни ҳам олдиндан ҳамма нарсани ҳисоб-китоб қилиб, ҳалол йўл билан обрў орттиришга ундамоқда.

Шундай экан бу мураккаб жараёнда фақат жисмонан ва ақлан кучли, тадбиркор, ишбилармон, кечаю-кундуз бутун вужудини, қалбини барча руҳий ва жисмоний имкониятларини ишга солиб ҳаракат қилган шахсгина бирор натижага эришади.

Рассомлар ижодига, умум ижодкорлар изланишларига шу нуқтаи назарда ёндошсак, боқимандалик давлат буюртмаси, баландпарвоз гаплар, мағрурланишлар, ўзига зеб беришлар даври ўтиб кетди. Энди фақат ҳақиқий таланти, бўлсагина, уни тарбиялаш, вояга етказиш, барча имкониятларни ишга солиб, истеъдодини юзага чиқаришга ёрдам берадиган замонлар етиб келди. Зеро, бозор иқтисодиёти муносабати билан жамият ҳаётида юз бераётган ўзгаришлар ва турланишлар рассомлар ижодига сезиларли таъсир қилди. Ижод йўлига тасодифан кириб келганлар ўз-ўзидан бу соҳадан четлашмоқдалар. Бундан кейин ҳар бир соҳада ва айниқса ижодда фақат шу соҳанинг фидойийлари, ўз фикри-зикри, дил амри билан иш юритадиган инсонларгина қолиш табиий ҳол.

Бу табиат қонуни десак ҳам бўлади. Уни инкор қилиб бўлмайди. Фақат шу кунда мавжуд бўлган бадиий қадриятлар, талантлар, ижодий интелектуал кучлар улар яратган дурдоналарни сақлаб қола билиш даркор. Бу йўналишда ҳозирги пайтда бир қанча ишлар қилинмоқда. Масалан: «Марказбанк» томонидан кўпгина ишлар сотиб олинмоқда, уларнинг каталоги мунтазам равишда чоп-этиш ишлари аста-секин йўлга қўйилмоқда. Президент девони ҳузуридаги ҳалқ академияси кўплаб рассомлар ишларини харид қилиб олди ва хоказо.

Шундай қилиб, Ўзбек миллий тасвирий санъати номоёндаларининг профессионал санъат турларини эгаллаш ва яратиш ана шу 24 йиллик-истиклол даврини ташкил этди. Шу даврдан бошлаб тасвирий санъатнинг профессионал дунёвий турларини эгаллаш ва ривожлантириш даври бошланди. Шу ерда айтиб ўтиш зарурки, тарихан учрамаган миниатюра, деворий монументал тасвир, халқ амалий ва безак санъатлари билан чэгараланган Европа услубидаги мусаввирлик сирларини эгаллаб, бу соҳани ҳам маънавий мулкига айлантира бошлади. Барча шаклланиш ва улғайиш жараёнларида содир бўладигандек, бу давр ўзбек тасвирий санъатида ҳам бошқа халқлар тасвирий санъат тарихида учраган турли-туман/натуралистик тасвирлашдан авангардизмгача Ғоявий услубий изланишлар, тажрибалар давом этиб, реалистик ва романтик тасвирий принциплари йилма-йил мустаҳкамланиб, чуқурлашиб бормоқда.

Бу даврнинг мантиқий давоми ва жаҳон тасвирий санъатида юз бераётган шаклий ва услубий изланишлари Ўзбек тасвирий санъатида қарор топтириш кучайтириш даври истиклол даври билан изоҳланиши мумкин. Бунда Ж.Умарбеков, Б. Жалолов, М. Тўхтаев, В. Охунов, Алишер Мирзаев, А. Икромжонов, Акмал Нур, А. Нуриддинов, Абдували Мўминов ва бошқа

катор истеъдодли рассомларнинг эркин ижодий фаолияти катта аҳамият касб этмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, тасвирий санъат тарихини биринчидан миллат ҳаёти ва тақдири билан боғлиқ ижтимоий ходиса сифатида, иккинчидан, санъатининг объектив тараққиёт йўлини ифодаловчи специфик жараён тарзида, учинчидан, айрим рассомларнинг Ўзбекистон санъати тарихида тутган ўрни мавқеи ва аҳамиятини назарда тутиб, масалан: 20-илларда А.Волковнинг, 30-йилларда П. Беньковнинг, 50-йилларда У. Тансиқбоевнинг ва хоказо ўрганиб чиқиш мумкин.

Умуман олганда, рангтасвирда бадиий жараён бир мунча шиддатли ва серҳаракат бўлиб ўтди десак ҳам ўринли. 1991-2014 йилларда бўлиб ўтган кўп сонли кўرғазмалар шуни тасдиқлайдики, истиқлол даври рангтасвири услуб ва композицион ечимининг турли-туманлиги билан алоҳида ажралиб туради. Бу эса ҳозирги пайитда рангтасвирчи рассомларига ижодий эркинлик, шунингдек бадиий тасвирни акслаштиришда шакл ва воситаларни мустақил танлаш имконини яратувчи янги даврга кўп жиҳатдан боғлиқдир.

Талабаларга тасвирий санъат тарихини ўтишда ўзбек халқ рассомлари ижодини ўқитишнинг амалий аҳамияти.

Мустақил республикада ижод қилаётган миллий мусаввирларимизнинг сони анчага етиб қолди. Улар ёш ва кекса авлод вакиллари жуда оз, бармоқ билан санагудек қолган. Бу мусаввирларни барча «устоз», деб хурмат билан тилга олади. Уларни ҳаётлик пайитида кадрига етиб, ардоқлашга тажрибаларидан сабоқ олишга интилади. Маълумки ҳаётдан ўтган Ўрол Тансиқбоев, Чингиз Ахмаров, Ҳикмат Рахмонов, Зокир Иноғомов, Самиф Абдуллаев каби истеъдодли, мусаввирларимиз ҳам ўз пайитида ёшларга устозлик қилиб, саҳийликлари билан нафосат гулшанини файзларга тўлдиришган эди.

Ёшларга бош-қош бўлиб, билганларини аямасдан, тиним билмаётган мураббий мусаввирларимиз ҳазирги кунда ҳам талайгина. Булар А. Абдуллаев, Р. Аҳмедов, Малик Набиев, Ғофур Абдурахмонов, Жавлон Умарбеков, Баҳодир Жалолов, Алишер Мирзаев ва бошқалардир.

Шуни айтиб ўтиш зарурки, профессор Малик Набиев, шунингдек «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси» унвони соҳиби Ғофур Абдурахмоновдир. Улар ўз ижодлари билан Ўзбекистон истиқлоли даври санъатини ривожланишига катта ҳиссаларини қўшганлар. Ўзбекистон мустақиллик даври рангтасвири ҳақида фикр юритар эканмиз, ана шу инсонлар ижоди ва ҳаётидан бошласак ўринлидир.

Малик Набиев ёшлик йилларини хотирлаб, суҳбатлардан бирида шундай деб қолдилар: «1934 йили бадиий билим юртида иккинчи курсда ўқиб юрардим Тошкентнинг «Себзор» даҳасидаги 15-етти йиллик мактабда туғма қобилият соҳиби, устоз рассомларимиздан Баҳром Ҳамдамий (1910-1943) расмдан дарс берардилар. Бир куни вақтлари зиклиги туфайли ўринларига дарс беришимни илтимос қилиб қолдилар. Юрагим дов бермаса-

да, устоз гапларини икки қилолмадим. Сентябрьдан эътиборан дарс бера бошладим. Бу муаллимлик фаолиятимнинг дебочаси эди».

1937 йили Тошкент бадий билим юртини муваффақиятли битирган Малик Набиевни ҳеч қачон қўйиб юборишмади. Расм ва рангтасвирдан дарс бера бошлади. Муаллимлик соҳаси Малик Набиевга тобора ёқар, билганларини ҳеч қимдан аямас, куну-тун ишласа-да, хоримаслигини ҳис этар, бу унинг касбига бўлган ихлоси, иштиёқи туфайли эди. Мураббийлик иши ситқидилликни, саҳий қалб эгаси бўлишни тақазо этишини у ўша пайитлардаёқ пайқаганди чамаси.

1934 йили «Муштум» журнали таҳририятига йўлим тушиб қолди,-деб эслайди мусаввир.- Мени бу ерга таниқли ҳажвчи рассом Воҳид Одилов бошлаб келганди. У чизган расмлар журналда тез-тез чиқиб турарди. Муҳаррир Ғулом Ғофуров ҳузурида бўлганимизда, ёзувчи Абдулла Қодирий хонасига киришимизни, топшириқлар олишимизни айтди.Журналда барча расмлар у киши орқали қабул қилинаркан.

Мураббий мусаввир бўлиш тинмай ўқиб-ўрганишни, кенг дунёқарашларга эга бўлишни талаб этарди. Ва у ўқишдан, изланишдан эринмади. Ёшларни тарбиялаш учун ташкил қилинган икки йиллик курсга кириб ўқиди. Мутахассислик бўйича дастурга қаламтасвир, рангтасвир ва унинг технологияси, санъат тарихи, пластик анатомия фанлари киритилган бўлиб, шунингдек, Петербург Бадий академиясида 2-3 ой таҳсил олиш ҳам режалаштирилган эди.

Икки йил ичида кўп нарсаларни ўргандим. Хусусан, П. Беньков рангтасвирида ишлашни, пластик анатомияни эса профессор А. Матвеев (Париж университетидеда пластик анатомия факультетини битирган) ўргатишди,-деб эслайди М. Набиев.

М.Набиев малака оширишлар билан чегараланиб қолмади. Буни қарангки, 1938 йилдаёқ Ўзбекистон рассомлар уюшмаси аъзолигига қабул қилинган моҳир мусаввир мураббийлик сир-асрорларини янада пухтарок эгаллаш учун орадан ўн тўққиз йил ўтиб, Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика институти бадий-графика факультетининиг сиртқи бўлимига кирди ва уни 1962 йили муваффақиятли битирди. Олий ўқув юрти раҳбарияти 1958 йилиёқ Малик Набиевга муаллимлик қилишга йўл очиб берган эди. Институтни битиргач, 1963-1988 йилга қадар рангтасвир ва қаламтасвир кафедраси мудири, профессор лавозимларида узоқ ишлади.

Малик Набиевнинг хонаси ҳам қабулхона, ҳам ижодхона вазифасини ўтар, рангтасвир кафедраси бўлгани учун эшиклари ҳамкасбалар, талабаларга доим очиқ эди. Уларга маслаҳатлар шу ерда бериларди. Мусаввир ишлаб турган пайитида кириб келган кишиларга ҳеч вақт «ижодимга халақит бердинг» демаган. Бу хона ўзимга хос кичик музейни эслатар, унинг деворларига бадий асар яратиш жараёнлари акс этган қўлланма суратлар, тасвирий санъат асарлари намуналари илиб қўйилганди.

Малик Набиев асарлари сони мингдан ортади. Ўзбек тасвирий санъати тарихида Малик Набиев яратган асарларидан буюк алломаларимиз: Абу Райхон Беруний, Ал-Хоразмий, Ибн Сино, Ал-Розий, Мрзо Улуғбек,

Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Амир Темур, Аҳмад Фарғоний, Камолиддин Беҳзод портретлари етуклиги, инсон руҳиятини очилиши билан айниқса машҳурдир. Барча дарсликларда ва тарихий меросимизда ушбу портретлардан фойдаланилмоқда.

Ўзбекистон тарихи музейида сақланаётган «Спитамен кўзҒалони», Жиззах ўлкашунослик музейидаги «Жиззах кўзҒалони» ва бошқа ўнлаб тарихий асарлари томошабинларимизга ёд бўлиб кетган. Халқимизнинг асл фарзандлари, адолат деб бош кўтариб, қатаҒон қилинган Файзулла Хўжаев, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдурауф Фитрат, Абдулла Қодирийлар киёфалари ўзига хос кўринишларда жонланган. Босқинчилар билан мардоновор олишган Дукчи Эшонга бағишланган асар.

Малик Набиев ўз халқи ҳаётини пухта билган мусаввирлигини унутмаслик керак. У ижодини ўз миллати «Ўзбек портрети» (1937 йил)дан бошлаганди. У устозлари Ақром Тошканбоев ва Баҳром Ҳамдамийларнинг «Сен ўзбексан, ўзбек рассомсан, шундай экан, ўз халқинг ҳаётини чуқур ўрган, ўзбекларни тасвирла, кейин бошқаларни» деган васиятларига амал қилгани учун ишлари ўнгидан келаверди. Лекин муваффақият осонликча қўлга киритилмаслигини Малик Набиев яхши биларди. Масалан, саксон ёшни қоралаб қолган бир пайитда чизилган «Соҳибқирон Амир Темур» портрети ўзига хос тарихга эга. 1941 йилда тарих музейига келтирилган Темур ва темурийларни мумёлаб қўйилган жасадларини ўз кўзи билан кўрган рассом уни тасвирлашда жуда қийналди. Ўй-хаёллар оғушида Ғарқ бўлган пайитларидан бирида туш кўрди. Тушига соҳибқирон Темур кириб, гўё уни руҳлантиргандек бўлди. Мана шу ерда ушбу шох-асар ҳисобланган Малик Набиевнинг «Амир Темур» портретини қисқача таҳлилини қилсак ўринли ҳисобланади.

Тарихий шахслар портрети борасида узоқ йиллар давомидаги ижодий тажриба, билим ва малакалар эвазига юзага келган Амир Темур портретида тақрорланмас образни кўрамиз. Санъат ихлосмандлари эътиборини ўзига жалб қилган бу портретда Соҳибқирон саркарда киёфасида гавдалантирилган. Бошига олтин тож кийган Темурнинг нигоҳи бир нуқтага қаратилагн бўлиб, жиддий хаёл оғушида эканлиги, чап қовоғи бироз кўтарилиб, қоши тепага чимирилганидан сезилиб туради. Юз киёфаси асосан буғдойранг туслар орқали тасвирланган. Пешона, юз қисмидаги чизиқлар, шунингдек, бурун, лаб, қулоқ, соқол-мўйлабларнинг ҳолати Темурнинг нуронийлигини кўрсатсада, унинг ҳали тетик ва бақувват экани яққол сезилиб турибди. Айниқса бу ҳолат юзда кўзга ташланаётган пишиқлик, чайирликда аниқроқ кўринади. Жиддий фикр ва хаёл билан бандлиги Соҳибқиронни янада салобатли қилиб кўрсатади. Елкадор қўллари эса бамайли хотир қиличга таянган ҳолда. Қўл бармоқлари шундай характерли тасвирланганки улар Соҳибқироннинг машаққатли жангу жадаллардан мардонавор ўтганини тасдиқлаб турибди. Портретдаги ўткир ва синчковли кўз қарашлар рассомнинг Темур образи борасидаги чинакам изланишлари натижасидир.

Амир Темур қиёфасида мағрурлик ва куч-қудратга эгаллиги унинг хотиржам ўтириши ҳолатида аниқ гавдаланган. Шарқона безатилагн шоҳ саройининг бир бўлаги деразадан Самарқанд шаҳри манзараси кўринади. Девордаги фонда нақшин безаклар, Соҳибқирон ўтирган салтанат курсисининг бадий кўркемлиги, шунингдек, Амир Темур эғнидаги либосларнинг бой кўриниши томошабинни замона ҳақида тўлиқроқ тушунчага эга бўлишида ёрдам беради. Умуман мусаввир Амир Темур образини тасвирлаш борасида бутун маҳоратини ишга солиб улкан муваффақиятни қўлга киритади.

Мусаввирнинг дунё миқёсида қабул қилинган, ЮНЕСКО тан олган иши Абу Райхон Беруний портрети бўлса, эндигиси қариган чоғида тасвирланган Амир Темур портрети бўлганлиги ҳам бежиз эмас. Буниси ҳам мезон сифатида қабул қилинди. Пойтахтимиздаги, Самарқанд ва Шаҳрисабздаги, хуллас, барча яратилган Амир Темур ҳайкалларида ана шу қиёфа ўз аксини топган. Айнан шу қиёфа асосида тақвимлар, плакатлар, маркалар чиқди.

Малик Набиевни «Устозимиз» дейдиган шогирдларини номма-ном санаб, саноғига етиш қийин. Улар кўп, улар ҳар жойда. Энг муҳими, устознинг то ҳануз касбдошлари сафида унумли меҳнат қилаётганлиги, ҳормай-толмай янги-янги ижод намуналарини тақдим этаётганлиги дилларни қувонтиради.

Ўзбек миллий рангасвир мактабининг таниқли вакилларида бири, устоз рассом Ғофур Абдурахмоновдир. Рассом ижодий фаолиятининг мукамал хусусияти композицияларининг кенг қамровлилиги, асарларнинг ҳаётилиги, давр кайфияти ва руҳиятини ҳар томонлама очиқ бера олишидадир.

Ғофур Абдурахмонов рангасвир санъатининг кўпгина жанрларига дадил мурожат қилолган рассом сифатида ажралиб туради. Бу ўринда, айниқса, мавзуй композициялар, манзара, натюрморт, портрет жанрларидаги асарларини таъкидлаш мақсадга мувофиқдир.

Ғофур Абдурахмонов 1936 йили Тошкент вилоятидаги Тошкент (эски Калинин) райони Кўктерак қишлоғида ишчи оиласида (оталари Муҳаммаджон ака пахта заводида ишчи бўлиб ишлаганлар) дунёга келади. Тасвирий санъатга бўлган иштиёқи жуда эрта уйғонган бўлиб, дастлаб мактабдаги тасвирий санъат ўқитувчиси К. П. Чибисов ташкил этган бадий тўғаракда шаклланди. Ўқувчилик кезларида мактаб ўқитувчиларига турли деворий газеталар, синф бадий жиҳозлари, график тасвирлар, ҳатто кўرғазмали қуроллар ишлаб беришда ёрдамчи ўқувчилардан эди. Расмга бўлган қизиқишнинг мустаҳкамланишида турли ҳаётий сабаблар таъсир ўтказганини эслаб Ғофур ака шундай ҳикоят қиладилар: «Эски шаҳарбозорининг бир четида шиддат билан матога тасвир тушираётган бир рассомнинг жонли образлари ҳали ҳамон кўз олдимдан кетмайди. Образлар шундай жонли, таъсирли эдики, бозордаги ҳаракат яққол сезилиб турарди, айниқса, қоп кўтариб кетаётган ҳаммол, бозорнинг орқасидаги масжидга

ташриф буюраётган қариялар тасвирларини кўриб расм чизиш нақадар завқли эканини яна бир бора ҳис қилган бўлсам керак». Хуллас расмга бўлган қизиқиш уни 14 ёшида П. П. Беньков номидаги жумҳурият бадиий билим юртига ўқишга етаклади. Муваффақиятли имтиҳонлардан сўнг рассомлар Х. Раҳмонов, М. Набиев, кейинчалик юқори курсларда эса Т. Оганесов, Н. Қўзибоев кабиларнинг қўлларида тасвирий санъат сирларини ўрганди. Ўша йилларда П. П. Беньков номидаги жумҳурият бадиий билим юртида рангтасвир сирларини анча мукамал ўзлаштириб олишга анча имконият бўлганини рассом қувониб таъкидлайди. Билим юртини тугатар экан, пахта мавзусига бағишланган «Хирмонда» номли диплом ишини ҳимоя қилди. Талабалик йилларидаги қизиқишлар ва интилишлар, эскиз-этюдлар устида олиб борилган изланишлар зое кетмади. Билим юртидан кейин 1955 йили Тошкент шаҳридаги М. Уйғур номли санъат (ўша пайитдаги А. Н. Островский номли Тошкент театр ва рассомлик) институтига ўқишга кирди. Олий ўқув юртининг дастлабки йилларида устозлари эътиборига туша бошлади. 1-курсдалигидаёқ ишларининг ранг-баранглиги, пишиқлиги, тугал фикрларга эгаллиги ҳамда этюдларнинг тезкорлиги билан ажралиб турар экан. Бу ерда Р. Аҳмедов, А. Кривонос каби рассомлар қўлида таълим олади. Ғофур Абдурахмонов талабаликнинг биринчи ёзги таътил пайитида юздан ортиқ этюд ишлаб устозларининг мақтовига сазовор бўлган.

Институтни 1961 йили «Шахтёрлар» номли диплом асари ҳимояси билан муваффақиятли тугатди. Талабалик йилларидаги асарларини кузатар эканмиз, рассом Иссиққўл, Ангрэн, Олмалик каби шаҳарларда ўнлаб этюдлар ишлаганлиги, ўша вақтдаёқ манзара жанрига нисбатан қизиқиши шаклланганлиги яққол сезилиб турибди. «Устозлар айтган нарсани бажариш энг сеvimли ижод жараёни эди. Яхши ишларни куриб, шундай ишлашни орзу қилардик, лавҳа чизмалар муҳимлигини билар эдик. Устозларимизнинг эса ишимизга фикр беришини жуда истардик», -деб таъкидлайди Ғофур ака биз билан суҳбатда. Шундай қилиб, рассом 1965 йили рассомлар уюшмаси аъзолигига қабул қилинади. Бир неча йиллик изланишлардан сўнг рассомлар билим юртида директор бўлиб ишлай бошлайди. Рассом учун яна маъсулиятли давр бошланди. Ижод ва раҳбарлик қаттиқ меҳнатни талаб қилар эди. 17 йилга яқин директор, 14 йил рассомлик билим юртидаги педагогик фаолияти даврида кўплаб навқирон ёшлар таълим олишиб юртимизнинг иқтидорли рассомлари бўлиб етишди. Рассом Ғофур Абдурахмоновнинг тарихий мавзуларга қизиқиши талабалик йилларидаёқ пайдо бўлган эди. Институтда ўқиб юрган пайитларида «Амир Темурнинг Самарқандга қайтиши» деган мавзуда диплом ҳимоя қилмоқчи бўлиб, эскизлар тайёрлашга уриниб кўрган аммо бу мавзунини анча мураккаб эканлигини билган устозлар унга ҳозирча бошқа мавзуда диплом ҳимоя қилишни тавсия этадилар. Тарихий мавзуга бўлган иштиёқ кейинчалик янада ривожланади. Рассомнинг бир қанча муваффақиятли композициялар яратганига гувоҳ бўламиз. Буюк бобомиз Соҳибқироннинг 660 йиллигига бағишлаб эса рассом бир қатор асарлар яратишга эришди. Соҳибқирон

сиймоси ва темурийларни акс эттирувчи портрет Хусайин Бойқаро образида мужассамлашган.

Рассом яратган композициялар кенг қамровли ва ранг-баранглиги билан алоҳида ажралиб туради. Булардан, айниқса, «Тўй», «Ўалаба», «Бахмаллик қизлар», «Қирқ биринчи йилдаги кузатув», «Ҳосил байрами» каби асарларида бир неча ўнлаб инсон шаклини ўзига хос образли қилиб тасвирланиши диққатга сазовордир. Ана шу асарлар ўз даври учун Ғоявий жиҳатдан катта эътиборга молик бўлиши билан бирга ишланиши, композицион ечимларини тўлақонлиги, инсон қиёфасини ички ва ташқи хусусиятларини акс эттира олиши билан характерлидир.

Рассом **Ғофур Абдурахмоновнинг** устахонасига ҳар сафар ташриф буюрар эканмиз, янги-янги асарларнинг гувоҳи бўламиз. Мана яна бир янги полотно-«Афсоналар макони» ўтмиш сирларини эслатувчи баҳайбат тоғ манзараси акс эттирилган. Композицияда ўзига хос ажодларимиз тарихини намоен қилувчи унсурлар кўзга ташланади. Машҳур Алпомиш, Эртуғи, Спитамен, Тўмарис, Муқанна каби халқимиз ўтмишидаги қаҳрамонлар киши эътиборини ўзига тартади. Хуллас рассом ҳаётини, дунё сирларини тасвирлашни, унинг сиру-асрорлари ҳақида фикр юритишни севади. Шунинг учун ҳам Ғофур Абдурахмоновнинг асарларида олам-олам маъноларга дуч келамиз.

Эндиликда ушбу юқорида ижодларини ёритиб чиққан Малик Набиев, Ғофур Абдурахмонов ҳозирги пайитда жуда кўп замонавий ёш рассомлар талабалар «устозимиз» дейишади. Уларнинг шогирдларини санаб саноғига етишиш қийин. Хаммаларининг мураббийлик фаолиятлари бошлаганига 30 йилдан зиёд бўлган. Аммо хануз мураббий-мусаввир эканликларини унутмаган ҳолда тиним билмай меҳнат қилишяпти. Ижод қилиш билан бир вақтда ёшларга қимматли маслаҳатларини бериб, санъатга, келажак ёш авлодни тўғри тарбиялашга, иқтидорли мусаввирлар етиштиришга кизиқтирмақдалар.

Устоз Чингиз Ахмаров ўзининг порлоқ ҳаёти ва ижоди билан Навоий замонидаги Камолиддин Бехзод каби санъатда бутун бир давр яратган жуда улкан санъаткор эди. Унинг шогирдлари Неъмат Қўзибоев, Жавлон Умарбеков, Баҳодир Жалолов, Тўхтабек Соипов, Низом Холиқов, Темур Саъдуллаев, Улуғбек Болтабоев каби истеъдодли рассомларнинг ижоди шу табаррук мактабнинг зиёбахш бағрида етилган. Ҳалима Носирова каби санъат усталари, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов каби шоирлар, Маҳкам Маҳмуд, Ҳожиакбар Шайхов каби обидалар устоз Чингиз Ахмаровга бағишлаб шеър ва ҳикоялар ёзишган.

Мусаввир Чингиз Ахмаров номи Ўзбекистон санъатининг чакноқ юлдузлари орасида ҳақли равишда энг фахрли ўринлардан бирини эгаллайди. Бу улкан рассомнинг ижоди ўзбек тасвирий санъатининг ажралмас бир қисми бўлиб қолди ва кенг халқ оммасининг олқишига сазовор бўлди.

Атоқли, санъаткорнинг истеъдоди кўп қирралидир. У бадиий адабиёт, тарих, мусиқа, меъморчиликка ҳам қизиқарди.

Чингиз Ахмаровни ёшлар айниқса каттиқ севадилар. Ўзининг бой руҳий дунёси, меҳрибон мураббийлиги ва самимиятга лиммо-лим қалби билан у ҳаммани ўзига махлиё этарди. Кишиларни қалбига кира билиш эса, ўз навбатида рассом ижодий ҳаётининг сарчашмаларидан бири ҳисобланарди.

Ўзининг севган ишига чинакам меҳр фидойилик, илҳом ва муҳаббатдан бошланади. Санъатдан илҳомланиш ва унга нисбатан муҳаббат туйғулари Чингиз Ахмаровнинг юрагида жуда эрта-болалик чоғида ўзи туғилиб вояга етган оила қучоғида пайдо бўлди.

Бўлажак рассом туғилиб ўсган оилада тарихни, халқ бадиий ижодини, Шарқ адабиёти ва санъатини билар ва кадрлар эдилар. Бу уйда кўлэзма ва тошбосма китобларга бой катта кутубхона мавжуд эди.

1920 йилларнинг охирда Ахмаровлар оиласи Қаршига, сўнг Самарқандга кўчиб келади. Чингизнинг қаршида гўё у болалик чоғидан буён ўйлаб юрган афсонавий шаҳар дарвозаси ланг очилгандек бўлди. Пермь бадиий техникумида тахсил олар экан, Чингиз барчатаътил кунларини Самарқандда ўтказарди. Шарқ шаҳрининг қайноқ, суронли ҳаёти, унинг бири-биридан ёрқин рангларга тўлиб тошган бозор ва чойхоналари, пластик аниқлиги, улўғворлиги, маҳобатлилиги, меъморчилик ёдгорликларидаги бой нақшлар ва бўёқлар, халқ санъатининг бепаёнлиги ва рангбаранглиги, умуман бутун шаҳар ҳаёти Ч. Ахмаровга жуда катта, балки ҳал қилувчи таъсир кўрсатди. «Бадиий техникум менга санъат асосларини ўргатиб, ҳаётга йўлланма берди. Аммо менинг рассом бўлиб етишувимга ҳақиқий тамол тошини кўйган бу-Самарқанд»-дейди кейинчалик Ахмаровнинг ўзи.

1935 йили Ч. Ахмаров Москва бадиий институтига ўқишга киради ва шу ерда бир йўла аспирантурани ҳам битириб чиқади. Институтда у И. Грабарь, В. Фаворский, Н. Чернишев, Л. Бруни, И. Репиннинг шогирди Ф. Шемякин сингари рус санъат усталаридан таълим олди. Санъат тарихининг зўр билоғони И. Грабарь Ахмаровни уйғониш даврининг буюк санъаткорлари- Рафаэль, Микеланджело, Веронезени севишга ўргатган бўлса, истеъдодли монументалист Н. Чернишев қадимги Руснинг машҳур рассомлари-Феофан Грек, Деонисий, Андрей, Рублевни кадрлашга, уларнинг миллий бадиий мероси анъаналаридан ҳозирги замон тасвирий санъат тажрибасига суянган ҳолда ижодий фойдаланишга даъват этди. Л. Бруни эса Ч. Ахмаровга рассом-монументалист маҳорати «Сирларини» очиб берди.

Қарийиб ярим асрлик ижодий фаолиятида Чингиз Ахмаров юзлаб график асарлар яратди. Булар-китобларга ишланган расмлар, Ҳиндистон, Индонезия, Туркия, Миср, Яман, Ливан, Афғонистон, Ироқ сафарлари, таасуротлари акс этган туркум ишлар, ўнлаб портрет ва тематик полотнолар, спектакль ва кинофильмларга ишланган декорация эскизлари ва ниҳоят, республикамиздаги ва ундан ташқаридаги жамоат биноларининг ички деворларига ишланган қатор суратлар, уларни деворга кўчиргунча чизилган қанчадан-қанча қораламалар, эскиз ва парчалар.

«Юз марта эшитгандан бир марта кўрган афзал»,-деган гапни даставвал ё рассом айтган ёки бевосита рассомнинг асарлари хусусида айтилган бўлса,

эҳтимол. Дарҳақиқат, Чигиз Ахмаровдек ниҳоятда ўзига хос бир маҳорат эгаси бўлмиш рассомнинг асарлари тўғрисида бир нарса дейиш осон эмас. Унинг асарларини одам ўз кўзи билан кўриб, дилдан ҳис этмоғи керак, унинг ишларини таърифлаб ёзилган ҳар қандай сўзлар рассомнинг ижодий интилишларини, фикрларини ва бу фикрларининг тадрижини англаб етишда восита бўлиши мумкин ҳалос. Ўзининг чиндан ҳам бетакрор усулига, ўзига хос манерага эга бўлган ҳар қандай йирик рассомнинг, шу жумладан, Чингиз Ахмаровнинг исталган асари: у хох деворий сурат бўлсин, хох наброска бўлсин-ҳаммасида ижодкорнинг ўзига хослиги ва индивидуал услуби, манераси ва қули аниқ сезилиб туради. Бинобарин, рассомнинг умумий ижоди ҳақида тасаввурга эга бўлиш учун унинг айрим асарлари билан танишиб чиқиш кифоя.

Рассомнинг қизиқарли ишларидан бири унинг «Аёл» деб номлаган асари. Ч Ахмаровнинг тасвир қамрови контурли расмнинг пластик чизиқлари ҳамда аҳён-аҳён соя ва ёруғлик тушаётган томонни муносиб ранг бериб кўрсатиш ва ранглар оҳангдошлиги билан амалга оширилади.

Тўлин ойни эслатадиган юзлар, бодом қовоқлар, ёйда қошлар, ўк киприқлар. Бир сўз билан айтганда, буларнинг бари анъанавийдек. Айни вақтда Ч. Ахмаров суратларидаги персонажлар чехрасидан чуқур маъно ўқийсиз, улар руҳий жиҳатдан ишонарли қилиб талқин этилган, бир андозага солингандек туюладиган имо-ишоралар жонли, ҳаракатчан, қаҳрамонларнинг руҳий бойликларини тўлалигича намоён қилади.

Рассом ранглар бойлигига, уларнинг Ғоявий, бадий вазифасига алоҳида аҳамият беради. У кўпинча феруза-ниллий, пистоқи-яшил, шафтоли гули-пушти, тилла ранг-сарик, арғувоний-қирмиз каби сержилва товланувчан бўёқлардан фойдаланади. Шуни айтиш жоизки мазкур рангларни хат усталари, ёғоч ўймакорлиги усталари, дўппи ва сўзана тикадиган чеварлар, меъморлар, миниатюрочи рассомлар кенг истифода этганлар.

Лекин бу бой рангларни рассом бир асарида бир варакай ишлатмайди. Ҳар бир айрим ҳолда у бу ранглар бойлигининг маълум бир қисми билангина чегараланади. Рассом битта рангни танлайдида, унинг жуда кўп жилваларидан фойдаланади. Натижада, бошқа ранглар «Камсуқум» бўлиб қолади, танланган ранг суратда «яккахонлик» ролини ижро этади.

Хусусан, Адабиёт музейи учун ишланган суратларни эсласак улар пистоқи-яшил, Шарқшунослик интитутидаги деворий расмларда эса яшил ва оч-ниллий ранглар ҳоким.

Ч. Ахмаровнинг кейинги суратларидан бири «Сўғд тўйи»да илиқ-тилла ранг ва оч-норан ранглар танлаб олинган. Мазкур деворий расм худди кимматбаҳо ҳарир матога ўхшайди.

Хулоса қилиб айтганда Ч. Ахмаров ижоди ҳамма томонидан сўзсиз қабул қилинаверади, бир ёқлама тушунилади, деган гап эмас. Унинг Навоий театридаги илк деворий расмидан бошлаб, бу ажойиб ўзига хос рассомнинг асарлари ҳар гал қизғин баҳс ва мунозараларга сабаб бўлиб келади. Унинг ишлари базиларни ҳаяжонга солиб, маҳлиё этса, базиларга ёқмайди. Рассомнинг базан образларининг бир хиллигида, олдин хал этилган масалани

такрорлашда айблайдилар. Унинг дунёни бетакрор кўриш қобилиятини, инсон гўзаллиги идеалини, қаҳрамонларнинг кўтаринки романтик руҳини, катта рассомларгагина хос бўлган дилига яқин ғоя ва сюжетлари доирасини, Ғоявий-бадий талқинини ана шундай қабул қилувчилар ҳам топилиб қолади.

Бу борада Ч. Ахмаровнинг шундай сўзлари бор: «Мен ўз асарларимни миниатюраларга ўхшатиб» яратишни ҳеч қачон мақсад қилмаганман ва мақсад қилмайман ҳам. Мен ақл бовар қилмас бадий мактаб яратган машҳур миниатюрачиларнинг асарларини юракдан севаман, ўрганман. Миниатюра санъати у тасвирлаётган воқеаларнинг, одамларнинг, табиат гўзаллигининг жонлилиги, рангларнинг ҳайратомуз уйғунлиги, рассом туйғуларининг ҳоққонлиги билан мени ҳаяжонга солади. Уни мен тинимсиз қидиришни талаб қилувчи битмас-туганмас хазина, санъатнинг юксак чўққилари сари чорловчи восита, деб биламан. У менинг илхом булоғим, менинг мактубимдир. Миниатюра санъати мен учун буюк италян рассомлари Жотто ва Мазаччо санъати билан бирдай аҳамиятга эга».

Рассомнинг бу сўзларида унинг ғоявий-бадий концепцияси негизи, ижодий интилишларига ва ишига эстетик қувонч бағишлайдиган чинакам санъатнинг катта, мураккаб йўлларида қўлга кириткан муваффақиятли омили ёрқин ифодаланган.

Эндиликда яна бир мусаввирнинг ижодини ёритар эканмиз, шунини айтиб ўтишимиз керак-ки, ушбу мусаввир кўпроқ портрет жанрида ижод қилган бўлиб ва айнан шу жанрда дунёга танилиб шуҳрат қозонди.

Портрет жанри Ўзбекистон ранг тасвиричиларининг кучли жиҳатларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистонда кучли реалистик мактаб таркиб топиши ажойиб портретнавис-рассомлар сулоласини вужудга келтирди. Улар орасида А. Абдуллаев, Р. Аҳмедов, Р. Чориев, Т. Оганесев. В. Бурмакин каби портрет усуллари жаҳонда кенг тан олинганлиги эътироф этилади. Мустақилликнинг ижобий таъсири ўлароқ, санъатнинг турли йўналиш ва услубларида эркин ижодга йўл очилди. Жумладан портрет жанрида ҳам. Бунинг натижасида портрет замонавий бадий жараёнида етакчи бўлиб қолди. Республикамизнинг етакчи бадий олийгоҳи К. Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтида айнан, реалистик мактаб асосида ўқув машғулоти олиб борилади. Бу эса рангтасвирининг реалистик жанрида ижод этган ўтмиш ижодкорларимизнинг бой меросини тан олинганлиги, шунингдек, жаҳон санъати илғор тажрибасини чуқур ўрганишдан далолат бериб, бутун дунёда авангард йўналиш билан бир қаторда, айнан, реалистик йўналиш ривожига эътибор билан қаралганлигини кўп жиҳатдан намоён этади.

1990 йилларда ўзбек рангтасвирида портрет жанрининг асосчисига етакчи портретнавис, академик **Абдулҳақ Абдуллаев** эди. Бутун умри давомида у истеъдодли ва маънавий гўзал инсонларга хурматини сақлаб қолди. Мусаввир мўйқаламига мансуб ҳар бир портрет кишиларнинг чуқур маънавий дунёсини акслантирувчи, рассом билан портрет қаҳрамони ва портрет билан томошабин ўртасидаги ҳақиқий ва очиқ муносабатини тақозо

этувчи манбадир. 1999 йилда А. Абдуллаевнинг 1984 йилда яратилган машҳур автопортретини турли давр ва ҳалқларга мансуб буюк рассомлар автотўплами, Уффицидаги (Италия) картина галереясига берилиши Ўзбекистон санъати учун оламшумул воқеа бўлди. Яқин давр (2001 й)да эса мусаввир «Офарин» республика Совринининг «Санъатга баҳшида умр» наминацияси билан тақдирланди.

Истиқлолимиз даврида таваллудининг 80 йиллигини ва ижодий фаолиятининг 50 йиллигини нишонлаётган **Раҳим Ахмедов** асарлари кишида олам-олам таасуротлар уйғотади.

Раҳим Ахмедовнинг ҳаёт йўлида у умрини буткул баҳшида этган ижодий интилишлар устозлик фаолияти билан чамбарчас боғланиб кетган. У ҳаёт мураккабликларига бир умр тайёр яшаб келмоқда, умрнинг қимматли лаҳзаларини банд этувчи жамоатчилик юмушларидан ҳам ўзини четга олмаган. Инсон ва рассом шахсини шакллантирувчи бундай мураккаб ва кўп қиррали жараёнда у ўз истеъдоди, ҳаётидаги ўрнини ҳавас қилсанг арзийдиган даражада эрта англаб етди.

Раҳим Ахмедов санъатга 1950-йилларда кириб келди. Ўзбек тасвирий санъатининг умумий тараққиёт жараёнида бу йиллар беқиёс катта аҳамиятга эга бўлди.

Россия Бадиий Академиясида таълим олиб, маҳоратини оширган рассом у ерда таълим олиб юрган кезлари рус Ғоявий реализми анъаналарига қатъий амал қилди, лекин тайёр бадиий тизимларни такрорлашдан онгли равишда воз кечди. Чунки бу унинг табиатига батамом ёт бўлиб у ҳамиша ўзлигича қолишга интиларди. Ўрта асрлар қадимий Шарқ анъаналарига ҳос услубкашлик-стилизаторлик Ғояси ҳам уни ўзига жалб қила олмади. У, юксак бадиий-миллий анъаналарига чуқур ҳурмат билан қарагани ҳолда ҳозирги дунёдаги услубга солинган тасвир воситаларининг чекланганлигини ҳам кўра, аниқроғи, рассом сифатида ҳис қила билди. У аввал бошдан миллийлик муаммосини ўзига ҳос бадиий тушуниш, ҳаётий материалга санъаткорона ёндашувда ўз услубини топишга интилди ва унга эришди. Ҳалқ турмуш моҳиятининг ич-ичига нафосат билан кириб бош, халқ характерининг тарихан юзага келтирган собит хусусиятларини аниқлашга интилиш у тутган йўлнинг асосини ташкил этади.

Раҳим Ахмедов-ботинан миллий рассом. Унинг асарлари бунинг исботи. Зеро, унинг ҳар бир асарини кескин таасуротлар учқуни ёритиб турибди. Сурхондарёлик самимий, очиқ кўнгил, фавкулотда кучли характерли, дадил, мағрур ва эркин аёлларнинг Ўзбекистон портрет рангтасвирининг мумтоз асарлари бўлиб қолган расомлари айни шундай асарларидир. Рассомнинг турли йилларда чизган ўз рафиқасининг портретлари унинг руҳий ва ҳис-туйғулари теран ақл эгаси образига нисбатан бўлган қизиқишидан далолат беради. Қизлари Эльмира ва Нигоранинг портретлари уларнинг болалиги, ўсмирлиги, яқинлашаётган балоғат ёши ҳақидаги рангтасвир қиссасидир.

Натюрмотлар ҳам Раҳим Ахмедов ижодида алоҳида ўринга эга. Уларда рассомнинг кутилмаганда қуйилиб келувчи ҳис-туйғулар дунёси сезилиб

туради. Бу асарлар бехос эркинликка чиққан ижодий куч-қудрат мужассамдек тасаввур уйғотади. (Натюрморт. Мевалар (1999й), (Булдонеж гули 2000 й)

Рассом мўйқаламига мансуб манзаралар эса бутунлай бошқача тарзда намоён бўлади. (Куз 1995), (манзара 1996 й) Бой тажрибага эга рангтасвирчи бу шаҳарда ўзлигини нафис ва нафосат билан ифодалаш воситасини кўрди.

Ярим аср мобайнида яратилган асарлар рассом кўлга киритилган ютуқлар ва унинг Ўзбекистон санъати равнақига қўшган ҳиссаси унутилмас эканлигини намоён этади. Унинг асарлари оддий бўлмай, эндиликда мозий қаъридан ўрин олган асримиз тарихи акс этган.

Бадий ижодининг илк даврида совуқ манзаралар ва мулоҳазали натюрмортлар муаллифи, 1980 йиллар ўрталарига келиб эса, «Инсон тафаккури», ва «Мен инсонман» сингари оддий, шунингдек, тасвири олийжаноб, юксак, кайфият ва ҳитоб билан ифода этувчи рассом **Жавлон Умарбековни эсласак**, ушбу ўн йиллик ичида томошабинга қувноқ ва ҳатто нимаси биландир Ғайри табиий асар («Таомил», «Кўча чархчиси», «Лўли»)ларни намоёниш этиши унинг ижодига бўлган қизиқишини янада жонлантиради.

Ўзининг колорити билан оҳанграбо қўшиқ сингари жаранглаб турувчи «Хаворанг мусиқачилар» картинаси гўё узоқ вақт кутилган тонгдан дарак бераётгандек тасаввур уйғотади. Бу асар маълум даражада унинг 1990-йиллар бошларида вужудга келган туркум картиналарнинг мантиқан зид томонларини тушунтиришга хизмат қилади.

Миллий хусусиятга эга бўлган палитранинг барча қудрати ва бой томонини кўрсатишга бўлган интилиш Ж. Умарбековни тор доирасидаги миллий услубий «чэғара»дан чиқиб кетишга ундайди (ушбу чэғарада-ёрқин безакдор ранглар, маиший атрибутлар, шунингдек, ҳаётга ижобий муносабат бир-биридан аралашиб фикран боғланади). Руҳий кайфиятнинг рангин жилоси ва ўзбекона миллий хусусиятлар шубҳасиз кенг ва бойдир. Ж. Умарбеков буни ҳис қилади, унинг ишларида кайфиятнинг кенг гаммаси, оҳанг, жўшқин қиёфали нозик ранглар, халқнинг ўзига хос миллий фазилатлари иштирок этади. 90-йилларнинг бошларида яратилган янги масрур оҳангдаги асарлар юқоридаги фикрларни тўла тасдиқлайди, яъни ўз-ўзини англаш ва уни ижодда эркин кўрсатиш мантиқан Ўзбекистон давлати мустақиллиги жараёни билан боғланади.

Ўзбекистон бадий маданиятининг XX аср иккинчи ярмидаги тараққиётида намоён бўлган энг муҳим муаммолар ва майллар **Баҳодир Жалолов** ижодида акс этди ва ғоят хусусий-руҳий равишда ўз ифодасини топди. Миллий ўзига хослик, миллий санъат мактабининг ижодий асосларини излаш ана шундай муаммолардан эди. Бу азалий муаммо Ўзбекистон рассомларини ҳар доим қизиқтириб келган ва ўтган ўн йилликлар мобайнида кўплаб янгича талқинларга сабаб бўлди. Мустақиллик йилларида ҳам унинг ҳал этилиши мураккаб, кўп қиррали, баъзан зиддиятли, қарама-қаршиликли кечди. Бу соҳада Б. Жалолов Республиканинг етакчи рангтасвир устаси ҳисобланиб, истиқлол даврида унинг ижоди самарали

бўлди. Шу даврда яратилган асарлари 80-йилларда юзага келган асарларининг тадрижий давоми тарзида шаклланиб, мутлоқ янги шакллий ва ёрқин Гоявий-пластик ечимларни ўзида намоён этди. Бинобарин мусаввирларнинг ўзига хос юксак маҳорат, рангтасвир пластик ечимларининг бетакрор нафосати, коинот ва табиат, инсон ва борлиқ уйғунлашуви, мавжудлик ва руҳият мусаффолиги каби мавзулар ўз муҳимлигини сақлаб қолади.

Мусаввирнинг чизмакашлик истеъдоди яна такрор ва такрор шаклий рангтасвирга мурожат этишга ундайди. Рассомнинг ижодий заковати республикада кечаётган ижтимоий эврилишларга ҳамоҳангдир. Б. Жалоловнинг янги тарихий воқеаликнинг Гоявий қадриятларини акс эттирувчи «Олтин аср» (1999) асари сиёсий воқеаликка муносабат тарзида вужудга келган бўлиб, унда Хумо қушининг қаноти остида отлиқ Амир Темур ҳомиладор аёл ҳамроҳлигида тасвирланган. Композиция, расм ва ранглар мажмуаси назокати Сальвадор Далининг ҳаёли асарларини ёдга солади. Миллий тимсолларнинг ўарб эстетикаси билан уйғунлашувида мусаввирга хос Шарқ билан ўарбни узвийликда мушоҳада этиш хусусияти аён бўлади.

Мусаввирнинг ҳаётий шакллар олами чэгараларини бузиб, беинтиҳом фантазияларни гавдалантириш истаги маъжозий-силсилавий талқиндаги кўплаб асарларнинг яратилишига олиб келди. У маҳобатли рангтасвир соҳасида аввалгидек шаклий ифодага мойиллигини сақлаб қолса-да, дастгоҳли рангтасвирда ўз ҳаёлотига чексиз эрк беради. Бироқ, у ранг, шакл, чизиқларни жилолантирар экан, ҳар сафар рангтасвирнинг янги имкониятларини ишга солиб, ўзини ҳеч такрорламайди.

Шундай қилиб, 1990 йиллар бошида бир қатор туркум ишлар пайдо бўлди ва уларда декоративлик бошчилик қилар эди. «Борлиқ сирлари» (1999), «Муҳаббат боғи» (1992), «Коинот устунлари Бухоро» (1991), «Темур минораси» (1996) асарлари бунга яққол мисол бўла олади. Ушбу асарларда чуқур фалсафий ечим ёрқин декоратив ва аппликация композиция тамойиллари билан уйғунлашган. Б. Жалолов баъзи бир композицияларида юмшоқ чизгиларни афзал кўриб «Меърож» (1996), «Шоир ва илҳом париси» (1996) уларда ислом санъати эстетикасини тарғиб этса, бошқаларида эса ўткир ва аниқ шакл ҳамда чизгиларни тасвирлаш билан мудроқ туйғуларни уйғотишга ҳаракат қилади. «Ой нури» (1995), «Кушонлар хотирасига» (1998).

Мусаввир гўё бўёқлар ёрқинлиги ва ранг барангликдан тин олгандек, сокин кайфиятдаги композициялар яратади ва уларда асосий уруғни палотнонинг фактураси ва дурранг жилоларга беради «Чор-минор» (1996), «Туш пайти Бухоро» (1996).

Хулоса қилиб айтганда ушбу юқорида ижоди ёритиб ўтган мусаввирлар М. Набиев, Ғ. Абдурахмонов, Р. Аҳмедов, Ч. Аҳмаров, Б. Жалоловларнинг тасвирий санъат асарларида илгари тақиб остига олинган иймон, эътиқод, дин муаммоларига эътибор ошиб бормоқда. Нэгаки улар асарларида Аждодлар

руҳи, хотираси, қадамжолар зиёрати, кадриятлар ушбу рассомлар ижодида ўз ифодасини топган.

Назорат саволлари

1. Ўзбекистондаги энг қадимги тасвирий санъатда намуналари қаерда топилган.
2. Тасвирий санъат ўқитиш методикаси соҳасидаги Ўзбекистонлик олимларни санаб ўтинг.
3. Ғарбий Европада биринчи бадий академиялар қайси асрдан бошлаб ташкил этилган?
4. Ўзбек миллий Тасвирий санъатнинг портрет жанрида ижод қилган энг машҳур рассомларни келтиринг.
5. Ўзбекистонда Бадий- графика факультетлари қайси даврдан бошлаб фаолият кўрсата бошлаган?
6. М.Набиев тасвирий санъатнинг қандай жанрида ижод қилган?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
11. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
12. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
13. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, - Т.: 2006.
14. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», -Т.: 2012 (4- қайта нашри).
15. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.
16. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.
17. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.
18. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.
19. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

Амалий машғулотларни ўтказиш бўйича умумий йўриқнома

Амалий машғулотларда тингловчилар тасвирий санъат таълимининг турли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари, тасвирий санъат ўқитувчисининг фаолият функциялари: таълим соҳасидаги инновациялар билан танишадилар ва улар асосида амалий ишларни бажарадилар. Амалий машғулотлар замонавий таълим услублари ва инновацион технологияларга асосланган ҳолда кичик гуруҳларга бўлиб ўтказилади. Бундан ташқари, мустақил ҳолда ўқув ва илмий ва хорижий адабиётлардан, электрон ресурслардан, интернет материалларидан, тарқатма материаллардан фойдаланиш тавсия этилади.

1-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари. тасвирий санъат фанларининг умумий ва хусусий тушунчалари

Тасвирий санъатдан ўқув жараёни ва ўқув-услубий фаолиятни модернизациялашда инновацион таълим технологиялари. Таълим Технологиялари асосида машғулотларни ташкил этиш. Тасвирий санъат фанларининг умумий ва хусусий тушунчалари. Олий педагогик мактаб тизими, тасвирий санъат эстетик тарбиянинг бир қисми шаклида, тасвирий санъатда илмий асосланган билимлар, бадиий ижоднинг амалиётда синалган тажрибаларини ўрганиш

Ўтмиш тарихда ижод этиб ўтган буюк тасвирий санъат ижодкорлари, тасвирий санъатдаги бадиий таълимида ўрганиладиган асосий предмет, рассомлар асарларини ўрганиш ва таҳлил қилиш.

1-илова

Қуйидаги тушунчаларни шарҳлаб беринг:

- XVII асрнинг академик расм чизишнинг назарий қоидалари.....
- Инновацион таълим технологиялари бу.....
- Тасвирий санъатдан ўқув жараёнини ташкил этиш.....
- ёш рассом-ўқитувчиларга таълим бериш усуллари....
- ижодий қобилиятлар ривожланишига омил бўлувчи жиҳатлар.....
- педагогика ва психологияда ижодий қобилиятлар ва ижодий фаолликнинг ривожланиши.....
- тасвирий санъатни ўқитишда қонун қоидалар.....

2-илова

Мунозара учун саволлар:

1. Қадимда «Эркин ижод» усули тарафдорларининг асосий ғоялари қандай бўлган?
2. Бадий таълимни ривожланишида олий педагогик таълимнинг роли.
3. Тасвирий санъат қонун – қоидалари рассомнинг ижодий имкониятларини оширишдаги ахамиятини айтинг.
4. Д.Н.Кардовский таклиф этган «кесиш» усулларида фойдаланиб, тўғри тасвирлаш усуллари қандай бўлган?
5. Академик тарзда тасвирлагашга изоҳ беринг.
6. Реалистик расмни яратиш ижодий жараёни қандай?
7. Уйғониш даври рассомларининг “Кўл билан эмас, балки бош билан чизамиз” - деб айтган фирларини изоҳланг

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, - Т.: 2006.
5. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», -Т.: 2012 (4- қайта нашри).
6. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.
7. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.
8. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (3), 93-96.
9. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). *Solid State Technology*. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.
10. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

2-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

Тасвирий санъат фанларини ўқитишда илғор таълим технологиясидан фойдаланиш. Тасвирий санъат асарларини яратишда борлиқни идрок этиш масалалари

Расм чизишни ўргатишда жисм шаклини масофадан кўриш ва тасвирлаш, ижодий қобилиятларни шакллантиришда жисм шаклини

масофадан кўриш ва таҳлил қилиш, жисмни «тўла ҳажмда», уч ўлчамли шаклда (баландлиги, эни ва қалинлигини) кўриш масалалари, натурани ҳаққоний унинг ўлчамларини тўғри ифодалаш, кўз билан ўлчаш (масофа ва жисм ўлчамларини кўзда чамалаш) қобилиятини ривожлантириш, кўзни тўғри қаратиш орқали жисм ўлчами ва масофани аниқлаш, кўз билан чамалаш қобилиятини ривожлантириш, чамалаш қобилиятини шакллантириш ва доимий равишда кўз билан нисбатни аниқлаш машқлари

1-илова

Қуйидаги тушунчаларни шарҳлаб беринг:

- борлиқни идрок этиш.....
- шаклларни тасвирлашда борлиқни идрок этиш масалалари.....
- «хотирадан», “тасаввур ва англаш” асосида тасвирлаш.....
- тасвирий санъат асарларини яратишда борлиқни идрок этиш масалалари.....
- қисмларни умумий жисм билан тасвирлаб иш юритиш.....
- сферик юзаларда тўқ рангдан оч рангга ўтиш учун штрихлар орасидаги интерваллар.....
- реалистик тасвирий санъатнинг қонун-қоидаларини белгилаб берувчи омиллар.

2-илова

Мунозара учун саволлар:

1. Натурадан расм чизиш бўйича олиб борилган доимий машқлар қандай натижа беради?
2. Кўриб эслаб қолиш қобилияти ривожланишида қайси турдаги машқлар асосий ўрин эгаллайди.
3. Тасвирий санъатга энди қадам босаётган ёшлар қандай машғулотларни кўпроқ ўтказишлари мақсадга мувофиқ.
4. Тасаввурни – жисмларнинг табиий кўринишини хотирада янада мустаҳкамланишида асосий ўрин тутадиган машқ тури.
5. Шаклнинг нисбатлари ва чизиқли-конструктив тузилишини гапириб, мисоллар келтиринг.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, -Т.: 2006.
5. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», -

Т.: 2012 (4- қайта нашри).

6. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.

7. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.

8. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.

9. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.

10. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

3-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

Илғор таълим технологиялари ва воситаларига асосланган таълим жараёнини ишлаб чиқиш. Тасвирий санъат фанларининг назарий асослари ва қонуниятлари

Илғор таълим технологиялари ва воситаларига асосланган таълим жараёнини ишлаб чиқиш. Қаламтасвир – барча тасвирий санъат турларининг асоси, тасвирий санъат турлари, асар композициялари устида изланиш, қаламтасвирнинг бошқа санъат турлари орасида мураккаб тугалланган дастгоҳли санъат асар сифатида, тушь, сангина, пастель, соус, қалам билан бажариладиган асарлар.

Буюмларни тасвирлаш жараёни, чизилаётган нарсани чуқур таҳлил қилиш, тасвирий санъатда рус педагогларидан П.П.Чистяков таълимоти, тасвирий санъатда атроф муҳитни кенг ва атрофлича ўрганиш, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг тасвирлаш соҳасида юксак натижаларга эришишининг омиллари.

1-илова

Қуйидаги тушунчаларни шарҳлаб беринг:

- Илғор таълим технологиялари бу..... ва воситаларига асосланган таълим жараёнини ишлаб чиқиш.
- Уйғониш даврининг буюк рассомлари, Леонардо да Винчи, Альберти ва Дюрер ва бошқалар.....
- Тасвирий санъатда илғор таълим технологиялари
- Инсон қоматини тасвирлаш жараёнлари.....

- Қадимги юнон мусаввирларининг инсон қоматини тасвирлашдаги конунлар.....
- Борлиқдаги воқеа ва ҳодисалар ҳамда буюмларнинг нафақат ташқи шаклини бажариш.....
- Қаламтасвирда етук малакага эришиш кўп жиҳатдан.....

Мунозара учун саволлар:

1. Нарсани ўзига қараб тасвирлашнинг тасвирий санъатдаги ўрни.
2. Нарсани ўзига қараб тасвирлаш маҳорат мактаби қачон ва қандай ривожланади?
3. П.П.Чистяков шундай деган эди: тасвирлашда “Аввало чизилаётган.....” фикрини давом эттиринг
4. Рассом қандай етукликка эришиши учуннималар қилиши лозим?
5. Тасвирий санъатда илмий асослар деганда нималарни тушинасиз?
6. Конструктив тузилишга изоҳ беринг.
7. Рус рассом ва назариётчиси А.П.Сапожников буюмларни тасвирлашда қандай усулдан фойдалангин?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, -Т.: 2006.
5. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», - Т.: 2012 (4- қайта нашри).
6. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.
7. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.
8. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.
9. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.
10. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

4-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ.

Юқори малакали тасвирий санъат ўқитувчилари тайёрлашда ахборот-коммуникация технологияларининг ўрни ва аҳамияти. **Тасвирий санъатнинг ривожланиш тарихи**

Тасвирий санъатнинг тарихий ривожланиш босқичлари, Заравутсой, Чуст, Далварзинтепа, ҳайкалтарошлик намуналари, эрамиздан аввалги III-II асрларга мансуб кулолчилик буюмлари ҳамда деворларга ишланган расмлар, ҳайвонларнинг тасвирлари.

1-илова

Қуйидаги тушунчаларни шарҳлаб беринг:

- Тасвирий санъатнинг ривожланиш тарихи.....
- Юқори малакали тасвирий санъат ўқитувчиларини тайёрлашда таълим технологиялари.....
- Ахборот-коммуникация технологиялари ва тасвирий санъат.....
- Тасвирий санъат тараққиёт босқичлари.....
- Ўзбек миллий тасвирий санъатининг ташкил топиши.....
- Тасвирий санъатининг ўқитилиш тарихи.....
- Мустақиллик даври Ўзбекистонда тасвирий санъати.....

2 илова.

Мунозара учун саволлар:

1. Тасвирлашга нисбатан бўлган эътибор инсонларни қайси даврдан бошлаб қизиқтира бошлаган?
2. Ибтидоий давр одамлари қоя ва тошларга кўмир билан қандай тасвирларни чизиб қолдиргинлар?
3. Тасвирий санъат методларини мактабларда ўргатилишини дастлаб қаерда амалга оширилган?
4. Қадимги Юнон мўйқалам усталари ўз ўқувчиларига нимани кўпроқ ўрганишга маслаҳат берганлар?
5. Ченнини Ченнино «**Рангтасвир қонуниятлари**» номли асарида тасвирий санъатнинг қайси турида кўпроқ ижод қилишига эътибор қаратган?
6. А.П.Сапожниковнинг тасвирлашда қандай усулдан фойдаланишга кенг эътибор қаратган?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, -Т.: 2006.
5. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», - Т.: 2012 (4- қайта нашри).

6. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.
7. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.
8. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.
9. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.
10. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

5-АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Тасвирий санъат ривожланиш тарихи ва тараққиёт босқичлари.

Тасвирий санъатга ўргатиш, мактабларнинг ташкил этилиши. Тасвирий санъатга ўргатиш методлари. Қадимги Мисрнинг юксак ривожланган маданияти. Тарихий манбаларда ёзилишича Қадимги Миср мактабларида турли фанлар қатори расм чизиш ҳам кенг ўргатилганлиги.

Мунозара учун саволлар:

- 1.Қадимги Миср маданияти ва санъатини гапириб беринг
- 2.Реалистик тасвирлаш нима?
- 3.Тасвирий санъат қонунларини санаб ўтинг.
- 4.Конструкция нима?
5. П.Лосенконинг методик усули.

Реалистик тасвирий санъат асарларини яратишда перспектива қонунларидан фойдаланиш.

Шаклларнинг перспектив кўринишини қуришда табиат жисм ҳақидаги тасаввурларимиз, жисмлар шаклининг кўз олдимизда ўзгаришида перспектив қонунларнинг ўрни, жисмлар шаклининг перспектив қисқариши ва антик давр кўлёмаларидаги маълумотлар, Леонардо да Винчининг «Расм ҳақидаги илмий мақола»сида чизиқли ҳамда фазовий перспектива қонунлари тўғрисидаги фикрлари, Альбрехт Дюрернинг перспектив қисқариш қонун-қоидалари ҳақидаги маълумотлари, П. Лосенконинг перспективанинг назарий жиҳатларини таҳлили.

1-илова

Қуйидаги тушунчаларни шарҳлаб беринг:

- Тасвирий санъатда перспективанинг аҳамияти.....

- Тасвирий санъат тараққиёт босқичларида машхур санъат усталарининг перспектива қонунлари тўғрисида маълумотлари.
- Масофа ўзгариши, жисм масштабининг ўзгариши, жисмнинг кўздан узоқлашиши.
- Жисмлар шаклининг қисқаришини аниқ ва равшан кўрсатиб бериш.
- Жисмнинг жойлашган ўрнига (кўздан баландда ёки пастда, олисда ёки яқинда) ва бурилиш даражасига кўра жисмнинг кўзга кўринадиган қисмининг ўзгариши.

2 илова.

Мунозара учун саволлар:

1. Альбрехт Дюрернинг перспектив қисқариш қонун-қоидалари ҳақидаги маълумотлари қандай?
2. Жисмни горизонт чизиғини ҳисобга олган ҳолда тасвирлашга мисоллар келтиринг.
3. Жисмнинг жойлашган ўрнига (кўздан баландда ёки пастда, биздан олисда ёки яқинда) ва бурилиш даражасига кўра унинг шакли қандай ўзгаради?
5. Қадимги тасвирий санъат усталари ўз ўқувчиларига перспективани қандай ўргатганлар?
6. А.П.Сапожниковнинг тасвирлашда қандай усулдан фойдаланишга кенг эътибор қаратган?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, -Т.: 2006.
5. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», - Т.: 2012 (4- қайта нашри).
6. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.
7. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.
8. Boltabayevich, B. V. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.
9. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.

10. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

6 АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ

Тасвирий санъатдан талабаларни мустақил таълим олиш фаолиятига йўналтириш

Талаба фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган педагогик технология – муаммоли таълим, турли хил ўйинлар. Ўқув материални дидактик жиҳатдан такомиллаштириш ва қайта ишлашга асосланган педагогик технология. Ўқув жараёнини самарали бошқариш ва ташкил қилишга асосланган педагогик технология – табақалаштирилган, индивидуаллаштирилган, дастурлаштирилган таълим технологиялари, таълимнинг жамoa усули, гуруҳли, компьютерли таълим технологиялари. Ривожлантирувчи таълим технологиялари – талаба шахсининг ижобий сифатларини, айрим соҳадаги билимларини, ижодий қобилиятларини ривожлантириш. Таълим-тарбия жараёнини лойиҳалаш, лойиҳаланган педагогик технологияни педагогик жараёнга татбиқ этиш.

1-илова

Қуйидаги тушунчаларни шарҳлаб беринг:

- педагогиканинг умумий қонун-қоидалари.....
- таълимда технологик ёндошувга оид дастлабки манбаларни ҳамда лойиҳалаш, индивидуаллаштириш, технологиялаштириш жараёнларининг ўзаро боғлиқликлари ҳақида тушунчалар.....
 - таълимни тараққий эттиришда технологияларнинг ўрни.....
 - ўқитишни шахсга йўналтиришнинг асосий мақсад, тур шакли ва даражалари ҳақида.....
 - «индивидуал ёндошув», «ўқитишни табақалаштириш», «индивидуал ўқитиш» тушунчалари ўртасидаги боғланиш ва фарқланишлар.....
 - ўқув жараёнини ташкил қилиш воситалари орқали ўқувчининг индивидуал хусусиятларини ривожлантириш йўллари.....
 - таълим жараёнини шахсга йўналтиришда индивидуал ривожлантирувчи технологияларнинг имкониятлари.....
 - таълим-тарбияни лойиҳалашга оид ёндошувлар ҳамда лойиҳалашда асосий босқичлар.....
 - технологиялаштиришнинг умумий мезонлари.....

2 илова.

Мунозара учун саволлар:

1. Маъруза ва амалий машғулотлар жараёнида талабаларни мустақил таълим олиш фаолиятига йўналтириш ишлари қандай амалга оширилади?
2. Мустақил таълим олиш технологиясини яратиш қандай алоҳида муаммоларни ҳал этишни кўзда тутди?
3. Ўтилган мавзуларни материалларини мустақил таълим жараёнида ишлаб чиқиш?
4. Талабаларни мустақил бажарган топшириқларини ҳимоя қилишга қандай тайёрланади?

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдирасилов С., Толипов Н. Рангтасвир. -Т.: Билим, УМКХТМ. 2005.
2. Абдурахмонов Ғ.М. Композиция асослари – Т.: “ТДПУ”, 2008.
3. Байметов Б. Ҳайкалтарошлик ва пластик анатомия. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007.
4. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, -Т.: 2006.
5. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», - Т.: 2012 (4- қайта нашри).
6. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.
7. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.
8. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (3), 93-96.
9. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). *Solid State Technology*. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.
10. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

VI. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Академизм	академик услубга оид бадиий йўналиш.	academic style of art direction
Аллегория	мажозий тасвир	word picture
Алфреско	деворий расм ишлаш усулларидан бир тури.	the wall is a type of image processing methods
Анимал жанр-	Ҳайвонот дунёсини, жониворларни тасвирловчи тасвирий санъат тури	wildlife, fine arts jonivorlarnitasvirlovchi
Антик санъат	қадимги деган маънони билдиради. Қадимги Юнон, Рим санъати	the oldest means. In ancient Greek, Roman art
Архитектура	мутаносиблик.	proportionality.
Атлант	осмон гумбазини елкасига кўтариб турувчи қадимги Юнон афсонавий паҳлавони.	he vault of heaven on his shoulder and carrying an ancient Greek mythical hero.
Атрибуция	асарнинг ким, қачон, қаерда яратганлиги ва бошқа белгиларини аниқлаш	work who, when, where and made other signs
Алгоритм	Модул таълими таркибий бўлақларининг ўзаро жойлашиши ҳамда технологик жараённи амалга ошириш кетма-кетлигининг аввалдан белгиланган тартиб-қоидалари	Rules initially established to realize an interposition of parts of module education and sequence of technological process
Аралаш модел	Масофавий таълимнинг турли шакллари, бир неча шаклларнинг интеграциясига асосланган модел	Model based on various forms distance learning and integration of some forms
Аралаш ўқитиш	Онлайн ўқув материаллари ҳамда ўқитувчи раҳбарлигида гуруҳда таълим олишга асосланган ўқитиш шакли	A form of teaching based on a group learning under the supervision of a teacher using online study materials
“Ассесмент” технологияси	Талабаларнинг билим, кўникма ва малакалари даражасини ҳар томонлама, холис баҳолаш имкониятини таъминловчи топшириқлар тўплами	A set of assignments intended for comprehensive assessment of skill and competence level of students

Ахборотли лойиҳалар	Ўқув жараёнини ташкил этиш ёки бошқа таълимий характерга эга буюртмаларни бажариш мақсадида назарий ахборотларни йиғишга йўналтирилган лойиҳалар	Projects intended for collecting theoretical information aiming at realization of scientific projects or organization of educational process
Валидация	Таълим маҳсулоти, таълим хизматлари ёки таълим тизими истеъмолчилари эҳтиёжларининг қондирилиши	Satisfaction of interests of customers in educational and service system
Вебинар технология	Веб технологиялар асоси (онлайн тадбирлар ва таълим воситалари ёрдами)да ташкил этиладиган семинар, конференция, баҳс-мунозара, учрашув, тақдимот, тренинг, турли воқеа ёк ҳодисалар бўйича Интернет тармоғи орқали ташкил этиладиган тўғридан тўғри узатиладиган лавҳа (трансляция)лар	Broadcasting organized via Internet transmitting live seminars, conferences, debates, presentations, negotiations, meetings, trainings, various events with the help of Web technologies
Графика	Санъатнинг кенг тарқалган турларидан бири. Бу санъатга оддий қора қаламда чизилган сурат, мавзули композиция, Китобга ишланган турли суратлар, безак расмлардир.	Art is one of the common types. This simple drawing qoraqalamda art images, thematic composition, Shtobga made a variety of paintings, decorative pictures.
Гризайл	(Французча <i>gris</i> – бир хил рангда мўйкалам ёрдамида бажарилган тасвирий асар)	(French gris - works of art using the brush in a different color)
Дарс ишланмаси	Таълимий мазмунга эга лойиҳа ва ўқитувчи томонидан тузилиши мажбурий бўлган ҳужжат	An obligatory document completed by a teacher and a project that has educational essence
Дастурий таълим	1) ўқитишнинг талаба, талабалар эҳтиёжи, қизиқиши, билими, дунёқараши, улар томонидан ўқув материал-ларини ўзлаштиришда дуч келиш эҳтимоли бўлган муаммолар, ўқув фанининг имкониятларини инобатга олган ҳолда ташкил	1) education organized considering interests and needs, outlook of students, problems that appear in assimilation of study materials by students, and opportunities of the academic subject; 2) one of the pedagogical technologies

	этиладиган таълим; 2) педагогик технологияларидан бири	
Дизайн	расм чизиш маъносини билдиради, «Дизайн» – форма яъни, шакл яратиш тушунчасини беради.	drawing means, Design - that is, the concept of form.
Драматик ўйинлар	Психологик ҳамда ижтимоий масалаларни ҳал қилишга йўналтирилган ўйинлар	Games intended for solving psychologic and social issues
Дидактик ўйинлар	Ўрганилаётган объект, ҳодиса, жараёнларни моделлаштириш асосида талабаларнинг билишга бўлган қизиқишлари, фаолликларини оширадиган ўқув фаолияти тури	A type of a study activity that increases activeness, interest of students in getting knowledge based on the modeling of processes, events, objects that are being studied
Ижодий лойиҳалар	Индивидуал ёки ҳамкорлик асосида ижодий характерга эга янги таълим маҳсулотлари (ижодий ҳисобот, кўрғазма, дизайн, видеофильм, нашр ишлари – китоб, альманах, буклет, альбом, босма ва электрон журнал, компьютер дастурлари кабилар)ни яратишга йўналтирилган лойиҳалар	The projects intended to creat new educational products (activity report, exhibition, design, videofilm, publishing works: books, literary miscellany, pamphlets, albums, printed and electronic journals, computer programmes) that have creative characteristics based on cooperation and individual activity
Имитацион ўйинлар	Ишлаб чиқариш корхоналари, иш ўринлари, фирмалар, ташкилотларда ходимлар томонидан амалга ошириладиган фаолиятни имитациялаш (тақлид қилиш, кўчириш) асосида талабаларни муайян амалий ёки касбий фаолиятга самарали тайёрлашга йўналтирадиган ўйинлар	Activities aimed at effective preparing students for certain activities based on imitation of activity carried out by employees of organizations, companies, factories
Инвигилатор	Масофавий таълим асосида ташкил этиладиган ўқитиш натижаларини назорат	A specialist-pedagog who controls the results of teaching in the frames of

	қилувчи мутахассис-педагог	distance learning
Индивидуал таълим	Таълим жараёнида ўқитувчининг фақатгина бир нафар талаба билан ёки талабанинг таълим воситалари (адабиётлар, компьютер, телевидение, радио ва б. ахборот технологиялар) билан ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқув материал-ларининг ўзлаштирилишини таъминлашга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing of mastering skills of a student in cooperatuion with a single student or educational means (literature, computer, television, redio, etc.) during educational process
Инновацион таълим	Талабада янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиш, ўзга шахслар томонидан яратилган илғор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишга оид сифатлар, малакаларни шакллантириш имкониятини яратадиган таълим	Education that allows to develop skills and qualities f a student
Инновацион фаолият	Янги ижтимоий талабларнинг анъанавий меъёрларга мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолият	An activity carried out for solving a set of problems that occur as a result of rejecting new developing ideas or inappropriateness of new social requirements to traditional standards
Инновация	Муайян тизимнинг ички тузилишини ўзгартиришга қаратилган фаолият	An activity aimed at changing the internal structure of a certain system
Интерфаол таълим	Талабаларнинг билим, кўникма, малака ва муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлидаги ўзаро ҳаракатини ташкил этишга асосланувчи таълим	The education based on organization of interaction in mastering by students certain moral qualities, skills and knodlegde
Ишбилармонлик ўйинлари	Маълум фаолият, жараён ёки муносабатлар мазмунини ёритиш, уларни самарали,	Activities organized in order to master skills in running a certain activity,

	тўғри, оқилона уюштиришга доир кўникма, малака ва сифатларни ўзлаштириш мақсадида ташкил этиладиган ўйинлар	process or relationships and their effective and proper organization
“Кейс-стади” технологияси	Муаммоли вазият; талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қиладиган технология	A technology that forms skills in earching for proper variants by analizing created or authentic dilemma (problematic situation) or problems
Компьютер таълими	Талабаларнинг ўқиш, мустақил таълим ва ўз-ўзини назорат қилишни ўз ичига оладиган билиш фаолиятини бошқаришда педагогнинг ахборотларни тўплаш ва узатишдан иборат фаолиятининг модели сифатида компьютер техникаси, телекоммуникация воситалари ҳамда дастурий-методик таъминот асосида ташкил этиладиган таълим	The education organized based on the computer technologies, telecommunication means and programme and methodological provision as an activity model of a pedagog that comprises collecting and transferring information in controlling the activity of an independent education and self-control of students
Компьютер таълими технологиялари	Талабаларнинг ўқиш, мустақил таълим ва ўз-ўзини назорат қилишни ўз ичига оладиган билиш фаолиятини бошқаришда педагогнинг ахборотларни тўплаш ва узатишдан иборат фаолиятининг модели сифатида компьютер техникаси, телекоммуникация воситалари ҳамда дастурий-методик таъминот асосида ташкил этиладиган таълимнинг шакл, метод ва воситалари мажмуи	A set of forms, means and methods of education organized based on the computer technologies, telecommunication means and programme and methodological provision as an activity model of a pedagog that comprises collecting and transferring information in controlling the activity of an independent education and self-control of students
Консорциум	Масофавий таълимни ташкил этувчи икки университетдан	A union of two universities that organize a

	иборат бирлашма	distance learning
Лойиҳалаш	Бошланғич маълумотлар, аниқ белгиланган вақт, махсус танланган шакл, метод ва воситаларга таяниб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали аввалдан фаолият моделини тузиш, фаолият ёки жараён мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган амалий ҳаракат	An action aimed at developing the essence of an activity or process, activity model by assuming, predicting, planning an expected result based on the initial information, specifically chosen form, method and means
Лойиҳа	Аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули	A result of an action aimed at developing the essence of pedagogical activity based on a certain plan, aim and by guaranteeing its effectiveness
Лойиҳа методи	Ўқув жараёнини индивидуаллаштириш, талабанинг ўзини мустақил намоён қилишини режалаштириш, ўз фаолиятини оқилона ташкиллаштириш ва назорат қилиш имкониятини берадиган таълим методлари мажмуи	A set of educational methods that allow individualization of educational process, independent planning of students' performance, control and proper organization of an activity
Лойиҳа таълими	Таълимий характердаги аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing the essence of pedagogical activity by guaranteeing the effectiveness of a plan and aim that have educational characteristics
Масофавий таълим	Муайян нуқтадан ахборот-коммуникация воситалари (видео, аудио, компьютер, мультимедиа, радио, телевидение ва б.) ёрдамида таълим хизматларини кўрсатиш, таълимий маҳсулотларни тарқатиш ва етказиб беришдаи анъанавий ҳамда инновацион шакл, метод, воситаларга	Education aimed at using study resources based on innovational form, method and means in organizing study services, expanding and delivering study products with the help of certain information communication means (video, audio, computer, multimedia, radio,

	асосланган ҳолда таълим ресурсларидан фойдаланишга йўналтирилган таълим	television, etc.)
Масофавий таълим технологиялари	Таълимнинг белгиланган мазмун асосида амалга оширилишини таъминлашга йўналтирилган шакл, метод ва воситалар мажмуасидир	A set of forms, methods and means used for increasing effectiveness of education and educational process
Мато	рангтасвир асарини ишлашда фойдаланадиган материал.	the operation of the painting material
Маҳорат дарслари	Очиқ ташкил этилиб, илғор педагогик тажрибаларни тарғиб этишга йўналтирилган самарали ўқитиш шакли	An effective form of teaching organized to spread progressive pedagogical experiences
Модератор	Масофавий таълим негизида ташкил этилаётган семинар, тренинг, давра суҳбати ва форумларга бошчилик қилувчи (бошқарувчи) педагог	A gedagog leading seminars, trainings, debates and forums organized in the frames of distance learning
Моделлаштириш	Ҳодиса, жараён ёки тизимнинг умумий моҳиятини тўла ёритувчи моделни яратиш	Developing a model that discloses principal essence of an event, process and system
Модел	Реал, ҳақиқатда mavjud бўлган объектнинг соддалаштирилган, кичрайтирилган (катталаштирилган) ёки унга ўхшаган нусхаси	A simplified or lessened copy of a real and authentic object
Модернизация	Объектнинг янги талаблар ва меъёрлар, техник кўрсатмалар, сифат кўрсаткичларига мос равишда янгиланиши	Renewal of the object according to the new requirements, quality indicators and technical regulations
Модул	1) тизим ичидаги ўзаро чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат тугун; 2) муайян технологияни ташкил қилувчи таркибий бўлақларни ифодаловчи атама; 3) ўқув материалининг мантиқан тугалланган	1) units that consists of interrelated elements in the system; 2) notion meaning parts that create a certain technology; 3) logically completed units of study materials

	бирлиги	
Модул таълими	Ўқув жараёнини ташкил этишнинг муайян шакли бўлиб, унга кўра ўқув материали мантиқий тугалланган бирликлари – модулларга асосланган ҳолда маълум босқич ва қадамлар асосида ўзлаштирилади	A certain form of organization of educational process, according to which the logically completed units of study materials are mastered based on the certain stages and steps
Муаммоли вазият	Талабаларнинг маълум топшириқларни бажариш (масалани ечиш, саволга жавоб топиш) жараёнида юзага келган зиддиятни англаши билан боғлиқ руҳий ҳолати бўлиб, у ҳал этилаётган масала билан боғлиқ янги билимларни излашни тақозо этади	It is a psychological state of a student that is related with tension that occurs during a process of accomplishing the assignments, and it requires to master skills, knowledge for successful and effective accomplishment
Муаммоли маъруза	Ўқитувчи томонидан талабани муаммоли вазият, муаммоли масалани ҳал этишга йўналтириш орқали унда билиш фаоллиятини оширишга йўналтирилган маъруза	A lecture aimed at increasing students' study activity in solving an issue or dilemma
Муаммоли таълим	Талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions
Муаммоли таълим технологиялари	талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга хизмат	The technologies that develop students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions

	қиладиган таълим технологиялари	
Муаммо	Ҳал қилиниши муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган масала	an issue that has practical and theoretical significance and needs to be dealt with or solved
Мустақил таълим	ОТМ талабаларида педагог раҳбарлиги ва назорати остида ўқув ҳамда мутахассислик фанлари бўйича маъруза, семинар ва амалий машғулотларида эгалланган БКМни мустаҳкамлаш, бойитиш, улар томонидан янги БКМни мустақил ўзлаштирилишини таъминлаш, уларни касбий фаолиятни мустақил ташкил эта олишга тайёрлашга йўналтирилган таълим	education aimed at preparing the students of higher educational institutions for independent organization of professional activity, self-mastering and improving skills and competence obtained in lectures, seminars and practical lessons on specialized study subjects under the supervision and control of pedagogs
Новация	Тизимдаги айрим элементларнигина ўзгартиришга хизмат қилувчи фаолият	An activity that serves to change certain elements in the system
Педагогик муаммо	Ҳал қилиниши зарур, бироқ, ҳали ечиш усули номаълум бўлган педагогик характердаги масала	A pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution
“Портфолио”	Автобиографик характерга эга хужжатлар тўплами	A set of autobiographical documents
Рангтасвир	турли ҳил бўёқлар ёрдамида ишланадиган сурат, асарлар.	converted using different paints picture books
Репетиторлик таълими	Индивидуал таълимнинг энг оммалашган замонавий тури	A modern type of popular individual learning
Рефлекс	ёруғлик ёки ранг шуъласи (у бирор нарсага атрофидаги нарсалардан ёғдуланиб тушади, аксланади).	the lighting or the color of light (what is around it is something moonlight, echoes).
Ривожланиш	Шахснинг физиологик ҳамда интеллектуал ўсишида намоён бўладиган миқдор ва сифат ўзгаришлар моҳиятини ифода этувчи мураккаб жараён	A complicated process of qualitative and quantitative changes in individual's physiological and intellectual development

Ривожлантирувчи таълим	Талабаларнинг ички имкониятлари ривожлантириш ва уларни тўла рўёбга чиқаришга йўналтирилган таълим	Education aimed at revealing and developing students' inner capacities
Ролли ўйинлар	Маълум бир шахснинг вазифа ва мажбуриятларини бажаришдаги руҳий ҳолати, хатти-ҳаракатлар моҳиятини очиқ беришга йўналтирилган ўйинлар	Activities that allow to explore the psychological state and actions of an individual when accomplishing the assignments and obligations
Спектр	Бўёқ хиллари, рангларнинг хусусиятлари	Hillary paint color
Сюжетли ўйинлар	Педагогик воқелик, ҳодисалар баёнининг муайян изчиллиги ва унда иштирок этаётган шахслар фаолиятининг ўзаро боғлиқлигига асосланган ўйинлар	Activities that are organized based on the interrelation of activities of individuals who participate in pedagogical situations
Тадқиқот лойиҳалари	Илмий изланиш характерига эга лойиҳалар	Projects that have scientific study characteristics
Таълим жараёнини лойиҳалаштириш	Ўқитувчи томонидан талабанинг муаммони излаш, уни ҳал этиш бўйича фаолиятни режалаштириш ва ташкиллаштиришдан то оммавий баҳолашгача бўлган мустақил ҳаракат қилишини таъминловчи махсус ташкил этилган мақсадли ўқув фаолияти	A targeted educational activity organized in order to develop students' skills in carrying out independent actions to plan and organize activities and its assessment
Таълим инновациялари	Таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд муаммони янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологиялар	Forms, methods and technologies that are used for innovative solutions to existing problems in learning process or educational sphere and that guarantee effective results
Таянч консепт	Назарий ўқув материали (ахбороти)ни графикли тасвир (қисқа хулоса,	A conspect about theoretical learning materials (information)

	тушунтирувчи сурат, шартли рамз, схема, жавал, график чизма ва б.)да ифодаловчи конспект	depicted with graphic pictures (brief conclusion, explaining pictures, signs, schemas, charts)
Таълим тизимини модернизациялаш	Жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий эҳтиёжларини, жамият ва давлатнинг малакали кадрларга, шахснинг эса сифатли таълим олиш бўлган талабини қондириш йўлида узлуксиз таълим тизимини барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида мавжуд механизмнинг қайта ишлаб чиқилиши ёки такомиллаштирилиши	Improving or developing an existing mechanism in order to provide sustainable development of continuous educational system that meets students' needs and interests as well as society's social, economic and cultural and country's skilled personal needs
Технологик модел (паспорт)	Таълим ёки маънавий-маърифий тадбирнинг асосий кўрсаткичлари ва уларнинг технологик тавсифини ёритувчи ҳужжат	A document that reveals main indicators of education or spiritual and educational events and their technological characteristics
Технологик харита	Таълим жараёни бажарувчи ёки маълум объектга техник хизмат кўрсатувчи педагогларга тақдим этиладиган барча зарур маълумотлар, кўрсатмаларни ўз ичига олган ҳужжат	A document that comprises all necessary information that is represented to pedagogues that lead educational process or those who carry out technical services to a certain object
Тьютор	Ўқув курслари учун интерфаол методларни танловчи, маъруза ўқитувчиси билан талаба ўртасида таълимий алоқани ўрнатувчи устоз, мураббий	A teacher, coach who uses interactive methods for courses and establishes learning communication between a student and lecturer
Узоқлаштирилган аудиториялар	Бир олий ўқув юртида ташкил этилаётган ўқув курслари, маъруза ва семинарларнинг ундан узоқ масофада жойлашган таълим муассасаларининг ўқув аудиторияларига телекоммуникация	A transmission of courses, lectures and seminars to classrooms or lecture halls in remote places organized in universities (colleges) via telecommunication means in the form of synchronous TV or radio

	воситалари орқали синхрон телекўрсатув, видеоанжуман ва радио эшиттириш кўринишида узатилиши	programs, video forums
Фасилитатор	Масофавий таълим хизматидан фойдаланаётган гуруҳларнинг фаолиятини натижасини муаммонинг илмий ечимини топишга йўналтирувчи, гуруҳларда юзага келадиган мулоқотни ривожлантирувчи, шунингдек, гуруҳлар фаолиятини холис, самарали баҳоловчи педагог	A teacher who helps to search for scientific solutions to the problem of the results of activities of groups that use distance learning services, and who develops communication occurring in groups, effectively and objectively assesses activity of groups
Франчайзинг	Ўзаро ҳамкор университетларнинг бир-бирларига ўзлари томонидан ташкил этиладиган масофавий таълим курсларини ташкил этиш ҳуқуқининг бериши	Rights that are given by partner universities to other universities for carrying out distance learning courses
Фреска	Лойсувоқ юзасига ишланган деворий сурат	Rapidly converted into the surface of the clay wall
Шахсга йўналтирилган таълим	Талабанинг фикрлаш ва ҳаракат стратегиясини инобатга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing particular characteristics and abilities and personality of a student by considering his thinking and action strategies
Шахсни ривожлантириш	Индивидда вақт нуқтаи назаридан жисмоний ва руҳий ўзгаришларнинг содир бўлиш жараёни	A process of occurring physical and psychological changes in an individual
Эдвайзер	Битирув малакавий иши, курс лойиҳаларининг талабалар томонидан индивидуал, мустақил бажарилиши вақтида методик ёрдам берадиган маслаҳатчи	An advisor who assists in an independent accomplishment of a thesis, course projects by students
Ўйин	Кишилиқ фаолиятининг муҳим тури ҳамда ижтимоий муносабатлар мазмунининг болалар томонидан	An important type of individual's activity and a form or method of mastering by imitating the

	имитациялаш (кўчириш, тақлид қилиш) асосида ўзлаштириш шакли	relationships by children
Ўйин технологиялари (ўйин таълими)	Ижтимоий тажрибаларни ўзлаштиришнинг барча кўринишлари: билим, кўникма, малака ҳамда ҳиссий-баҳоловчи фаолият жараёнини ҳосил қилишга йўналтирилган шартли ўқув вазиятларини ифодаловчи шахсга йўналтирилган таълим (педагогик технология) турларидан бири	One of the types of education (pedagogical technologies) aimed at creating a process of emotional and assessment activity as well as skills and competence that are the forms of mastering various social experiences by a student
Ўқув лойиҳаси	1) талабларнинг муаммоларни излаш, тадқиқот қилиш ва ечиш, натижа (ечим)ни маҳсулот кўринишида расмийлаштиришга қаратилган мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш усули; 2) назарий билимлар асосида амалий топшириқларни ечишга қаратилган ўқув ҳаракати воситаси; 3) ривожлантириш, тарбиялаш, таълим бериш, билимларни бойитиш, мустаҳкамлаш ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган дидактик восита	1) a method of organizing an independent learning activity carried out by students for searching, studying and solving the problems and representing a result in the form of a product; 2) means of learning activities carried out by students for accomplishing the practical assignments based on theoretical knowledge; 3) a didactic mean that develops, educates, increases knowledge and develops skills, competence
Ўқув топшириқлари	Ўрганилаётган мавзу бўйича талабалар томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар даражасини аниқлашга хизмат қиладиган таълимий вазифалар йиғиндиси	A set of learning assignments that allows to identify the level of knowledge, skills and competence of students on a certain subject
Ҳамкорлик таълими	Ўқув жараёнида талабаларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда	Education based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for

	ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, “педагог-талаба(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил этилишини ифодаловчи таълим	mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process
Ҳамкорлик таълими технологиялари	Ўқув жараёнида талабаларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, шунингдек, “педагог-талаба(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил этилишини таъминловчи таълимий характердаги технологиялар	Educational technologies that allow to establish relationships based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process

VI. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажак фаёвон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

17. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи “Ўқитувчи ва мураббийлар–янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суйанчимиздир”. Халқ сўзи газетаси 2020 йил 1 октябрь, №207 (7709).

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февраль, “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4623-сонли қарори.

III. Махсус адабиётлар

20. Abdirasilov S., Tolipov N. Rangtasvir. – Т.: Innovatsiya-Ziyo, 2019.-160 б.

21. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. -М.: МАКС Пресс, 2016. -116 с.

22. Гулобод Қудратуллоҳ кизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.

23. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

24. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va technology», 2014. 60 б.

25. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.

26. Образование в цифровую эпоху: монография / Н. Ю. Игнатова; М-во образования и науки РФ; ФГАОУ ВО УрФУ, 2017. – 128 с.

27. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf

28. Рўзиев Э.И., Аширбоев А.О., “Муҳандислик графикасини ўқитиш методикаси”. –Т.: «Фан ва технология», 2010.

29. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. Книга 16 / О.К. Асекретов, Б.А. Борисов, Н.Ю. Бугакова и др. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

30. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.

31. Абдуллаев Н., Сулейманов А., Сулейманова З. Тасвирий санъат. Дарслик. 7синф. Т., Г.Гулям. 2017.

32. Баррингтон Барбер. Анатомия для художников. Издательство Эксмо, мягкая обложка, 2017. – 48с.

33. Баррингтон Барбер. Рисуем портреты. Издательство Эксмо, Бомбора, мягкая обложка, 2019. 160с.

34. Басин, Е. Я. Психология искусства. Личностный подход: учебник для бакалавриата и магистратуры / Е. Я. Басин, В. П. Крутоус. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 251 с.

35. Башкатов Иван Александрович. Интеграция специальных дисциплин (рисунка, скульптуры и пластической анатомии) в процессе художественно-педагогического образования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени докт. пед. наук. Омск – 2018. – 42 стр. Байметов Б., Толипов Н., Абдирасилов С. Тасвирий санъат. Чўлпон, -Т.: 2006.

36. Байметов Б, С. Толипов М, Азимов С. Пластик анатомия. «Илм зиё», - Т.: 2012 (4- кайта нашри).

37. С.Л.Витман. «Педагогика в вопросах и ответах», 2006г.

38. В.С.Кукушина. «Педагогические технологии». Москва: И.К.Ц. «МарТ» Ростов на –Дону, 2004 г.

39. Boltabayevich, B. B. & Pardaboy, K. (2020). Scientific and theoretical aspects of the formation of compositional abilities of students in painting classes. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (3), 93-96.

40. Botir Boltabaevich Baymetov, Khusan Kholmuratovich Muratov. [Self Sketches as a Tool in the Professional Training of a Future Artist-Teacher](#). Solid State Technology. 2020/2/29. [Vol. 63 № 2 \(2020\)](#). 224-231.

41. Boltabayevich, B. B., & Shodieva, B. O. (2020). Individual Approach To The Formation Of Artistic And Creative Talents Of Students In Art Schools. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), Website: www.usajournalshub.com/index.php/tajssei 637-642.

42. Беляева С. Е. Основы изобразительного искусства и художественного проектирования; Academia - Москва, 2012. - 222 с.

43. Бесчастнов Н. П. наброски головы и фигуры человека; МГТУ им. А. Н. Косыгина - Москва, 2006. - 228 с.

44. Бесчастнов Н. П. Сюжетная графика; Владос - Москва, 2012. - 432 с.

45. Бесчастнов Н. П. Черно-белая графика; Владос - Москва, 2008. - 272 с.

46. Бриджмен Джордж Фигура человека. Основы академического рисунка; Эксмо - Москва, 2013. - 352 с.

47. Бурцева Марина Ивановна. Формирование образного мышления учащихся 5-7 классов в процессе изображения человека. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. М. 2016. - 23 стр.

48. Ван Мэй. Методика интегративного обучения академической живописи в системе художественно-педагогического образования России и Китая. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. Москва - 2017. - 26 стр.

49. Волынский, А. Л. Жизнь Леонардо Да Винчи / А. Л. Волынский. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 422 с.

50. Вельфлин, Г. Основные понятия истории искусств / Г. Вельфлин; пер. А. А. Франковский. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 296 с.

51. Габриэль Мартин Ройг. Рисуем с Леонардо да Винчи. Издательство

52. Контэнт, Москва, 2020. 128 с.

53. Деменова, В. В. Доисламское искусство Индии: учеб. пособие для вузов. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 115 с.

54. Зорин Л. Н. Рисунок; Лань, Планета музыки-Москва, 2013. -104 с.

53. Ильина, Т. В. История искусства: учебник для СПО / Т. В. Ильина. — 2-е изд., стер. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 203 с.

54. Исакова М., Хасанов Р., Хайдаров Б., Сулайманов А., Джуманиязова С., Разыков А. Тасвирий санъат. Дарслик. 2 синф. Т., Чулпан. 2018.

55. Исакова М., Хасанов Р., Б.Хайдаров, А.Сулайманов, С.Джуманиязова, Б.Азимов. Тасвирий санъат. Дарслик. 3 синф. Т., Янгиюль полиграф Сервис. 2019.

56. Искусство. – Москва: Издательство «Э», 2016. – 128 с.: ил. – (Энциклопедия быстрых знаний).

57. Канунникова Татьяна Александровна. Методика развития композиционно-образного мышления подростков средствами

изобразительного искусства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. Москва - 2017. - 23 стр.

58. Костантино д'Орацио. Таинственный Рафаэль. Издательство Эксмо, Москва, 2018. иллюстрированная, 224 с.

59. Кузиев Т., Абдирасилов С., Нуртаев У., Сулейманов А. Тасвирий санъат. Дарслик. 5синф. Т., Ўзбекистон. 2020.

60. Лаптев А. Рисунок пером. Издательство Эксмо, твердый переплет, 2017. – 144с.

61. Лушников Б. В. Рисунок. Портрет; Владос - Москва, 2008. - 144 с.

62. Малинина, Е. Е. Культура японии. Искусство буддизма дзэн: учеб. пособие для вузов / — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 260 с.

63. Мирахмедов К., Каримов Б., Нуруллаев И. Тасвирий санъат. Дарслик. 6синф.. Т., Г.Гулям. 2017.

64. Новоселов Ю. В. Наброски и зарисовки; Академический проект - Москва, 2009. - 112 с.

65. Осмоловская О. В., Мусатов А. А. Рисунок по представлению; Архитектура - С - Москва, 2012. - 412 с.

66. Основы рисования. (перевод с англ. А. Степановой. – Москва: издательство АСТ, 2016. – 144 с.: илл.)

67. Панксенов Г. И. Живопись. Форма, цвет, изображение; Академия - Москва, 2008. - 144 с.

68. Рейнак С. -. История искусств (аполлон) / С. -. Рейнак; пер. И. Г. Самсонова. — М.: Издательство Юрайт, 2016. — 338 с.

69. Стародуб К. И., Евдокимова Н. А. Рисунок и живопись. От реалистичного изображения к условно-стилизованному; Феникс - Москва, 2011. - 192 с.

70. Стасов, В. В. Живопись, скульптура, музыка. Избранные сочинения в 6 ч. Часть 3 / В. В. Стасов. — М.: Издательство Юрайт, 2019. — 431 с.

71. Сулейманов А., Рахманов И., Сулейманова З. Изобразительное искусство. Учебник для 4 класса. Т., Шарк. 2020.

72. Терентьева Татьяна Петровна. Формирование профессионально-педагогической компетентности у будущих учителей изобразительного искусства на основе полихудожественного подхода. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. Чебоксары - 2014. - 24 стр.

73. Фэн Сян. Специфика методики обучения китайских студентов академической живописи в российской высшей художественно-педагогической школе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. Москва - 2020. - 21 стр.

74. Черемушкин Г. В. Гравюра. Учебное пособие; Логос - Москва, 2012. - 240 с.
75. Шаров В.С. Академическое обучение изобразительному искусству. Издательство Эксмо, Москва, 2018. иллюстрированная, 648 с.
76. Штаничева Н. С., Денисенко В. И. Живопись; Академический проект - Москва, 2009. - 304 с.
77. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
78. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
79. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
80. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
81. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
82. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.

IV. Интернет сайтлар

83. <http://edu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги.
84. <http://lex.uz> – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
85. <http://bimm.uz> – Олий таълим тизими педагог ва раҳбар кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш бош илмий-методик маркази.
86. <http://ziyonet.uz> – Таълим портали Ziyonet
87. <http://natlib.uz> – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси.